

ISSN 2522-1205 (Print)
ISSN 2522-1213 (Online)

ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Збірник наукових праць

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 78

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО ЛЬВІВСЬКОГО
ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
2024

Вісник Львівського торговельно-економічного університету / [ред. кол.: Куцик П. О., Семак Б. Б. та ін.]. – Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2024. – Вип. 78. – 130 с. – (Економічні науки).

Збірник наукових праць

Випуск 78

Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна перейменовано у Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки.

Згідно з наказом МОН України № 1643 (Додаток 4) від 28.12.2019 вісник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії “Б”.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ від 7.06.2016 р. Серія КВ № 22161-12061 ПР.

Друкується за ухвалою Вченої ради Львівського торговельно-економічного університету.

Протокол № 15 від 28 червня 2024 року

Редакційна колегія:

Куцик Петро Олексійович, д.е.н., проф. (головний редактор);

Семак Богдан Богданович, д.е.н., проф. (заступник головного редактора);

Міценко Наталія Григорівна, д.е.н., проф. (заступник головного редактора);

Музичка Олександра Миронівна, к.е.н., доц. (відповідальний секретар);

Базиліук Володимир Богданович, д.е.н., проф.;

Васильців Тарас Григорович, д.е.н., проф.;

Виноградова Олена Володимирівна, д.е.н., проф.;

Воронко Роман Михайлович, д.е.н., проф.;

Князєва Тетяна В'ячеславівна, д.е.н., проф.;

Ковальчук Світлана Володимирівна, д.е.н., проф.;

Копиліук Оксана Іванівна, д.е.н., проф.;

Кореніук Петро Іванович, д.е.н., проф.;

Літвінов Олександр Сергійович, д.е.н., проф.;

Лопашук Інна Афанасіївна, к.е.н., доц.;

Лушак Руслан Любомирович, д.е.н., проф.;

Міщук Ігор Пилипович, д.е.н., проф.;

Поліщук Ірина Ігорівна, д.е.н., проф.;

Полякова Юлія Володимирівна, д.е.н., проф.;

Сафонов Юрій Миколайович, д.е.н., проф.;

Свидрук Ірена Ігорівна, д.е.н., проф.;

Трут Ольга Олексіївна, д.е.н., проф.;

Черкасова Світлана Василівна, д.е.н., проф.;

Хлуска Йоланта, *Dr hab.*, проф. (Республіка Польща);

Шавга Лариса Афанасіївна, д.е.н., проф. (Республіка Молдова);

Шимановська-Діанич Людмила Михайлівна, д.е.н., проф.

Відповідальний за випуск – д.е.н., проф. **Семак Б. Б.**

Видання індексується у наукометричних базах:

Ulrich's Periodicals, Index Copernicus, Google Scholar, World Cat

DOI: 10.32782/2522-1205

DOI: 10.32782/2522-1205-2024-78

Електронна версія : <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-econom>

© Львівський торговельно-економічний університет,
2024

ЗМІСТ

Куцик П. О., Герасименко Т. О., Медвідь Л. Г.

ОРГАНІЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИЧНИМИ ВИТРАТАМИ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....7

Данкевич В. Є., Данкевич Є. М., Данкевич А. Є.

ВПЛИВ ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ ТА ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ РОБОТИ МИТНИЦІ В УМОВАХ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ ПРОДОВОЛЬСТВОМ.....16

Гончар О. І., Бердичевський А. В.

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ПОСЛУГ.....22

Яремко І. Й.

ОБЛКОВА І КОНТРОЛЬНА ФУНКЦІЇ В УПРАВЛІННІ ПРОЦЕСАМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ЛОГІСТИЧНИХ ВИТРАТ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....28

Шевчик Б. М.

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА В АКсіОЛОГІЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ СТАНОВЛЕННЯ ІДЕАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ.....34

Городня Т. А., Куцик В. І.

ОПТИМІЗАЦІЯ ЗАПАСІВ РЕСУРСІВ ДЛЯ СТАБІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ.....41

Свидрук І. І., Кардаш М. М.

ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА МОТИВАЦІЮ ПРАЦІ.....49

Бойчук І. В.

ПІДХОДИ ДО ВИБОРУ СТРАТЕГІЇ МАРКЕТИНГУ ДЛЯ В2С І В2В БІЗНЕСУ.....55

Саврас І. З., Фединець Н. І.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВА ЧЕРЕЗ ЦИФРОВІ ІННОВАЦІЇ: АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ТА ВИКЛИКИ.....62

Бачинська М. В.

ВИКЛИКИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД.....70

Керод Т. Р.

АСПЕКТИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....75

Буга М. Я.

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК.....81

Садовська І. Б., Нущна О. А., Назірська К. Є.

УПРАВЛІНСЬКА ЗВІТНІСТЬ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ.....87

Агрес О. Г., Садура О. Б.

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФОНДОВОГО РИНКУ
З УРАХУВАННЯМ ОСТАННІХ ТЕНДЕНЦІЙ ТА ВИКЛИКІВ.....96

Явна І. В., Ковалів В. М.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ
ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.....101

Купрін М. Ю.,

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО СИСТЕМАТИЗАЦІЇ НАКОПИЧУВАЛЬНИХ
ПЕНСІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ.....109

Галанець В. В., Колодій А. В., Колодій І. В.

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У СФЕРІ АГРОБІЗНЕСУ УКРАЇНИ
ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ.....117

Заяць Р. М., Семак Б. Б.

ПРОБЛЕМАТИКА ТА СТРАТЕГІЧНА ВІЗІЯ ДЕРЖАВНОЇ
МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ ВІЙНИ
ТА ПОТРЕБИ В ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....122

CONTENT

Kutsyk P. O., Gerasymenko T. O., Medvid L. G.

ORGANIZATION OF INTERNAL CONTROL IN THE LOGISTICS COST MANAGEMENT SYSTEM OF TRADE ENTERPRISES.....7

Dankevych V. Ye., Dankevych Ye. M., Dankevych A. Ye.

IMPACT OF THE INTERNET OF THINGS AND DIGITAL TRANSFORMATION ON THE EFFICIENCY OF CUSTOMS OPERATIONS IN THE CONTEXT OF LIBERALIZING INTERNATIONAL FOOD TRADE.....16

Gonchar O. I., Berdychevskiy A. V.

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES IN THE FIELD OF SERVICES.....22

Yaremko I. Yo.

ACCOUNTING AND CONTROL FUNCTIONS IN THE MANAGEMENT OF PROCESSES OF LOGISTICS COSTS OPTIMIZATION IN THE ENTERPRISE.....28

Shevchyk B. M.

NATIONAL ECONOMY IN THE AXIOLOGICAL PERSPECTIVE OF THE ESTABLISHMENT OF IDEATIONAL CULTURE.....34

Horodnia T. A., Kutsyk V. I.

OPTIMIZATION OF RESOURCE INVENTORIES FOR STABLE PRODUCTION IN CONDITIONS OF ECONOMIC INSTABILITY.....41

Svidruk I. I., Kardash M. M.

INFLUENCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON WORK MOTIVATION.....49

Boychuk I. V.

APPROACHES TO CHOOSING A MARKETING STRATEGY FOR B2C AND B2B BUSINESS.....55

Savras I. Z., Fedynets N. I.

ENTERPRISE TRANSFORMATION THROUGH DIGITAL INNOVATIONS: CURRENT TRENDS AND CHALLENGES.....62

Bachynska M. V.

CHALLENGES AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF THE LABOR MARKET OF THE CARPATHIAN REGION OF UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD.....70

Kerod T. R.

ASPECTS OF STRATEGIC PLANNING FOR THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TRADE ACTIVITIES OF AN ENTERPRISE.....75

Buga M. Ya.

BANKING SYSTEM OF UKRAINE: ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT.....81

Sadovska I. B., Nuzhna O. A., Nahirska K. Ye.

MANAGERIAL REPORTING IN THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF AGRICULTURAL BUSINESS ENTERPRISES.....87

Ahres O. G., Sadura O. B.

THE STATE AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE STOCK MARKET
TAKING INTO ACCOUNT THE LATEST TRENDS AND CHALLENGES.....96

Yavna I. V., Kovaliv V. M.

STATE REGULATION OF THE PROCESSES OF FORMING THE FINANCIAL POTENTIAL
OF AGRICULTURAL ENTERPRISES.....101

Kuprin M. Yu.

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE SYSTEMATIZATION OF ACCUMULATIVE PENSION
MECHANISMS.....109

Halanets V. V., Kolodiy A. V., Kolodii I. V.

RISK MANAGEMENT IN AGRIBUSINESS OF UKRAINE AS A KEY ELEMENT OF FINANCIAL
SECURITY.....117

Zayats R. M., Semak B. B.

PROBLEMS AND STRATEGIC VISION OF THE STATE MIGRATION POLICY
IN THE CONDITIONS OF THE CHALLENGES OF WAR AND THE NEED
FOR EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE.....122

УДК 657. 633 : 657.47+658.7

Куцик П. О.,

kutsykpetro@gmail.com, ORCID ID:0000-0001-5795-9704,

Researcher ID: G-9204-2019,

д.е.н., проф., ректор, професор кафедри обліку, контролю, аналізу та оподаткування, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Герасименко Т. О.,

gtoa@meta.ua, ORCID ID: 0000-0002-4684-4773,

Researcher ID: F-8903-2019,

к.е.н., доц., професор кафедри обліку, контролю, аналізу та оподаткування, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Медвідь Л. Г.,

lmedvid@lute.lviv.ua, ORCID ID: 0000-0003-2292-9067,

Researcher ID: G-9229-2019,

к.е.н., проф., професор кафедри обліку, контролю, аналізу та оподаткування, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ОРГАНІЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИЧНИМИ ВИТРАТАМИ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. *Логістичні витрати торговельних підприємств – комплексна економічна дефініція, яка супроводжує всі бізнес-процеси, пов'язані з матеріальними, трудовими, фінансовими та інформаційними потоками. З огляду на їх суттєву частку у складі витрат торговельних підприємств актуалізується питання контролю логістичних витрат за фазами закупівлі, зберігання і збуту та за центрами відповідальності. Аргументовано значущість внутрішнього контролю логістичних витрат торговельних підприємств як одного з дієвих інструментів їх оптимізації. Уточнено трактування поняття “організація внутрішнього контролю”, під яким запропоновано розуміти діяльність уповноважених осіб підприємства з упорядкування, налагодження, підтримки та розвитку системи внутрішнього контролю з метою створення належних умов для формування необхідної користувачам контрольної-аналітичної інформації. Охарактеризовані форми організації внутрішнього контролю на торговельних підприємствах та виокремлені їх переваги і недоліки. Доведено доцільність організації внутрішнього контролю на торговельних підприємствах у формі інсорсингу, оскільки це забезпечує оперативність виконання завдань та підвищує рівень поінформованості управління щодо стану поточних справ. Запропоновано структуру Положення про відділ внутрішнього контролю, яка включає його цілі, принципи, функції, завдання, підпорядкованість та координацію з іншими структурними підрозділами; вимоги до працівників та їх права і обов'язки, а також процедуру проведення контролю і звітування. Рекомендована структура Положення сприятиме дієвості відділу та забезпечуватиме ефективність його функціонування. Виокремлені та охарактеризовані елементи системи організації внутрішнього контролю на торговельних підприємствах, що забезпечуватиме його ефективне функціонування та інформаційну підтримку у процесі прийняття управлінських рішень. Акцентовано увагу на складових процесах внутрішнього контролю: плануванні, формуванні внутрішніх документів і їх документообігу та звітуванні.*

Ключові слова: внутрішній контроль, логістичні витрати, організація, торговельні підприємства.

Kutsyk P. O.,

kutsykpetro@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5795-9704,

Researcher ID: G-9204-2019,

Doctor of Economics, Professor, Rector, Professor of the Department of Accounting, Control, Analysis and Taxation, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Gerasymenko T. O.,

gtoa@meta.ua, ORCID ID: 0000-0002-4684-4773,

Researcher ID: F-8903-2019,

Ph.D, Associate Professor, Professor of the Department of Accounting, Control, Analysis and Taxation, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Medvid L. G.,

lmedvid@lute.lviv.ua, ORCID ID: 0000-0003-2292-9067,

Researcher ID: G-9223-2019,

Ph.D, Professor, Professor of the Department of Accounting, Control, Analysis and Taxation, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

ORGANIZATION OF INTERNAL CONTROL IN THE LOGISTICS COST MANAGEMENT SYSTEM OF TRADE ENTERPRISES

Abstract. *Logistics costs of trade enterprises is a complex economic definition that accompanies all business processes related to material, labor, financial and information flows. In view of their significant share as part of costs of trading enterprises, the issue of control of logistics costs by phases of purchase, storage and sale and by centers of responsibility is actualized. The importance of internal control of logistics costs of trade enterprises as one of the effective tools for their optimization is argued. The interpretation of the concept of "organization of internal control" has been clarified, under which it is proposed to understand the activities of the authorized persons of the enterprise for organizing, adjusting, maintaining and developing the internal control system in order to create the proper conditions for the formation of control and analytical information necessary for users. The forms of organization of internal control at trade enterprises are characterized and their advantages and disadvantages are highlighted. The expediency of organizing internal control at trade enterprises in the form of insourcing has been proven, as it ensures the efficiency of tasks and increases the level of management awareness of the current state of business. The structure of the Regulation on the Internal Control Department is proposed, which includes its goals, principles, functions, tasks, subordination and coordination with other structural units; requirements for employees and their rights and obligations, as well as the control and reporting procedures. The recommended structure of the Regulation will contribute to the effectiveness of the department and ensure the effectiveness of its functioning. The elements of the system of internal control organization at trade enterprises are singled out and characterized, which will ensure its effective functioning and information support in the process of managerial decision making. Attention is focused on the components of the internal control process: planning, formation of internal documents, document flow and reporting.*

Key words: internal control, logistics costs, organization, trade enterprises.

JEL Classification: M41, L21, L80

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-78-01>

Постановка проблеми. В сучасних умовах функціонування торговельних підприємств в Україні, як і інших суб'єктів бізнесу, знаходиться під впливом багатьох несприятливих факторів, основним із яких є повномасштабні воєнні дії росії на території нашої держави. Як наслідок – обмеженість енергетичних, матеріальних, трудових та фінансових ресурсів. Відповідно, за цих обставин гостро постає питання економії чи принаймні оптимізації витрат, які виникають у процесі діяльності підприємств. Значні резерви зниження витрат торговельних підприємств зосереджені в логістичних витратах, оскільки ними “пронизані” без перебільшення всі господарські операції. З огляду на це зростає роль внутрішнього контролю як дієвого інструментарію управління логістичними витратами і, відповідно, актуалізується необхідність вдосконалення його організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії, організації та методики обліку, аналізу, контролю, аудиту, контролінгу логістичних витрат суб'єктів господарювання різних видів діяльності досліджували такі вітчизняні вчені, як: С. Ф. Голов, В. А. Дерій [3], А. Г. Богач, Є. В. Крикавський, О. В. Карпенко, Я. Д. Крупка, П. О. Куцик, Л. Г. Медвідь [8], М. С. Пушкар, О. Є. Кузьмін, О. М. Сумець [10], О. І. Пилипенко [9], В. П. Савчук, Л. В. Каленчук [4], А. В. Левкович [5; 8], Р. О. Мадяр [6], Л. М. Малярець [7], Г. Л. Матвієнко-Біляєва [7] та ін.

Водночас питання організації внутрішнього контролю логістичних витрат торговельних підприємств вивчені недостатньо, що й обумовило мету дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження питань організації внутрішнього контролю логістичних витрат у системі управління

торговельними підприємствами та формування пропозицій щодо її раціональної побудови.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах високої конкуренції на ринку товарів успішне функціонування підприємств значною мірою залежить від раціональної організації внутрішнього контролю в системі управління у цілому та логістичними витратами зокрема.

Логістичні витрати – складна економічна дефініція, що супроводжує логістичні процеси, пов'язані з матеріальними, фінансовими та інформаційними потоками. Дослідження, проведені Л. М. Малярець та Г. Л. Матвієнко-Біляєвою, засвідчують, що логістичні витрати підприємств тісно пов'язані з усіма видами витрат на здійснення діяльності [7].

Найбільш узагальнене визначення логістичних витрат подає О. М. Сумець. На його думку, логістичних витрати – це “витрати на виконання в логістичних системах усіх логістичних активностей, що пов'язані безпосередньо з логістичними потоками в межах визначеного простору і часу” [10, с. 156].

З огляду на те, що частка логістичних витрат торговельних підприємств у загальній їх величині є достатньо суттєвою, актуалізується питання пошуку резервів їх зменшення або ж оптимізації. Адже, як свідчить досвід зарубіжних компаній, зменшення логістичних витрат на 1% рівнозначне 10% збільшенню продажів [1, с. 67]. Відповідно, запровадження на підприємствах дієвого контролю логістичних витрат заслуговує першочергової уваги.

Погоджуємось із думкою А. В. Левковича, що “внутрішній контроль логістичних витрат – це система контрольних процедур з перевірки доцільності здійснення логістичних операцій, ефективності діяльності структурних підрозділів, які задіяні у логістичних процесах, виконання їх керівниками своїх функцій та обов'язків для потреб планування, організації та моніторингу логістичної діяльності загалом і окремих її фаз, що забезпечує прийняття ефективних управлінських рішень щодо оптимізації логістичних витрат” [5].

Водночас дослідження стану внутрішнього контролю на торговельних підприємствах дозволяє констатувати, що на більшості з них спостерігаються суттєві проблеми з його здійсненням, обумовлені насамперед відсутністю кваліфікованих фахівців та належного організаційно-методичного забезпечення.

Організаційно-методичне забезпечення внутрішнього контролю – це сукупність способів та прийомів, правил, документів, інструкцій і положень, які забезпечують створення системи внутрішнього контролю та успішне її функціонування. І якщо способи та прийоми контролю в цілому загальновідомі, то комплексний доступ до зразків якісних організаційних документів у підприємств зазвичай відсутній. З одного боку, на законодавчому рівні діяльність внутрішнього контролю чітко не регламентована, за винятком окремих актів, які стосуються розпорядників бюджетних коштів. З іншого боку, розробка внутрішньофірмового організаційно-методичного забезпечення – доволі трудомісткий процес, що потребує високого

рівня знань у галузі обліку, контролю, аналізу, юриспруденції.

Ефективність контролю визначається не лише її методологічною основою, а і рівнем організації. Розглядаючи організацію як певне динамічне явище, тобто діяльність, вважаємо за доцільне у найбільш загальному вигляді розуміти її як процес упорядкування, налагодження певної системи та збереження стану певної впорядкованості її елементів.

На наш погляд, організація внутрішнього контролю – це діяльність уповноважених осіб підприємства з упорядкування, налагодження, підтримки та розвитку системи внутрішнього контролю з метою створення належних умов для формування необхідної користувачам контрольно-аналітичної інформації.

Організація внутрішнього контролю повинна відповідати стратегічним і тактичним цілям розвитку бізнесу, гнучко реагуючи на зміни зовнішнього і внутрішнього середовищ, та забезпечувати функціональну взаємодію з управлінням через інтегровану облікову систему та дієвий контроль за центрами відповідальності і бізнес-процесами. З огляду на це організацію внутрішнього контролю доречно розглядати з позиції організації його як процесу і як служби.

Під предметом організації варто розуміти саму систему внутрішнього контролю, оскільки поняття “предмет” визначає те, на що спрямовується діяльність. Суб'єкти організації – особи, що фактично здійснюють цю діяльність. У ролі суб'єктів зазвичай виступають ті, кого наділено найвищими повноваженнями, управлінський персонал або безпосередньо власники – залежно від організаційної структури кожного окремого підприємства. Предмет організації внутрішнього контролю деталізується через її елементи та об'єкти, що знаходяться в межах цих елементів. Таким чином, діяльність із організації внутрішнього контролю полягатиме у впорядкуванні елементів, зображених на рис. 1.

Наріжний камінь організації – відповідь на питання: “Яка інформація повинна створюватись у системі внутрішнього контролю?”. Однак спершу необхідно визначитися, для кого вона створюватиметься. Залежно від змісту затребуваної інформації користувачів умовно можна поділити на три групи. А саме: 1) особи, наділені найвищими повноваженнями; 2) управлінський персонал; 3) інший персонал.

Визначення інформаційних потреб доречно здійснювати шляхом опитування осіб, наділених найвищими повноваженнями, та управлінського персоналу. Опитування може здійснюватись у формі інтерв'ю та анкетування. Отримана інформація обробляється та групується у спеціально розробленому документі. Результати систематизації інформаційних потреб використовуватимуться для визначення завдань служби внутрішнього контролю, посадових обов'язків її працівників.

Форма організації внутрішнього контролю визначається особливостями діяльності підприємства і завданнями, які покладаються на нього.

Рис. 1. Система організації внутрішнього контролю (розробка авторів)

Загалом варто зазначити, що між формою організації внутрішнього контролю та економічною безпекою бізнесу, ступенем захищеності внутрішньофірмової інформації та рівнем накладних витрат існує тісний зв'язок, відповідно, її правильний вибір має стратегічне значення для забезпечення ефективності діяльності торговельних підприємств.

На думку Л. В. Каленчук, "контроль може існувати в багатьох формах, а саме:

- спеціально створена служба внутрішнього контролю (внутрішньогосподарського контролю);
- функції внутрішнього контролю покладені на головного бухгалтера;

- внутрішній контроль здійснює аудиторська фірма;

- внутрішній контроль здійснює консалтингова фірма, на договірних умовах" [4].

На наш погляд, в організаційному контексті доцільно розрізняти інсорсинг – створення власної служби внутрішнього контролю; аутсорсинг, який передбачає повну або часткову передачу функцій внутрішнього контролю аудиторським фірмам або зовнішнім консультантам, та косорсинг, який передбачає створення власної служби внутрішнього контролю та залучення у необхідних випадках зовнішніх консультантів (рис. 2).

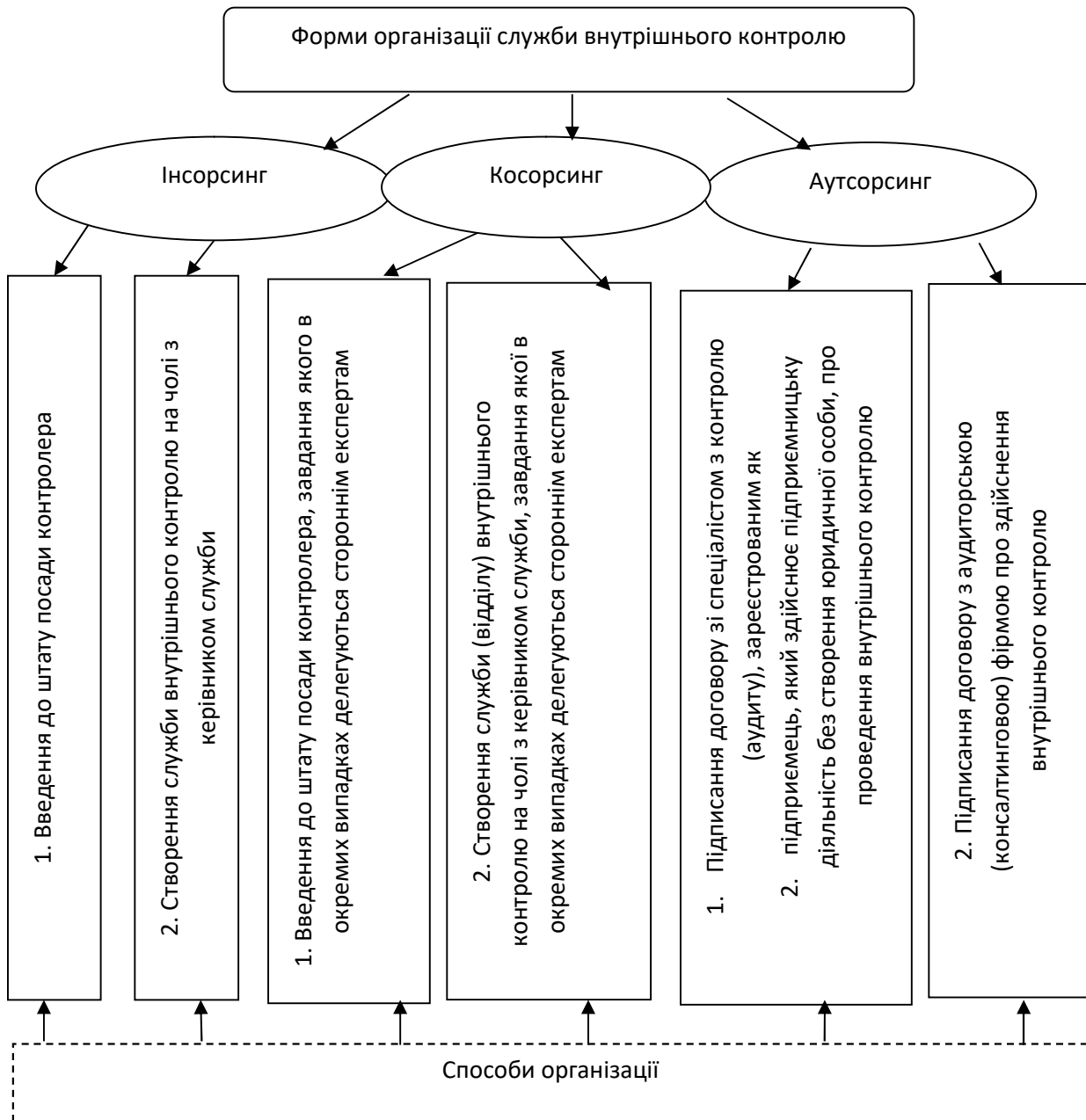

Рис. 2. *Форми і способи організації внутрішнього контролю на торговельних підприємствах (розробка авторів)*

Зазначимо: термін “інсорсинг” у значенні однієї з організаційних форм внутрішнього контролю у наукових колах є маловживаним. Однак з огляду на те, що “інсорсинг” у перекладі з англійської (“insourcing”) – “опора на внутрішні ресурси”, вважаємо за доцільне для характеристики організаційної форми внутрішнього контролю використовувати саме цю дефініцію.

У таблиці 1 розглянуті переваги і недоліки основних форм організації внутрішнього контролю на підприємствах.

Порівняльна характеристика організаційних форм внутрішнього контролю на торговельних підприємствах

Форма організації	Переваги	Недоліки
Інсорсинг	Функціонування на постійній основі – оперативність виконання завдань; досконале знання специфіки підприємства; можливість підвищення професійної підготовки внутрішніх контролерів; підвищує престиж підприємства, довіру з боку інвесторів.	Функціонування на періодичній основі – труднощі при необхідності швидкого виконання завдань; значні витрати на підбір і підготовку персоналу та підвищення його професійного рівня; необхідність розробки власного організаційно-методичного забезпечення внутрішнього контролю; складність забезпечення незалежності служби внутрішнього контролю.
Аутсорсинг	Відсутність витрат на створення та утримання власної служби контролю; високий рівень професійної підготовки фахівців; для малого та середнього бізнесу найменш витратний спосіб проведення внутрішнього контролю; мінімальні витрати і зусилля з боку керівництва з координації роботи внутрішнього контролера; легкість забезпечення незалежності внутрішнього контролю.	Відсутність досконалого знання специфіки підприємства; відсутність систематичності внутрішнього контролю; проблеми з віднесенням послуг з внутрішнього контролю на витрати для цілей оподаткування; загроза витоку конфіденційної інформації; у віддалених географічних районах – обмеженість доступу до кваліфікованих фахівців.
Косорсинг	Можливість використовувати послуги експертів в різних галузях, гнучкість у питаннях їх залучення; доступ до передових технологій і методик проведення перевірок, надання консультаційних послуг.	Проблеми з віднесенням послуг з внутрішнього контролю на витрати для цілей оподаткування; необхідність здійснення витрат не тільки на утримання власної служби, а й на оплату послуг сторонніх організацій; загроза витоку конфіденційної інформації.

*Джерело: розробка авторів

Вважаємо, що на великих і середніх торговельних підприємствах внутрішній контроль повинен функціонувати у формі окремого відділу як незалежного підрозділу апарату управління. Працівники такого відділу повинні досконало знати особливості діяльності підприємства, його організаційну та управлінську структуру, об'єкти контролю, коло питань, які повинні бути висвітлені при перевірках, володіти технікою і методикою проведення перевірок, добре знати законодавчі і нормативні акти, вміти опрацьовувати матеріали перевірок, визначати шляхи попередження і ліквідації недоліків і втрат та виявляти резерви підвищення ефективності господарювання.

Важливим питанням у процесі раціональної організації є розробка Положення про відділ внутрішнього контролю, оскільки дієвість даного структурного підрозділу в багатьох випадках залежить від того, наскільки продумано, детально і обґрунтовано сформовано даний документ і наскільки повно в ньому врахована політика підприємства.

Отже, Положення про відділ внутрішнього контролю – це офіційний документ, що визначає цілі,

функції, права та обов'язки відділу внутрішнього контролю, його взаємодію з іншими підрозділами та підпорядкованість. На наш погляд, у даному документі підлягають розкриттю мета і роль відділу внутрішнього контролю, його принципи, функції та місце в системі управління підприємством (рис. 3).

Організація праці внутрішніх контролерів полягає, головним чином, у визначенні їх посадових обов'язків, прав, відповідальності шляхом розробки посадових інструкцій та нормування праці. Крім цього, потрібно забезпечити взаємозамінність працівників (наприклад, шляхом періодичної ротації кадрів), але уникаючи при цьому "дубляжу" завдань. Плануючи командну роботу, необхідно чітко визначити коло відповідальності членів групи, враховуючи їх індивідуальні особливості. Однак у кожного працівника повинен залишатися простір для самоорганізації, тобто можливість встановлювати послідовність та способи виконання тих чи інших завдань, якщо це не суперечить загальним планам роботи служби внутрішнього контролю.

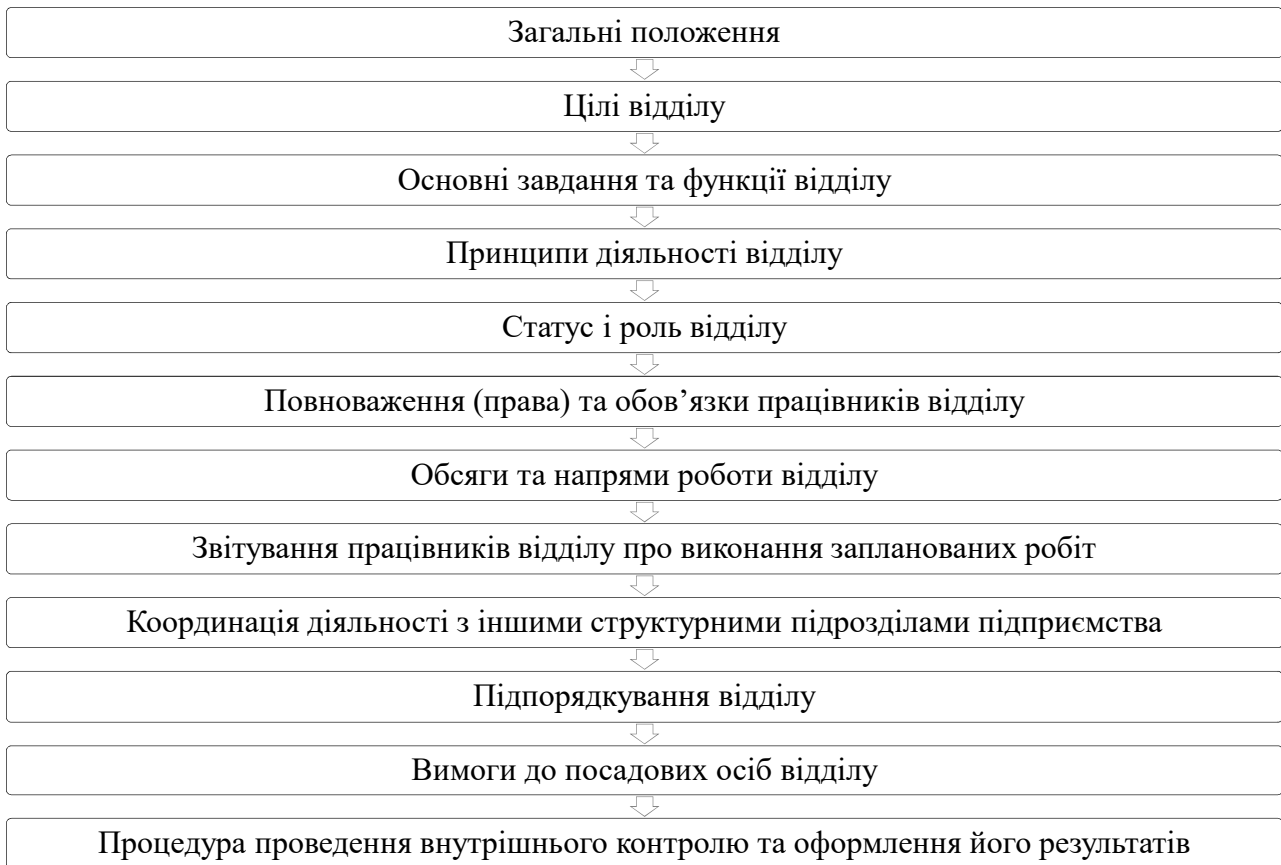

Рис. 3. Рекомендована структура Положення про відділ внутрішнього контролю (розробка авторів)

Якісне виконання своїх обов'язків внутрішніми контролерами дозволяє зацікавленим сторонам мати впевненість, що діяльність підприємства відповідає обраній стратегії, обліковій політиці, вимогам законодавства тощо, а також забезпечує зворотний зв'язок власників із різними сферами діяльності та підрозділами підприємства.

Процес внутрішнього контролю – це сукупність дій у певній послідовності, у ході яких персонал із відповідною кваліфікацією у визначений термін та з належною якістю виконує у повному обсязі необхідні процедури, які дозволяють оцінити процеси контролю, управління підприємством і ризиками та сприяють їх удосконаленню. У цьому контексті слушною є думка науковців Л. М. Гурч, Г. В. Соломєнка та Л. Ю. Корінної, які вважають, що “контроль за рівнем логістичних витрат є безперервним процесом, основним завданням якого є зменшення ймовірності їх зростання через застосування системи превентивних заходів та заходів оперативного регулювання” [2].

Р. О. Мадяр наголошує на тому, що “контроль логістичних витрат орієнтується на поточні результати логістичної діяльності й пов'язаний з перевіркою документів і необхідністю “виходу” на місце здійснення господарчих актів і логістичних операцій. Система контролю особливо доцільна в тих випадках, коли функція управління підприємством делегована на відділи і служби. Тоді він допомагає їм у досягненні максимально можливого загального результату діяльності” [6, с. 34]. Відповідно,

контроль за логістичними витратами найдоречніше організувати за центрами відповідальності.

Загальну схему організації процесу внутрішнього контролю подано на рисунку 4.

Основу організації процесу внутрішнього контролю становить його планування. Під час планування внутрішнього контролю торговельних підприємств вважаємо за необхідне складати його загальний план та програму.

Загальний план внутрішнього контролю доцільно складати на рік, в якому зазначати об'єкти контролю, бюджет часу на їх перевірку та аналіз, періодичність звітування та користувачів інформації, перед якими звітуватиметься керівник Відділу внутрішнього контролю. Загальні плани повинні узгоджуватися між керівником відділу внутрішнього контролю та особами, наділеними найвищими повноваженнями.

План внутрішнього контролю логістичних витрат повинен передбачати виділення груп об'єктів дослідження (перевірки, аналізу) за фазами логістичної діяльності: закупівлі, зберігання та збут, а також центрами відповідальності. Погоджуємось із думкою В. Дерія, М. Гуменної-Дерій, Л. Кручак, що “логістичні витрати в центрах відповідальності необхідно завчасно планувати у бюджетах логістичних витрат, а контроль за ними доцільно здійснювати за фактичними відхиленнями від встановлених норм” [3, с. 118].

Рис. 4. Схема організації процесу внутрішнього контролю (розробка авторів)

Програму внутрішнього контролю доречно формувати щомісяця, відповідно до загального плану. У програмі рекомендуємо зазначати об'єкти внутрішнього контролю, завдання, терміни виконання завдань, виконавців, дати подання звітів та осіб, перед якими звітується керівник Відділу внутрішнього контролю.

Організація робочих документів контролерів полягає у встановленні вимог до них, розробці типових форм, встановленні відповідного програмного забезпечення, що сприятиме якісному фіксуванню процесу перевірок. Документи повинні відображати найбільш істотні моменти, за якими необхідно висловлювати думку, охоплювати найбільш важливі напрямки перевірки та завдання, які потрібно вирішити.

Організація документообігу полягає у визначенні періодичності звітування за результатами контролю, осіб, яким подається інформація, та осіб, відповідальних за її подання, а також терміни зберігання документів.

Якісне функціонування системи внутрішнього контролю неможливе без її постійного вдосконалення та розвитку. Організація цього процесу полягає загалом у розробці планів розвитку служби внутрішнього контролю, вдосконаленні організаційного, методичного та фінансового забезпечення.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Внутрішній контроль логістичних витрат відіграє важливу роль у пошуку резервів їх оптимізації.

Вважаємо, що запропонований нами системний підхід до організації внутрішнього контролю на торговельних підприємствах здатен забезпечити створення усіх необхідних умов для формування необхідної користувачам контрольно-аналітичної інформації.

Перспективними вважаємо дослідження, спрямовані на розробку методичного забезпечення внутрішнього контролю логістичних витрат.

ЛІТЕРАТУРА

1. Abt S. Systemy logistyczne w gospodarowaniu. Poznan : Wyd. Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, 1997. 117 p.
2. Гурч Л. М., Соломенко Г. В., Корінна Л. Ю. Управління логістичними витратами як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємства. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. 2019. URL: <http://ibo.wunu.edu.ua/index.php/ibo/article/view/403>.
3. Дерій В., Гуменна-Дерій М., Кручак Л. Контроль за витратами та економією ресурсів у процесі логістичної діяльності будівельних підприємств: методика, організація. *Вісник економіки*. 2021. Вип. 1. С. 111-127. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.01.111>.
4. Каленчук Л. В. Організація системи внутрішнього контролю логістичних витрат як елемент стратегії виходу промислових підприємств на ринки ЄС. *Ефективна економіка*. 2018. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6175>.
5. Левкович А. В. Облік і внутрішній контроль в управлінні логістичними витратами виробничих підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.09 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)”. Львів, 2018. 21 с. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.lute.lviv.ua%2Ffileadmin%2Fwww.lac.lviv.ua%2Fdata%2Fpidrozdi%2FAspirantura%2FRady%2FSpec_vchena_rada%2FDysertacii%2F2018_06%2FLevkovich_Avtoreferat.pdf&cflen=457320.
6. Мадяр Р. О. Контроль логістичної діяльності на підприємствах в умовах глобалізації. *Економіка та держава*. 2018. № 12. С. 31-34. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/12_2018/8.pdf.
7. Малярець Л. М., Матвієнко-Біляєва Г. Л. Формалізація задач контролю логістичної діяльності підприємства : монографія. Харків : ВД “ХНЕУ”, 2010. 227 с.
8. Медвідь Л. Г., Левкович А. В. Управлінський облік витрат в системі управління логістичною діяльністю підприємства. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2017. № 3. С. 85-93.
9. Пилипенко О. І. Інтеграція бухгалтерського обліку та логістичної стратегії в управлінні підприємством. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту* : зб. наук. пр. 2022. № 1-2. С. 32-38.
10. Сумець О. М. Теоретико-методологічні засади логістичної діяльності підприємств агропродовольчого комплексу : монографія. Харків : КП “Міська друкарня”, 2015. 543 с.

REFERENCES

1. Abt S. (1997), Systemy logistyczne w gospodarowaniu, Wyd. Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań, 117 p.
2. Hurch, L. M. Solomenko, H. V. and Korinna, L. Yu. (2019), Upravlinnia lohistychnymy vytratamy iak faktor pidvyschennia konkurentospromozhnosti pidpriemstva, *Instytut bukhalters'koho obliku, kontrol' ta analiz v umovakh hlobalizatsii*, available at: <http://ibo.wunu.edu.ua/index.php/ibo/article/view/403>.
3. Derij V., Humenna-Derij M. and Kruchak L. (2021), Kontrol' za vytratamy ta ekonomiiieu resursiv u protsesi lohistychnoi diial'nosti budivel'nykh pidpriemstv: metodyka, orhanizatsiia, *Visnyk ekonomiky*, vyp. 1, s. 111-127. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2021.01.111>.
4. Kalenchuk, L. V. (2018), Orhanizatsiia systemy vnutrishn'oho kontroliu lohistychnykh vytrat iak element stratehii vykhodu promyslovykh pidpriemstv na rynky YeS, *Efektivna ekonomika*, № 3, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6175>.
5. Levkovych, A. V. (2018), Oblik i vnutrishnij kontrol' v upravlinni lohistychnymy vytratamy vyrobnychykh pidpriemstv : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: spets. 08.00.09 “Bukhhalters'kyj oblik, analiz ta audyt (za vydamy ekonomichnoi diial'nosti)”. L'viv, 21 s., available at: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.lute.lviv.ua%2Ffileadmin%2Fwww.lac.lviv.ua%2Fdata%2Fpidrozdi%2FAspirantura%2FRady%2FSpec_vchena_rada%2FDysertacii%2F2018_06%2FLevkovich_Avtoreferat.pdf&cflen=457320.
6. Madiar, R. O. (2018), Kontrol' lohistychnoi diial'nosti na pidpriemstvakh v umovakh hlobalizatsii, *Ekonomika ta derzhava*, № 12, s. 31-34, available at: http://www.economy.in.ua/pdf/12_2018/8.pdf.
7. Maliarets', L. M. and Matviienko-Biliaieva, H. L. (2010), Formalizatsiia zadach kontroliu lohistychnoi diial'nosti pidpriemstva : monohrafiia, VD “KhNEU”, Kharkiv, 227 s.
8. Medvid', L. H. and Levkovych, A. V. (2017), Upravlins'kyj oblik vytrat v systemi upravlinnia lohistychnoi diial'nistiu pidpriemstva, *Problemy teorii ta metodolohii bukhalters'koho obliku, kontroliu i analizu*, № 3, s. 85-93.
9. Pylypenko, O. I. (2022), Intehratsiia bukhalters'koho obliku ta lohistychnoi stratehii v upravlinni pidpriemstvom, *Naukovyj visnyk Natsional'noi akademii statystyky, obliku ta audytu* : zb. nauk. pr., № 1-2, s. 32-38.
10. Sumets', O. M. (2015), Teoretyko-metodolohichni zasady lohistychnoi diial'nosti pidpriemstv ahroprodovol'choho kompleksu : monohrafiia, KP “Mis'ka drukarnia”, Kharkiv, 543 s.

Стаття надійшла до редакції 22 травня 2024 року

УДК 35.07:004](477)

*Данкевич В. Є.,
dankevych2017@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0522-2927,
Researcher ID: E-3739-2017,*

д.е.н., проф., декан факультету права, публічного управління та національної безпеки, Поліський національний університет, м. Житомир

*Данкевич Є. М.,
dankevych2020@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8337-5956,
Researcher ID: V-9126-2017,*

д.е.н., проф., професор кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Поліський національний університет, м. Житомир

*Данкевич А. Є.,
dan09@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-1801-7516,*

д.е.н., проф., професор кафедри економіки і права, Національний університет харчових технологій, м. Київ

ВПЛИВ ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ ТА ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ РОБОТИ МИТНИЦІ В УМОВАХ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ ПРОДОВОЛЬСТВОМ

Анотація. Отримання Україною статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу відкриває нові перспективи та підкреслює значущість підтримки з боку ЄС. У цьому контексті виникає актуальне питання адаптації до сучасних економічних викликів, особливо необхідності удосконалення митної політики України, що дозволяє сприяти зміцненню національної безпеки та стабілізації економіки. У статті досліджується вплив Інтернету речей (IoT) та цифрової трансформації на ефективність роботи митниці в контексті лібералізації міжнародної торгівлі продовольством, що є особливо актуальним для України як одного з ключових виробників продовольства на міжнародних ринках. Автори аналізують, як впровадження сучасних технологій може сприяти оптимізації митних процедур, покращенню прозорості та зниженню часу обробки вантажів, забезпечуючи більшу конкурентоспроможність українського агроекспорту. У статті розглядаються основні аспекти застосування IoT для відстеження вантажів у реальному часі, автоматизації збору даних та підвищення рівня безпеки митних операцій. Також увага приділяється цифровій трансформації митниць, яка дозволяє ефективно взаємодіяти з торговельними партнерами та іншими зацікавленими сторонами, сприяючи лібералізації торгівлі продовольством. Автори обговорюють потенційні виклики та перешкоди на шляху інтеграції новітніх технологій у митницю, а також пропонують рекомендації для подолання цих труднощів, виходячи зі специфіки українського ринку. Стаття підкреслює значення цифровізації та інновацій для розвитку міжнародної торгівлі продовольством, наголошуючи на необхідності подальшого дослідження та розвитку в цій галузі для забезпечення сталого зростання та розвитку глобальної економіки, з особливим акцентом на внесок України. Зроблено висновок, що автоматизація митних процедур за допомогою цифрових технологій відкриває нові можливості для оптимізації процесів, зменшення людських помилок, забезпечення цілісності даних та зниження часу на митне оформлення, що особливо цінно для оперативного переміщення продовольчих товарів через кордони.

Ключові слова: інтернет речей, цифрова трансформація, митниця, ефективність, торгівля, продовольство.

*Dankevych V. Ye.,
dankevych2017@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0522-2927,
Researcher ID: E-3739-2017,*

Doctor of Economics, Professor, Dean of the Faculty of Law, Public Administration and National Security, Polissia National University, Zhytomyr

Dankevych Ye. M.,

dankevych2020@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8337-5956,

Researcher ID: V-9126-2017,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Economic Theory, Intellectual Property and Public Administration, Polissia National University, Zhytomyr

Dankevych A. Ye.,

dan09@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-1801-7516,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Economics and Law, National University of Food Technologies, Kyiv

IMPACT OF THE INTERNET OF THINGS AND DIGITAL TRANSFORMATION ON THE EFFICIENCY OF CUSTOMS OPERATIONS IN THE CONTEXT OF LIBERALIZING INTERNATIONAL FOOD TRADE

Abstract. *Ukraine's obtaining the status of a candidate for accession to the European Union opens up new perspectives and emphasizes the importance of support from the EU. In this context, there is an urgent issue of adaptation to modern economic challenges, especially the need to improve the customs policy of Ukraine, which allows to contribute to the strengthening of national security and stabilization of the economy. This article explores the impact of the Internet of Things (IoT) and digital transformation on the efficiency of customs operations within the context of the liberalization of international food trade, which is particularly relevant for Ukraine as a key food producer in the global markets. The authors analyze how the adoption of modern technologies can facilitate the optimization of customs procedures, improve transparency, and reduce cargo processing time, thereby enhancing the competitiveness of Ukrainian agro-exports. The article discusses the main aspects of applying IoT for real-time cargo tracking, data collection automation, and enhancing the security level of customs operations. Attention is also given to the digital transformation of customs, which enables effective interaction with trade partners and other stakeholders, promoting the liberalization of food trade. The authors discuss potential challenges and obstacles in integrating cutting-edge technologies into customs operations and offer recommendations to overcome these difficulties, taking into account the specifics of the Ukrainian market. The article emphasizes the importance of digitization and innovation for the development of international food trade, highlighting the need for further research and development in this area to ensure sustainable growth and development of the global economy, with a special focus on Ukraine's contribution. It was concluded that the automation of customs procedures with the help of digital technologies opens up new opportunities for optimizing processes, reducing human errors, ensuring data integrity and reducing customs clearance time, which is especially valuable for the prompt movement of food products across borders.*

Key words: Internet of Things, digital transformation, customs, efficiency, trade, food.

JEL Classification: H56

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-78-02>

Постановка проблеми. Російське вторгнення призвело до серйозних економічних викликів для України. Зниження валового внутрішнього продукту, обмеження експортного потенціалу, зростання державного боргу, нестабільність національної валюти та інфляція серйозно підривають економічну стабільність держави. Високі ціни на енергоресурси та фінансова невизначеність мають негативні наслідки для торговельних можливостей. Водночас отримання Україною статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу відкриває нові перспективи та підкреслює значущість підтримки з боку ЄС. У цьому контексті виникає актуальне питання адаптації до сучасних економічних викликів, особливо необхідності удосконалення митної політики України, що дозволяє сприяти зміцненню національної безпеки та стабілізації економіки.

Втілення вищезазначеного реальне лише із застосуванням сучасних технологій. Цифровізація, яка передбачає значне зростання внеску ІТ-сектора у ВВП країни до 10%, відкриває широкі можливості для вітчизняних та іноземних інвесторів, сприяючи забезпеченню прозорості у податковій та митній сферах. Яскравим прикладом успіхів України у сфері цифровізації є захід, що відбувся у січні 2024 року в Давосі, де було продемонстровано досягнення країни в даній галузі.

Інтернет речей та цифрова трансформація мають потенціал кардинально змінити митницю, зокрема через оптимізацію процедур, підвищення прозорості та зниження часу обробки вантажів. Це стає особливо важливим в умовах лібералізації міжнародної торгівлі продовольством, де Україна як один із ключових виробників продовольства на міжнародному ринку може значно посилити свої

конкурентні позиції. Реалізація сучасних технологій сприятиме не лише покращенню внутрішніх процесів, а й загальному зростанню внесків до державного бюджету, що є важливим для підтримки як військових, так і цивільних потреб країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження впливу Інтернету речей та цифрової трансформації на ефективність роботи митниці в умовах лібералізації міжнародної торгівлі продовольством здійснювалося численними дослідниками та академічними інституціями. Авраменко Н. Л., Дорошенко Т. М. та Матвеев М. Е. надрукували статтю в 2022 році, в якій вони аналізують проблеми митного контролю в контексті європейської інтеграції України. Л. М. Дорофєєва опублікувала монографію про розвиток української митниці з європейської перспективи, а Кийда Л. І. та Шевченко Н. І. розглядали особливості реалізації державної митної політики України [1-3].

О. П. Гребельник та інші автори у 2021 році видали монографію про розвиток митної політики України [4], а Сидорович О. та Герчаківський С. зосередилися на інформаційному забезпеченні митної справи України. В. В. Угрин дослідив аспекти діджиталізації митного контролю в Україні [5-6]. Вагомий вклад у цю тематику також зробили міжнародні вчені, такі як Irtysheva I., Kramarenko I. та Sirenko I., які розглядали економічні реалії в умовах війни та поствоєнного розвитку [7].

Попри значний обсяг досліджень, присвячених впливу Інтернету речей та цифрової трансформації на ефективність роботи митниці в умовах лібералізації міжнародної торгівлі продовольством, залишається багато не вирішених питань. Необхідність подальшого глибокого вивчення тематики очевидна, адже існує потреба у вивченні нових аспектів впровадження цифрових технологій, оцінці їх довгострокового впливу на митницю та адаптації існуючих митних процедур під сучасні вимоги глобальної торгівлі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2023 році звіти про розвиток вітчизняних цифрових технологій та стратегії на 2024 рік відображають значний прогрес України у використанні цифрових можливостей для оперативного відновлення економіки та створення умов для повоєнної відбудови. Це має особливе значення для України, яка є ключовим гравцем на міжнародному ринку продовольства, де цифровізація може пришвидшити логістику та митні процедури, підвищуючи її ефективність в умовах лібералізації міжнародної торгівлі. Особливо амбітним є план збільшення вкладу ІТ-сектору у ВВП до 10% у 2024 році, що сприятиме створенню привабливого інвестиційного клімату, забезпеченню прозорості митної системи та покращенню пропозицій на ринку праці [15].

Захід, організований Міністерством цифрової трансформації України та Швейцарською агенцією розвитку у Давосі, демонструє досягнення нашої

країни в розвитку цифрових технологій. Ці технології, включно з новими електронними послугами, зокрема сервісом “Дія”, відіграють важливу роль у підтримці фронту та цивільного населення, розширюючи доступ до інтернету та мобільного зв'язку. У партнерстві з Всесвітнім економічним форумом у Києві буде відкрито один із перших у світі GovTech-центрів, що сприятиме подальшому розвитку цифрового урядування і митної сфери, критично важливої для забезпечення лібералізації міжнародної торгівлі.

Важливо, що для накопичення інноваційного потенціалу Україні необхідно зосередитися на поліпшенні умов для досліджень та розробок, залученні інвестицій у науково-технічну сферу, підтримці стартапів та інноваційних компаній, а також на розробці та впровадженні державних програм, що сприятимуть технологічному розвитку та інноваціям. При цьому прикладом мають слугувати провідні держави світу, де важлива роль належить інноваційному розвитку економіки (рис. 1).

У сучасному науковому дискурсі інновації розглядаються як ключовий фактор, що сприяє адаптації та розвитку економіки у відповідь на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища. Особлива увага приділяється аналізу інноваційних трансформацій на глобальних ринках, що дозволяє визначити мультиаспектні впливи технологічних інновацій на структуру цих ринків. Проведені дослідження виявили значний вплив застосування штучного інтелекту, блокчейну та Інтернету речей на оптимізацію процесів, підвищення продуктивності та ефективності у виробництві, логістиці, фінансових послугах, торгівлі та роботі митниці [5, 7-9].

У контексті лібералізації міжнародної торгівлі продовольством впровадження Інтернету речей (IoT) та цифровізація мають ключове значення для підвищення ефективності митних служб. Цифрові технології дозволяють значно спростити митні процедури, зокрема через автоматизацію процесів, які раніше вимагали багато часу та ресурсів. Наприклад, електронне декларування мінімізує потребу у ручному введенні даних та обробці паперової документації, значно прискорюючи процес митного оформлення товарів.

Застосування IoT для відстеження вантажів у реальному часі революціонізує управління логістичними ланцюгами, надаючи митним органам, а також експортерам та імпортерам оперативну інформацію про стан і місцезнаходження вантажів. Це не тільки підвищує загальну ефективність логістики, але й дозволяє швидко реагувати на потенційні затримки в доставці або на втрату вантажів. Автоматизація також сприяє зменшенню помилок у документації, гарантуючи точність митних декларацій та скорочуючи час на перевірку вантажів.

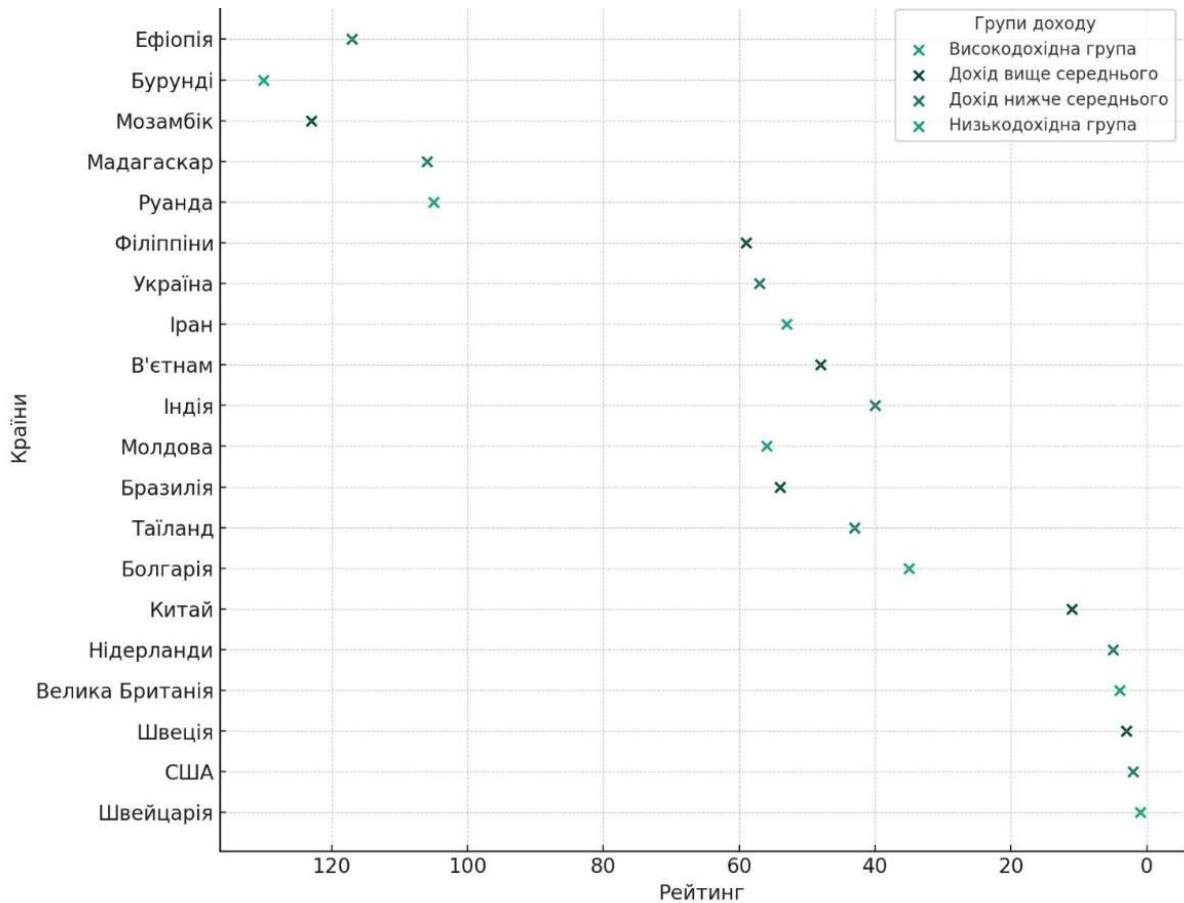

Рис. 1. Топ - 5 інноваційних економік по групах країн за рівнем доходу на душу населення (групування Світового банку) у 2022 р.

Джерело: The Global Innovation Index 2022.- <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2022-en-mainreport-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf>

Безпека вантажів та боротьба з контрабандою ефективніше забезпечуються завдяки використанню сенсорів, які можуть ідентифікувати хімічний склад вантажів або їх радіаційний фон, дозволяючи швидко виявляти небезпечні або незаконні товари без необхідності фізичного огляду кожного контейнера. Ця можливість не тільки сприяє гарантуванню національної безпеки, але й підвищує ефективність митних перевірок, знижуючи витрати та час, пов'язані з традиційними методами інспекції.

Крім того, цифрова трансформація включає імplementацію передових рішень у сфері захисту даних та кібербезпеки, що є критично важливим для забезпечення конфіденційності інформації у сучасному світі зростаючих кіберзагроз. Розвиток кіберзахисту необхідний для захисту митних баз даних та систем, які зберігають великі обсяги персональної та комерційної інформації.

У цілому Інтернет речей та цифровізація митниці не тільки сприяють підвищенню ефективності, безпеки та прозорості митних операцій, але й відіграють важливу роль у підтримці лібералізації міжнародної торгівлі продовольством. Впровадження цих технологій дозволяє створювати більш гнучкі, адаптивні та ефективні митні системи, які можуть краще реагувати на динамічні умови світового ринку, тим самим сприяючи зміцненню економічної

стабільності та забезпеченню національних інтересів в умовах глобалізації.

Експорт продовольства має ключове значення для України, оскільки країна є одним із великих світових виробників і експортерів аграрної продукції. Згідно з даними Державної служби статистики та Державної митної служби зовнішньоторговельний баланс за 2023 рік показав, що, незважаючи на падіння експорту товарів із України на 18% порівняно з 2022 роком, імпорт зазнав зростання на 15%. Це спричинило негативне сальдо зовнішньоторговельного балансу в розмірі \$27,4 млрд [15].

Причому особливо важливим є зниження експорту продовольчих товарів та сільгосппродукції на 7% в 2023 році, що підкреслює вплив глобальних викликів на аграрний сектор України. Це відображає потребу у посиленні заходів для підтримки і розвитку даної критично важливої галузі, особливо у контексті глобальної лібералізації торгівлі та інтеграції України до Європейського Союзу [12-14].

Ефективність і прозорість митного адміністрування, зокрема через впровадження сучасних цифрових технологій і Інтернету речей (IoT), здатні значно підсилити спроможність України відповідати на зовнішньоекономічні виклики та підтримувати стабільний експорт агропродовольчої продукції. Автоматизація митних процедур, зменшення

людських помилок, швидше оформлення та поліпшене відстеження вантажів є критичними для підтримки надійних поставок продовольства на міжнародних ринках, забезпечуючи при цьому національну безпеку та економічну стабільність.

У контексті інтеграції України до Європейського Союзу цифрова трансформація митних служб також набуває особливої актуальності. Цей процес включає повний перегляд та модернізацію митного законодавства та практик з метою їх уніфікації з європейськими стандартами, що є стратегічним завданням на шляху до членства в ЄС [8-11]. Важливість цього процесу відображається у впровадженні новітніх ІТ-інструментів та систем, що забезпечують вищий рівень прозорості, мінімізацію корупційних ризиків і значне підвищення загальної ефективності митних операцій.

Серед ключових досягнень у даній сфері – запровадження електронного декларування, розвиток систем авторизованих економічних операторів та впровадження передових ІТ-рішень для ефективного обміну даними між митницею та суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. Такі інновації дозволяють спростити взаємодію, знижують часові витрати на митне оформлення та підвищують загальну прозорість операцій. Комплексні стратегічні плани та інтеграція систем електронного митного оформлення свідчать про орієнтацію України на створення умов для спрощення та прискорення митних процедур, що безпосередньо сприятиме її економічній інтеграції до Європейського Союзу. Ці зусилля відкривають широкі можливості для подальшого розвитку та ефективності митної служби в умовах глобалізації та лібералізації міжнародної торгівлі.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Висновки, отримані з аналізу впливу Інтернету речей (IoT) та цифровізації на ефективність роботи митниці в контексті лібералізації міжнародної торгівлі продовольством, підкреслюють значний потенціал цих технологій для трансформації та оптимізації митних процесів. Цифрова трансформація митниці не тільки сприяє підвищенню ефективності та прозорості митного адміністрування, але й забезпечує кращу безпеку, точність даних та швидкість обробки вантажів, критично важливі для торгівлі продовольством у умовах глобалізованої економіки.

Автоматизація митних процедур за допомогою цифрових технологій відкриває нові можливості для оптимізації процесів, зменшення людських помилок, забезпечення цілісності даних та зниження часу на митне оформлення, що особливо цінно для оперативного переміщення продовольчих товарів через кордони. Застосування IoT для відстеження вантажів у реальному часі революціонізує логістичні ланцюги, надаючи митним органам, експортерам та імпортерам можливість оперативно реагувати на будь-які затримки чи інші логістичні виклики, знижуючи економічні ризики, пов'язані з затримкою поставок продовольства.

Підвищення рівня безпеки та боротьба з контрабандою за рахунок сучасних технологій значно

посилюють захист національної економіки, дозволяючи ефективно відслідковувати контрабанду без затримки легітимних вантажів. Враховуючи зростаючі кіберзагрози, важливим є також забезпечення високого рівня кібербезпеки та захисту даних, що обробляються та зберігаються митними службами. Таким чином, цифрова трансформація та впровадження IoT у митну сферу стають вирішальними для підтримки лібералізації міжнародної торгівлі продовольством, забезпечуючи не тільки спрощення та оптимізацію митних процедур, але й зміцнення економічної стабільності та сприяння сталому розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко Н. Л., Дорошенко Т. М., Матвеев М. Е. Проблеми митного контролю в контексті європейської інтеграції України. *Економіка та держава*. 2022. № 1. С. 55-60. DOI: https://doi.org/10.32702/2306_6806.2022.1.55.
2. Дорофеева Л. М. Європейський вектор розвитку української митниці : монографія. Дніпро : УМСФ, 2019. 448 с.
3. Кийда Л. І., Шевченко Н. І. Особливості реалізації державної митної політики в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 4. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.4.66>.
4. Розвиток митної політики України в контексті реалізації економічної функції держави : монографія / Гребельник О. П., Пашко П. В., Шевчук С. В. та ін.; за ред. д.е.н., проф. О. П. Гребельника. Ірпінь : Університет ДФС України, 2021. 266 с.
5. Сидорович О., Герчаківський С. Інформаційне забезпечення митної справи України в контексті цифрової стратегії розвитку суспільства. *Світ фінансів. Митна справа*. 2021. № 1(66). С. 210-225.
6. Угрин В. В. Діджиталізація митного контролю в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 47. С. 168-173. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct47S31>.
7. Irtysheva I., Kramarenko I., Sirenko I. The economy of war and postwar economic development: world and ukrainian realities. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8. No. 2. P. 78-82.
8. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України станом на 1 вересня 2022 року. Вересень 2022. 40 с. *Київська школа економіки*. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/10/Sep22_FINAL_Sep1_Damages-Report.pdf.
9. Dankevych V., Dankevych Y. Management of forest and water resources in the context of administrative-territorial reform: the experience of Poland. *The scientific heritage. Budapest*. 2020. Vol. 6, № 55. Pp. 27-31.
10. Підсумковий документ Міжнародної конференції з питань відновлення України (URC 2022) “Декларація Лугано”. Лугано. 4-5 липня

2022 року. URL: <https://ua.urc2022.com/materiali-konferenciyi>.

11. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>.

12. Писаренко Т. В., Куранда Т. К. та ін. Реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та отримані результати у 2021 р.: аналітична довідка. Київ : УкрІНТЕІ, 2022. 53 с.

13. Вишлінський Г., Репко М. та ін. Економіка України під час війни: звіт за жовтень 2022. Центр економічної стратегії, German Economic Team, 22 с.

14. Skydan O. V., Dankevych V. Ye., Fedoniuk T. P., Dankevych Ye. M., Yaremova M. I. European green deal: Experience of food safety for Ukraine. *International Journal of Advanced and Applied Sciences*. 2022, 9(2). Pp. 63-71.

15. Робота Митниці в умовах воєнного стану. *Державна митна служба України*. URL: <https://customs.gov.ua/>.

REFERENCES

1. Avramenko, N. L. Doroshenko, T. M. and Matveiev, M. E. (2022), Problemy mytnoho kontroliu v konteksti ievropejs'koi intehratsii Ukrainy, *Ekonomika ta derzhava*, № 1, s. 55-60. DOI: https://doi.org/10.32702/2306_6806.2022.1.55.

2. Dorofeieva, L. M. (2019), Yevropejs'kyj vektor rozvytku ukrains'koi mytnytsi : monohrafiia, UMSF, Dnipro, 448 s.

3. Kyjda, L. I. and Shevchenko, N. I. (2020), Osoblyvosti realizatsii derzhavnoi mytnoi polityky v Ukraini, *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, № 4. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.4.66>.

4. Rozvytok mytnoi polityky Ukrainy v konteksti realizatsii ekonomichnoi funktsii derzhavy : monohrafiia / Hrebel'nyk O. P., Pashko P. V., Shevchuk S. V. ta in.; za red. d.e.n., prof. O. P. Hrebel'nyka (2021), Universytet DFS Ukrainy, Irpin', 266 s.

5. Sydorovych O. and Herchakivs'kyj S. (2021), Informatsijne zabezpechennia mytnoi spravy Ukrainy v konteksti tsyfrovoi stratehii rozvytku suspil'stva, *Svit finansiv. Mytna sprava.*, № 1(66), s. 210-225.

6. Uhryn, V. V. (2020), Didzhytalizatsiia mytnoho kontroliu v Ukraini, *Infrastruktura rynku*, vyp. 47, s. 168-173. DOI: [https://doi.org/10.32843/infrastruct47\\$31](https://doi.org/10.32843/infrastruct47$31).

7. Irtyshcheva I., Kramarenko I. and Sirenko I. (2022), The economy of war and postwar economic development: world and ukrainian realities, *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 8. No. 2, p. 78-82.

8. Zvit pro priami zbytku infrastruktury vid rujnuvan' vnaslidok vijs'kovoї ahresii rosii proty Ukrainy stanom na 1 veresnia 2022 roku. Veresen' 2022. 40 s. *Kyivs'ka shkola ekonomiky*, available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/10/Sep22_FINAL_Sep1_Damages-Report.pdf.

9. Dankevych V. and Dankevych Y. (2020), Management of forest and water resources in the context of administrative-territorial reform: the experience of Poland, *The scientific heritage. Budapest.*, Vol. 6, № 55, pp. 27-31.

10. Pidsumkovyj dokument Mizhnarodnoi konferentsii z pytan' vidnovlennia Ukrainy (URC 2022) "Deklaratsiia Luhano". Luhano. 4-5 lypnia 2022 roku, available at: <https://ua.urc2022.com/materiali-konferenciyi>.

11. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku sfery innovatsijnoi diial'nosti na period do 2030 roku. Skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 lypnia 2019 r. № 526-r. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy.*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>.

12. Pysarenko T. V., Kuranda T. K. ta in. (2022), Realizatsiia priorytetnykh napriamiv rozvytku nauky i tekhniky ta otrymani rezul'taty u 2021 r.: analitychna dovidka, UkrІNTEI, Kyiv, 53 s.

13. Vyshlins'kyj H., Repko M. ta in. *Ekonomika Ukrainy pid chas vijny: zvit za zhovten' 2022*. Tsentri ekonomichnoi stratehii, German Economic Team, 22 s.

14. Skydan O. V., Dankevych V. Ye., Fedoniuk T. P., Dankevych Ye. M., Yaremova M. I. (2022), European green deal: Experience of food safety for Ukraine, *International Journal of Advanced and Applied Sciences*, 9(2), pp. 63-71.

15. Робота Митниці в умовах воєнного стану. *Державна митна служба України*, available at: <https://customs.gov.ua/>.

Стаття надійшла до редакції 20 травня 2024 року

УДК 338.72

Гончар О. І.,

o.i.gonchar@i.ua, ORCID ID: 0000-0003-3917-7586,

д.е.н., проф., професор кафедри економічної теорії, підприємництва та торгівлі, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький

Бердичевський А. В.,

tonyberd@ukr.net, ORCID ID: 0009-0008-9487-1988,

здобувач, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ПОСЛУГ

Анотація. *Необхідність повоєнної відбудови української економіки ставить на порядок денний формування системи ефективного управління інноваційною діяльністю вітчизняних підприємств сфери послуг як одне з головних завдань у галузі конкурентного розвитку. Досліджено особливості функціонування українських підприємств сфери послуг в умовах воєнного стану та акцентовано увагу на їх спроможності до ефективної діяльності та формування перспектив розвитку на засадах інноваційності. Головною метою статті є класифікація чинників, які впливають на інноваційний розвиток підприємств сфери послуг, обґрунтування принципів та елементів системи управління їх інноваційною діяльністю, встановлення основних стратегічних напрямків адаптації та розвитку підприємств сфери послуг у сучасних умовах. Виокремлено ендогенні та екзогенні чинники, які впливають на інноваційний розвиток підприємств сфери послуг. Обґрунтовано, що інноваційний розвиток підприємств сфери послуг має здійснюватися на засадах інтегрованості системи управління інноваціями в систему управління підприємством, за принципами комплексності, динамічності та гнучкості, варіативності розробки планів і шляхів досягнення цілей, стратегічної орієнтації на формування і розвиток потенціалу підприємства. Обґрунтовано елементи системи управління інноваційною діяльністю підприємств сфери послуг та основні стратегічні напрямки їх адаптації та розвитку в сучасних умовах. Зроблено висновок, що серед багатьох проблем, які вирішуються нині на вітчизняних підприємствах сфери послуг, особливу увагу слід приділяти проблемі впровадження принципів ефективного управління інноваційною діяльністю. Війна сильно вплинула на український ринок, але функціонування бізнесу необхідно суспільству як для забезпечення війська і українських споживачів, так і для реалізації процесів європейської інтеграції. На сьогодні вже відбулася певна адаптація сфери послуг до умов війни. Проте для продовження функціонування, забезпечення конкурентоздатності і розвитку необхідні нові замовлення, ринки збуту, інвестиції у розвиток, розвиток інноваційної діяльності.*

Ключові слова: сфера послуг, підприємства, інновації, виклики, розвиток, ефективність, система управління, стратегія.

Gonchar O. I.,

o.i.gonchar@i.ua, ORCID ID: 0000-0003-3917-7586,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Economic Theory, Entrepreneurship and Trade, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi

Berdychevskyi A. V.,

tonyberd@ukr.net, ORCID ID: 0009-0008-9487-1988,

Postgraduate, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES IN THE FIELD OF SERVICES

Abstract. *The need for post-war rebuilding of the Ukrainian economy puts on the agenda the formation of a system of effective management of innovative activities of domestic enterprises in the service sector as one of the main tasks in the field of competitive development. Peculiarities of the functioning of Ukrainian enterprises in the field of services in the conditions of martial law were studied, and attention was focused on their ability to operate effectively and to form development prospects based on innovativeness. The main goal of the article is the classification of factors that influence the innovative development of enterprises in the service sector, the substantiation of the principles and elements of the management system of their innovative activities, the determination of the main strategic directions for the adapta-*

tion and development of enterprises in the service sector in modern conditions. Endogenous and exogenous factors influencing the innovative development of enterprises in the service sector are singled out. It is substantiated that the innovative development of enterprises in the service sector should be carried out on the basis of the integration of the innovation management system into the enterprise management system, according to the principles of complexity, dynamism and flexibility, the variability of the development of plans and ways of achieving goals, strategic orientation on the formation and development of the enterprise's potential. The elements of the system of management of innovative activities of enterprises in the service sector and the main strategic directions of their adaptation and development in modern conditions are substantiated. It was concluded that among the many problems currently being solved at domestic enterprises in the service sector, special attention should be paid to the problem of implementing the principles of effective management of innovative activities. The war had a strong impact on the Ukrainian market, but the functioning of business is necessary for society both to support the army and Ukrainian consumers, and to implement the processes of European integration. To date, a certain adaptation of the service sector to the conditions of war has already taken place. However, to continue functioning, ensuring competitiveness and development, new orders, sales markets, investments in development, development of innovative activities are necessary.

Key words: service sector, enterprises, innovations, challenges, development, efficiency, management system, strategy.

JEL Classification: M12

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-78-03>

Постановка проблеми. Турбулентність та невизначеність сучасного ринкового середовища, трансформація попиту споживачів на послуги у зв'язку з пандемією COVID-19 і тотальною діджиталізацією, необхідність повоєнної відбудови української економіки ставлять на порядок денний формування системи ефективного управління інноваційною діяльністю вітчизняних підприємств сфери послуг як одне з головних завдань у галузі конкурентного розвитку, оскільки без запровадження інновацій неможливо досягти результатів забезпечення рівня конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках. У цьому аспекті розробка сучасної концепції управління інноваційною діяльністю підприємств сфери послуг може стати відповідною базою для кількісного обґрунтування її параметрів та оцінки впливу цієї діяльності на ефективність діяльності та динаміку розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження особливостей управління інноваційною діяльністю отримали значний розвиток завдяки науковим доробкам зарубіжних та вітчизняних вчених. Так, вагомий внесок у цей напрям зробили такі видатні науковці, як Ансофф І., Бельтюков Є., Войнаренко М., Друкер П., Микитюк П., Портер М., Санто Б., Стадник В., Твісс Б., Федулова Л., Шумпетер Й. та інші. Разом з тим, характер розвитку та аналіз стану інноваційної діяльності українських підприємств сфери послуг за сучасних умов потребують удосконалення системи управління нею. Зазначене набуває особливої актуальності за умов порушення традиційних партнерських зв'язків у результаті війни росії на території України, вимушеної міграції частини населення, релокації значної частини бізнесу з прифронтових регіонів, пошуку потенційних можливостей забезпечення інноваційного розвитку підприємств і спрямування економічного вектора до стабільного зростання.

Постановка завдання. Щоб посилити спроможність українських підприємств сфери послуг залишатися продуктивними в умовах воєнного стану, забезпечувати ефективність діяльності і формувати перспективи розвитку, потрібне дослідження засад інноваційного розвитку, обґрунтування механізму і стратегій, можливості їх адаптації до нових реалій, враховуючи фактор затяжної військової агресії та турбулентності сучасного ринкового середовища. Головною метою статті є класифікація чинників, які впливають на інноваційний розвиток підприємств сфери послуг, обґрунтування принципів та елементів системи управління їх інноваційною діяльністю, встановлення основних стратегічних напрямків адаптації та розвитку підприємств сфери послуг у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світова економіка як сукупність країн та їх об'єднань, ринків, економічних утворень, регіональних та міжнародних організацій за сучасних умов – особливо динамічний організм, який змінює внутрішню структуру внаслідок криз, військової агресії росії на території України, тривалих застійних явищ, таких як економічні потрясіння, стихійні лиха, військові і політичні конфлікти. Оцінюючи зміни, що відбуваються в цій економіці, необхідно відзначити: особливу роль відіграє пошук та характеристика проривних моментів, можливостей інноваційного розвитку підприємництва, які виправдовують сподівання про новий етап розвитку.

За результатами дослідження перших місяців війни в Україні, більшість бізнесів зупинилися зовсім або ж знаходилися в стані "очікування", мінімізуючи свою діяльність до критично важливих видів, необхідних для "виживання". Проте через кілька місяців відбулося певне усвідомлення ситуації, бачення сенсу у підприємницькій діяльності та відповідно продовження цієї діяльності. За результатами досліджень аналітичних агентств [1], можна резюмувати, що більшість підприємств сфери

послуг не змінювали головний вид бізнесу, а лише змінили партнерів і частково бізнес-процеси, особливості надання послуг і взаємодії з клієнтами. Враховуючи особливості бізнес-процесів підприємств сфери послуг, які зосереджують свою діяльність у трьох секторах економіки та надають усі типи комерційних послуг: фінансові, маркетинг, консалтингові, готельно-ресторанні послуги, транспортні, ритейл, страхування, медицину, освіту, розваги та інші, обслуговування у сфері послуг орієнтовано на задоволення потреб і бажань клієнтів та вирішення їхніх проблем. Саме ця особливість обумовила реакцію підприємств сфери послуг на сучасні глобальні виклики.

За результатами вивчення галузевих трендів Національного інституту стратегічних досліджень [3] робимо висновок, що більша частина підприємств сфери обслуговування (близько 90%) в умовах війни на території України відмовилася від релокації та продовжувала надавати послуги як офлайн, так і онлайн. На сферу послуг разом із війною впливало порушення логістичних ланцюгів та постачання. Через складнощі у виконанні традиційних функцій третині компаній довелося змінювати бізнес-процеси, оптимізувати застосування робочої сили і навіть скорочувати персонал. Однак попри війну підприємства сфери послуг адаптувалися, підтримували діяльність та обґрунтовували стратегічні рішення виходу з проблемних ситуацій і розвитку підприємницької діяльності.

Наукові та бізнесові організації періодично проводять опитування підприємців з метою визначення актуальних проблем розвитку бізнесу та прикладних аспектів їх вирішення [4, 5, 6, 7]. За даними Держстату України [7], вже у IV кварталі 2022 року порівняно з III кварталом 2022 року індикатор ділової впевненості компаній галузі сфери послуг підвищився на понад 25%. Підприємці розповідали про уповільнення темпів бізнесу, скорочення попиту на послуги, часткове дорожчання послуг, фінансові обмеження, зменшення кількості працівників та інші негаразди. Сфера послуг є однією з найбільш постраждалих галузей від російської агресії. Малий та середній бізнес зі сфери послуг потерпає через скорочення населення в українських містах внаслідок війни. Зменшується попит на окремі види послуг: у готельно-ресторанному бізнесі, салонах краси, позашкільних та освітніх закладах, туристичних послуг (особливо у перші місяці війни) та інші. Крім того, спостерігалося скорочення пропозицій від висококваліфікованих спеціалістів в IT-секторі, фінансах, із дизайну, консалтингу.

За таких умов окремі підприємці внесли зміни у свою діяльність – вводили інноваційні підходи та методи ведення бізнесу, розробляли та запроваджували продуктивні інновації. Це були у першу чергу ті підприємці, чия активність (вид діяльності) неможлива під час війни або ж ті, які знаходилися на окупованих та не підконтрольних Україні територіях. Крім того, варто відзначити, що практично кожен бізнес, кожен підприємець вів волонтерську

діяльність, допомагаючи ЗСУ, мешканцям окупованих територій, переселенцям. За сучасних умов волонтерська діяльність підсилює сенс функціонування бізнесу, мотивує та єднає співробітників, допомагає країні в цілому [8].

За результатами опитувань Національного банку України [3], можна зробити висновок, що вже весною 2023 року індекс очікувань ділової активності бізнесу вперше за півтора року сягнув 51,5 пункту та перевищив нейтральний рівень (50 пунктів), що свідчить про більш оптимістичні настрої бізнесу щодо свого розвитку. Разом із проблемами діяльності бізнесу в умовах війни можливості інноваційного розвитку підприємств сфери послуг обмежуються дією і інших чинників. З метою їх кращого врахування в процесі обґрунтування управлінських рішень такі чинники доречно розділити на: екзогенні чинники (високий рівень плінності наукових кадрів; відсутність досконалої інформаційної бази щодо інноваційних проєктів; нестача фінансових коштів і проблеми із залученням інвестицій; ускладнення науково-дослідних розробок; низький науково-інноваційний потенціал; недостатній рівень міжнародного науково-технічного співробітництва; недосконалість законодавчої бази з питань інноваційної діяльності) та ендогенні чинники (орієнтація на наявні ринки і швидку окупність інвестицій; низький рівень матеріально-технічної та наукової бази; низький рівень аналітично-інформаційної бази підприємств; домінування інтересів існуючих технологій надання послуг; опір змінам під час впровадження інновацій; недосконалі матеріальні стимули та умови для творчої діяльності).

Разом з тим, підприємства сфери послуг із оптимізмом дивляться у майбутнє та зменшують кількість негативних оцінок щодо своїх економічних перспектив [9]. Оптимістичні сценарії формуються під впливом відновлення споживчого попиту, поліпшення ситуації з паливом та вирішення проблем із енергопостачанням.

Чинники, що можуть сприяти інноваційному розвитку, також виокремимо в розрізі ендогенних (державна підтримка інноваційної діяльності; розвиток інноваційної інфраструктури; заохочення інноваційної діяльності та охорона об'єктів інтелектуальної власності; розвиток конкуренції на ринку наукоємких товарів і послуг) та ендогенних чинників (формування сприятливості до змін, нововведень, суспільне визнання; розвиток умов інноваційної діяльності; відновлення резервів інтелектуальних, людських, фінансових та матеріально-технічних ресурсів; розвиток науково-технічного потенціалу). Проте ринок послуг все ще далекий від стабілізації. Зберігаються прогнози щодо того, що зростатимуть ціни на енергоресурси, планово підвищується мінімальна заробітна плата, збільшуються транспортні тарифи, закупівельні ціни [7], а як наслідок бізнесу доведеться підвищувати тарифи на власні послуги.

Як зазначалося нами вище, актуальність дослідження проблем управління інноваційною діяльністю для вітчизняних підприємств сфери

послуг обумовлена насамперед двома причинами. Перша причина пов'язана з пошуком шляхів виживання і забезпечення успішності бізнесу за умов війни і орієнтації на повоєнне відновлення економіки країни. З другого боку, міжнародні взаємовідносини, ринкова економіка, тотальна діджиталізація спрямовують суспільне виробництво на постійний інноваційний розвиток діяльності, пошук нових факторів успіху підприємств у конкурентному середовищі. Саме тому серед

багатьох проблем, які вирішуються нині на вітчизняних підприємствах сфери послуг, особливу увагу слід приділяти проблемі впровадження принципів ефективного управління інноваційною діяльністю. Ефективна система управління інноваційною діяльністю підприємства повинна забезпечуватися реалізацією низки принципів, основні з яких наведені на рисунку 1.

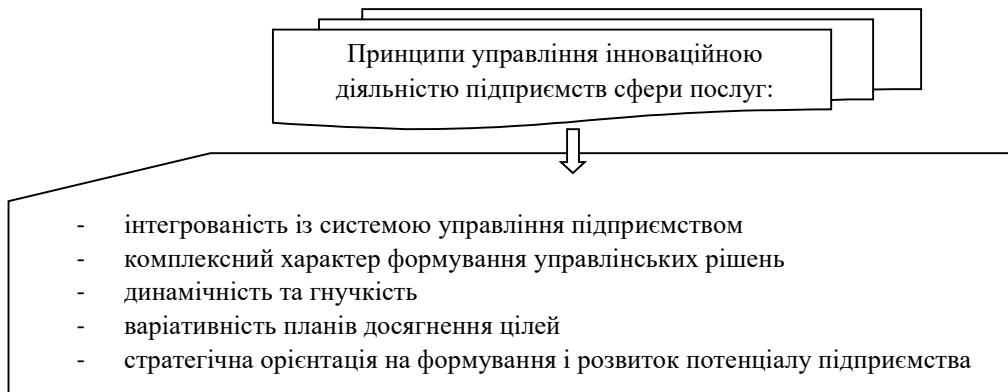

Рис. 1. Основні принципи управління інноваційною діяльністю підприємств сфери послуг

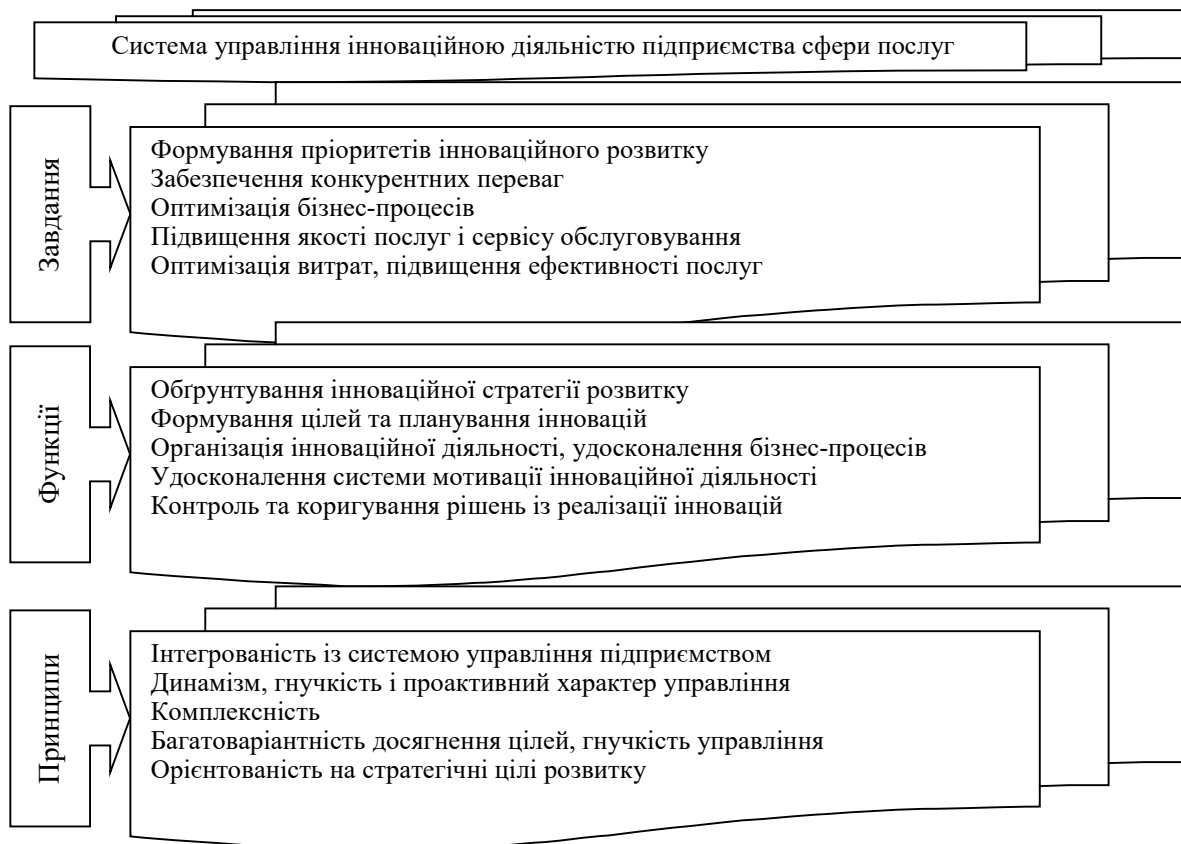

Рис. 2. Елементи системи управління інноваційною діяльністю підприємств сфери послуг

Так, забезпечення ефективності всіх сфер діяльності підприємства безпосередньо або опосередковано пов'язано з вибором напрямків і форм інновацій, оптимальністю фінансування інноваційних проектів, впровадженням досягнень науково-технічного прогресу тощо. Це визначає необхідність органічної інтегрованості управління інноваційною діяльністю з іншими функціональними і загальними системами управління підприємством. Враховуючи, що управлінські рішення у сфері формування і реалізації інновацій часто взаємозалежні і впливають на кінцеві результати, управління інноваціями має розглядатись як комплексна функціональна система організації всіх бізнес-процесів. З іншого боку, управлінські рішення у сфері інноваційної діяльності мають першочергово узгоджуватись із місією підприємства, стратегічними напрямками його розвитку у майбутньому, забезпечувати реалізацію цілей.

З урахуванням змісту принципів ефективного управління інноваційною діяльністю формуються його завдання та функції, які у загальному вигляді представлені на рис. 2.

Таким чином, усвідомлення необхідності інноваційного розвитку й адаптація системи управління підприємством до реалізації інновацій, адаптація та зміна бізнес-моделей, цифровізація, використання хмарних технологій, реалізація можливостей економічної глобалізації та розвитку міжнародного партнерства стали потужними інструментами розвитку українського підприємництва і сфери послуг в умовах сучасних викликів. Підприємства впроваджують нові стратегії та інструменти для масштабування бізнесу з метою підвищення ефективності функціонування та забезпечення конкурентоспроможності на внутрішньому та міжнародному ринках [7, 9, 10]. Робота із закордонними партнерами та експорт втримали велику кількість підприємств на ринку. Стратегію експансії ринку країн ЄС та США сьогодні реалізують чимало українських компаній, у тому числі і підприємств сфери послуг. Вони розвивають бізнес, який має перспективи не тільки на національному українському ринку, але і інтегрується за кордоном.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Сучасна глобалізація світової економіки за тотальних викликів означає не тільки складний і багатовимірний процес, але і дуже складну і змінну структуру, в результаті якої створюється “рівномірний” – у просторовому та економічному вимірі – глобальний ринок, що інтегрує багато, а ймовірно, навіть і всі країни та регіони, уможливує ринкову активність підприємств сфери послуг. Війна сильно вплинула на український ринок, але функціонування бізнесу необхідно суспільству як для забезпечення війська і українських споживачів, так і для реалізації процесів європейської інтеграції. На сьогодні вже відбулася певна адаптація сфери послуг до умов війни. Проте для продовження функціонування, забезпечення конкурентоздатності і розвитку необхідні нові замовлення, ринки збуту, інвестиції у розвиток, розвиток інноваційної діяльності.

На даному етапі дослідження можемо виокремити найбільш актуальні стратегії діяльності підприємств сфери послуг, що використовуються підприємцями під час війни: інноваційний розвиток існуючого бізнесу; впровадження нового продукту (послуги), вихід на нові ринки, активізація інноваційної активності, розвиток людського капіталу та удосконалення мотиваційних інструментів розвитку.

Подальші дослідження будуть спрямовуватися на моніторинг змін у підприємницькій діяльності, виявлення факторів впливу на її активізацію, побудову механізму управління потенціалом підприємств сфери послуг на засадах інноваційності під час війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухорукова Г. Технологічні тренди від Gartner на 2023 рік: прогнози для бізнесу. *Kyivstar Business Hub*. 4 грудня 2023. URL: <https://hub.kyivstar.ua/articles/tehnologichni-trendi-vid-gartner-na-2024-rik-prognozi-dlya-biznesu>.

2. Чи є перспективи для розвитку сфери послуг в Україні під час війни? *Kyivstar Business Hub*. 13 червня 2023. URL: <https://hub.kyivstar.ua/articles/chy-ye-perspektyvy-dlya-rozvytku-sfery-poslug-v-ukrayini-pid-chas-vijny>.

3. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://niss.gov.ua>.

4. Результати опитування Американської торговельної палати в Україні та Citi Україна “Ведення бізнесу в воєнній Україні”. *American Chamber of Commerce in Ukraine*. 19.09.2023. URL: <https://chamber.ua/ua/news/84-kompaniy-povnistiu-funktsionuiut-pislia-1-5-roku-povnomas-shtabnoiviny-rosii-v-ukraini-nove-opytuvannia-amerikanskoi-torhovelnoi-palaty-v-ukraini-ta-citi-ukraina/>.

5. Оцінка втрат українського бізнесу через війну. *Ua-Retail.com*. 28 червня 2022. URL: <https://ua-retail.com/2022/06/ocinka-vtrat-ukrainskogo-biznesu-cherez-vijnu/>.

6. Буртулим О. “Цифри вражають”: аналітики оцінили стан української економіки. *УНІАН*. 03.01.24. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/ekonomika-ukrajini-analitiki-ocinili-stand-ta-perspektivi-rozvitku-1250-0445.html>.

7. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

8. Соціальна активність VS Активізм VS Волонтерство. Платформа “Волонтерство в Україні”. URL: <https://platforma.volunteer.country/posts/sotsialna-aktyvnist-vs-aktyvizm-vs-volonterstvo>.

9. Ділові очікування підприємств України та регіонів. *Національний банк України*. 17 лип. 2024. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/dilovi-ochikuvannya-pidpriemstv-ii-kvartal-2024-roku>.

10. Ключак О. В. Інноваційний розвиток експорту послуг України в умовах мирного та воєнного часу. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2022. Вип. 18(1). С. 157-168.

REFERENCES

1. Sukhorukova H. Tekhnologichni trendy vid Gartner na 2023 rik: prohnozy dlia biznesu. *Kyivstar Business Hub*. 4 hrudnia 2023, available at: <https://hub.kyivstar.ua/articles/tehnologichni-trendi-vid-gartner-na-2024-rik-prohnozi-dlya-biznesu>.
2. Chy ie perspektyvy dlia rozvytku sfery posluh v Ukraini pid chas vijny? *Kyivstar Business Hub*. 13 chervnia 2023, available at: <https://hub.kyivstar.ua/articles/chy-ye-perspektyvy-dlya-rozvytku-sfery-poslug-v-ukrayini-pid-chas-vijny>.
3. Natsional'nyj instytut stratehichnykh doslidzhen', available at: <http://niss.gov.ua>.
4. Rezul'taty opytuvannia Amerykans'koi torhov-el'noi palaty v Ukraini ta Citi Ukraina "Vedennia biznesu v voiennij Ukraini". *American Chamber of Commerce in Ukraine*. 19.09.2023, available at: <https://chamber.ua/ua/news/84-kompaniy-povnistiu-funktsionuiut-pislia-1-5-roku-povnomas-shtabnoi-viyny-rosii-v-ukraini-nove-opytuvannia-amer-yskanskoi-torhov-el'noi-palaty-v-ukraini-ta-citi-ukraina/>.
5. Otsinka vtrat ukrains'koho biznesu cherez vijnu. *Ua-Retail.com*. 28 chervnia 2022, available at: <https://ua-retail.com/2022/06/ocinka-vtrat-ukrainskogo-biznesu-cherez-vijnu/>.
6. Burtulym O. "Tsyfry vrazhaiut": analityky otsinyly stan ukrains'koi ekonomiky. *UNIAN*. 03.01.24, available at: <https://www.unian.ua/economics/finance/ekonomika-ukrajini-analitiki-ocinili-stan-ta-perspektivi-rozvitku-1250-0445.html>.
7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Sotsial'na aktyvnist' VS Aktyvizm VS Volonterstvo. *Platforma "Volonterstvo v Ukraini"*, available at: <https://platforma.volunteer.country/posts/sotsialna-aktyvnist-vs-aktyvizm-vs-volonterstvo>.
9. Dilovi ochikuvannia pidpriemstv Ukrainy ta rehioniv. *Natsional'nyj bank Ukrainy*. 17 lyp. 2024, available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/dilovi-ochikuvannya-pidpriemstv-ii-kvartal-2024-roku>.
10. Kliuvak, O. V. (2022), Innovatsijnyj rozvytok eksportu posluh Ukrainy v umovakh myrnoho ta voiennoho chasu, *Aktual'ni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, vyp. 18(1), s. 157-168.

Стаття надійшла до редакції 29 травня 2024 року

УДК 657.1: 658.78

Яремко І. Й.,

i.yaremko@i.ua, ORCID ID: 0000-0003-3556-0609,

д.е.н., проф., завідувач кафедри обліку та аналізу, Національний університет “Львівська політехніка”, м. Львів

ОБЛІКОВА І КОНТРОЛЬНА ФУНКЦІЇ В УПРАВЛІННІ ПРОЦЕСАМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ЛОГІСТИЧНИХ ВИТРАТ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Анотація. Розробка оперативного і стратегічного управління процесами оптимізації логістичних витрат спирається на той чи інший базис систематизованої внутрішньої та зовнішньої інформації, базову основу якої складають дані бухгалтерської системи та організованого на підприємстві внутрішнього контролю. Проаналізовано проблемні питання облікової і контрольної функції в управлінні логістичними витратами підприємства. Встановлено, що на обмеженість інформаційної функції бухгалтерського обліку в управлінні витратами на логістику впливають регламентовані методи узагальненого відображення такого типу витрат. Аргументовано, що інформаційна функція бухгалтерського обліку посилюється за рахунок відображення більш деталізованого і систематизованого складу логістичних витрат, що, у свою чергу, підвищує дієвість організованого на підприємстві контролю. Обґрунтовано необхідність формалізованого відображення логістичних витрат у бухгалтерській системі підприємства на основі удосконалення їх класифікації та розроблення відповідної методики їх відображення. Доведено, що впроваджений у практику розглядуваний управлінський інструментарій повинен бути акцентованим на ті інформаційні запити, які стають необхідними саме для впровадженого на підприємстві підходу до управління витратами і собівартістю. Наведено облікову і контрольну функції та інформаційне охоплення ними об'єктів і процесів при використанні підприємством як основи деяких концепцій управління витратами. Зроблено висновок, що існуючий бухгалтерський підхід до відображення логістичних витрат не може повноцінно забезпечити функції обліку та контролю в системі цілеорієнтованого управління. В концепціях сучасного управління дієвим визнається диференційований підхід до обробки даних про логістичні витрати, систематизованих у розрізі їх видів і за місцями виникнення.

Ключові слова: підприємство, логістичні витрати, управління, оптимізація витрат, облікова інформація, функції контролю.

Yaremko I. Yo.,

i.yaremko@i.ua, ORCID ID: 0000-0003-3556-0609,

Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Accounting and Analysis, Lviv Polytechnic National University, Lviv

ACCOUNTING AND CONTROL FUNCTIONS IN THE MANAGEMENT OF PROCESSES OF LOGISTICS COSTS OPTIMIZATION IN THE ENTERPRISE

Abstract. The development of operational and strategic management of logistics cost optimization processes relies on one or another basis of systematized internal and external information, the basic of which is the data of the accounting system and internal control organized at the enterprise. Problematic issues are analyzed and some aspects of improvement of the accounting and control function in the management of logistics costs of the enterprise are proposed. The purpose of the article is to reveal the effectiveness of the accounting and control function in the management of logistics cost optimization processes and to propose certain aspects of its improvement. It was determined that the limited information function of accounting in the management of logistics costs is affected by regulated methods of generalized display of this type of costs. It is argued that the information function of accounting is strengthened due to the display of a more detailed and systematized composition of logistics costs, and the use of such data increases the effectiveness of the control organized at the enterprise. In the process of research, the principles of system and process approaches were applied as basic components in the concept of managing logistics costs of the enterprise. The general basis of the research is the dialectical method and a systematic approach to the study of the problems of information support of management processes. Separate elements of improving the accounting and control functions in the management of logistics cost optimization processes at the enterprise are proposed. The need for a formalized display of logistics costs in the company's accounting system based on the improvement of their classification and the development of an appropriate methodology for their display is substantiated. It is proven that the management toolkit (accounting, control and analysis system) implemented in practice should be focused on those information requests that

become necessary precisely for the approach to cost and cost management implemented at the enterprise. The accounting and control functions and information coverage of objects and processes when the company uses such management concepts as Target costing, Absorption costing, ABC costing (Activity Based Costing) and cost management methods according to the criteria of the Direct costing system are given. The cost calculation methods, which are most often used in international practice, are disclosed. It was concluded that the existing accounting approach to the display of logistics costs cannot fully provide accounting and control functions in the goal-oriented management system. In the concepts of modern management, a differentiated approach to the processing of data on logistics costs, systematized according to their types and places of occurrence, is recognized as effective.

Key words: enterprise, logistics costs, management, optimization of logistics costs, accounting of logistics costs, control function.

JEL Classification: M41, M31

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-78-04>

Постановка проблеми. Функціонування підприємств в умовах зростаючого конкурентного середовища й обмеженості фінансових ресурсів зумовлює необхідність вирішування проблеми раціонального управління витратами. Ефективність функціонування логістичної системи на підприємстві встановлюється порівнянням обсягу реалізації цього виду діяльності та понесеними в ній витратами. Пошук резервів зниження логістичних витрат у сучасних управлінських моделях спрямовується насамперед на їх оптимізацію внутрішньогосподарськими заходами, сформованих на основі відповідної інформаційної підтримки. Проблематику ефективності управління логістичними витратами пов'язують із недостатністю бухгалтерської і контрольної інформації.

Розробка оперативного і стратегічного управління процесами оптимізації логістичних витрат спирається на той чи інший базис систематизованої внутрішньої та зовнішньої інформації, базову основу якої складають дані бухгалтерської системи та організованого на підприємстві внутрішнього контролю. Проблема формування необхідного для управлінських цілей інформаційного забезпечення полягає в тому, що нормативна база і, відповідно, практика ведення обліку сфокусовані на узагальнене (синтезоване) відображення даних про логістичні витрати. Вважається, що удосконалення облікових підходів у напрямку досягнення відповідного рівня деталізації забезпечують основні принципи пошуку резервів зниження та оптимізації логістичних витрат [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практична затребуваність більш деталізованого інформаційного базису актуалізує дослідження, спрямовані на посилення облікової і контрольної інформаційних функцій в управлінні процесами оптимізації витрат логістичної сфери підприємства. У публікації О. Чорної, П. Попович та ін. [1] аргументується складність проведення на практиці всебічного аналізу раціональності управлінських рішень стосовно ефективності логістичної системи. Однією з основних причин виокремлюється обмеженість інформації про витрати на логістику, які в системі бухгалтерського обліку традиційно включають у різні групи витрат.

Науковцями пропонуються різні підходи до вирішення реально існуючої на вітчизняних підприємствах проблеми підвищення функціональної ролі облікової і контрольної діяльності в управлінні витратами логістичної сфери. Обґрунтовуючи значимість інформаційної функції для формування підприємством заходів зі зниження логістичних витрат, Д. Максименко та Т. Іванчишина пропонують сформульований ними "обліковий механізм". Він побудований на основі даних фінансового обліку з поглибленою деталізацією існуючих положень стосовно складових витрат, що, на погляд авторів, дає змогу здійснювати оперативний моніторинг логістичних витрат [2].

Для досягнення інформаційної аналітичності даних про логістичні витрати Ю. Серпенінова та А. Лінська пропонують побудову алгоритму їх відображення в бухгалтерській системі. За своїми параметрами розроблена модель функціонально сформульована відповідно до процесно-орієнтованого підходу [3]. О. Сумець також дотримується погляду про доцільність впровадження процесного підходу в систему обліку логістичних витрат, пропонуючи формувати бухгалтерську інформацію за фазами логістичного процесу [4]. Досліджуючи шляхи розвитку інформаційної підтримки процесів оптимізації логістичних витрат, В. Шипуліна [5] аргументує доцільність спрямування підходів до формування інформації про логістичні витрати, виходячи з моделей управління собівартістю.

У більшості досліджень облікову і контрольну функції в системі управління логістичною діяльністю підприємства пропонується посилити через розвиток управлінського обліку витрат. Так, наприклад, А. Левкович обґрунтовує доцільність спрямування облікових процедур на отримання інформації про цей вид витрат за центрами відповідальності другого рівня, розробивши робочий план рахунків із використанням аналітики 3-го та 4-го порядку [6]. О. Завитій, Т. Дідоренко та Л. Кондрюк також дотримуються позиції про те, що система управління сучасним підприємством загалом та логістичними витратами зокрема повинна базуватися на засадах управлінського обліку. Аргументується, що адаптована до умов сучасної економіки

система управлінського обліку забезпечує виконання таких управлінських функцій, як планування, аналіз та контроль витрат [7].

Постановка завдання. Метою статті є розкриття дієвості облікової і контрольної функції в управлінні процесами оптимізації логістичних витрат та пропонування окремих аспектів удосконалення цього управлінського інструментарію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Логістику як вид діяльності підприємства розглядають з точки зору оптимізації доцільної сукупності взаємодоповнюючих виробничо-комерційних операцій і економічних дій. Сьогодні неможливо уявити підприємство без логістичної концепції забезпечення ресурсами та раціонального управління запасами [8]. Управлінські функції у цій сфері значною мірою спрямовуються на забезпечення реалізації стратегії зниження логістичних витрат, спираючись на сформований у бухгалтерській і контрольній сфері інформаційно-аналітичний масив. Інформація про ці види витрат опрацьовується персоналом відповідних підрозділів підприємства та використовується для аналізу й обчислення великої кількості різнобічних показників функціонування логістичної сфери. Більшість показників мають кон'юнктурний характер, а тому логістичні структури підприємства в основному оцінюються з позицій раціональності контролюваних ними витрат.

Логістичні витрати за економічним змістом здебільшого є накладними (посередніми), до складу яких відносять видатки на підсистему управління логістикою, а також витрати на переміщення, зберігання та збут матеріальних цінностей впродовж усього логістичного ланцюга. Управління логістичними витратами та процеси їх мінімізації формуються системою рішень, встановлюючи оптимальну величину і структуру такого виду витрат відповідно до реальних умов ведення господарської діяльності підприємством [2]. Аналітичні огляди у цій сфері наводять інформацію про те, що найбільша питома вага припадає на витрати з управління запасами (20-40 %) й транспортні витрати (15-35 %). Значну питому вагу з тенденціями до зростання складають і витрати на адміністративно-управлінські функції (9-14 %).

Управління логістичною діяльністю на підприємстві загалом та логістичними витратами зокрема значною мірою спирається на такі інструментальні засоби, як облік та контроль. З точки зору фінансової складової управління релевантна бухгалтерська інформація знаходить вираз у підвищенні раціональності спрямування наявного у підприємства оборотного капіталу (зменшення рівня запасів, скорочення дебіторської заборгованості тощо). Значиму функцію в обліковій системі відіграє комп'ютеризація операцій, пов'язаних із оформленням замовлень, швидкість та точність яких впливає на рух готівкових коштів, та, як результат, відображається на обігу капіталу [9, с. 34]. Великий масив зовнішньої та внутрішньої інформації про логістичну діяльність забезпечується сучасними засобами інформатики та комунікацій, які

дають змогу контролювати наявність запасів та готової продукції, обсяги й ступінь виконання замовлень, просування товарів від підприємства до споживача тощо.

У сучасній практиці виникає необхідність формалізованого відображення логістичних витрат у бухгалтерській системі підприємства на основі удосконалення їх класифікації та розроблення відповідної методики. Вважається, що посилення облікової і контрольної функції стосовно логістичних витрат дає змогу інформаційно поліпшити взаємодію підприємства з постачальниками та споживачами, забезпечити скорочення структурних логістичних видатків, скоротити кількість дистрибутивних центрів і пов'язаних із ними постійних та змінних операційних витрат [2].

Управління логістичними витратами здійснюється на основі тих чи тих концепцій менеджменту, обраних найбільш відповідними до специфіки і характеру діяльності підприємства. Впроваджений у практику управлінський інструментарій (система обліку, контролю аналізу) фокусується на ті інформаційні запити, які стають необхідними саме для впровадженого на підприємстві підходу до управління витратами і собівартістю. Наприклад, управлінська концепція Target costing покладає в основу визначення собівартості реалізації, виходячи з реально існуючих і прогнозованих ринкових цін. У ній передбачено функцію превентивного контролю за витратами. У разі прийняття підприємством такого типу концепції за основу в управлінні процесами оптимізації логістичних витрат зміщуються облікова і контрольна функції в такому напрямку, щоб інформаційно охопити передбачені для такого типу концепцій об'єкти та процеси.

Дотримання управлінською системою підприємства базових засад концепції Absorption costing зумовлює потребу акцентуації функцій обліку та контролю на процедурах включення до собівартості фіксованих і змінних логістичних витрат. При практичному використанні підприємством методів управління витратами за критеріями системи Direct costing (концепція акцентована на планування собівартості) обліковий і контрольний інструментарій фокусується на змінних логістичних витратах.

У деяких вітчизняній та зарубіжній практиках при управлінні логістичними витратами спираються на методи, орієнтовані на створення конкурентних переваг підприємства. Відомою з таких концепцій є, наприклад, управлінська парадигма Standart costing, яка передбачає нормативний спосіб обліку витрат. Основні функції при такому управлінському підході розглядаються через організований на підприємстві контроль за рівнем витрат та аналіз виявлених на його основі відхилень. У розвиток наведеного відзначимо, що Direct costing (маржинальний метод управління витратами) базується на інформації бухгалтерської системи, систематизованої за критерієм неповної собівартості, а метод ABC costing зорієнтований на калькулювання за видами діяльності. ABC costing (Activity

Based Costing) являє собою диференційований метод обліку собівартості та передбачає формування даних по кожному виду господарських операцій і стає основою для управління логістичними витратами за місцями їх виникнення.

У вітчизняних дослідженнях розглядаються методи калькулювання собівартості, які найчастіше використовуються в міжнародній практиці (табл. 1).

Таблиця 1

Методи обліку та калькулювання логістичних витрат

Метод управління	Переваги	Недоліки	Практика
<p>ЛІТ – just-in-time</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Синхронізація потреб у матеріальних ресурсах з їх потоком; – мінімізація витрат на складське господарство та страхування; – значне прискорення оборотності капіталу компанії; – поліпшення якості продукції, що випускається 	<ul style="list-style-type: none"> – Критичність щодо якості функціонування інформаційної системи; – не дуже точний прогноз попиту та поставок 	<p>Toyota Motors, Ford, Boeing (авіабудування)</p>
<p>RP – Requirements/resource planning</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Задоволення потреб у товарах і їх доставки споживачу; – підтримка низьких рівнів запасів; – планування графіків доставки та закупівельних операцій 	<ul style="list-style-type: none"> – Значний обсяг обчислень і попередньої обробки даних; – зростання логістичних витрат при прагненні фірми зменшити запаси 	
<p>OPT – Optimized Production Technology</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Збільшення виходу готової продукції; – зниження виробничих і транспортних витрат; зменшення обсягів незавершеного виробництва; – скорочення виробничого циклу; – зниження потреби в складських і виробничих площах; – підвищення ритмічності відвантаження виготовленої продукції замовнику 	<ul style="list-style-type: none"> – Може викликати надмірні витрати впродовж виробництва та знизити творчий потенціал організації; – висока вартість програми тотального управління якістю; – тривалий період її впровадження вимагає екстенсивної підготовки персоналу 	<p>“РКА”, “Дженерал Електрик”, “Брітіш Аероспейс”, “Перкінс Енфінс”, “Брітіш Стіл”, “Філіпс”</p>
<p>LP – Lean Production</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Високі стандарти якості продукції; – низькі виробничі витрати; – швидке реагування на попит; – короткий час пере-налагодження устаткування 	<ul style="list-style-type: none"> – Нездатність окремих постачальників працювати в режимі ЛІТ; – відсутність надійних постачальників; – відсутність миттєвих змін; – відсутність бажання і відповідальності співробітників 	<p>Toyota Motors, 80% японських підприємств</p>
<p>Система “Канбан”</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Високі стандарти якості продукції; – запобігає надвиробництву; – істотно підвищує оборотність активів при зниженні виробничої собівартості 	<p>Зростання логістичних витрат при прагненні фірми зменшити запаси</p>	<p>IBM, Xerox, HewlettPackard (виробництво комп’ютерної та офісної техніки), Harleg-Davidson</p>

Джерело: складено на основі [4, 10, 11].

Акцентом у сучасній практиці стають накладні витрати, що стосуються й умовно-постійної частини логістичних витрат (утримання логістичної служби та її підрозділів на підприємстві) і стосуються відразу кількох об'єктів і процесів на підприємстві. Тому важливим моментом стає бухгалтерська методика списання логістичних витрат на витрати звітного періоду. Списання такого типу витрат здійснюється на основі обраного підприємством коефіцієнтного методу їх розподілу на види господарської діяльності (виробнича, адміністративна, збутова, невиробнича). Існуючу проблему об'єктивного зіставлення логістичних витрат із об'єктом обліку можна вирішити шляхом організації розгорнутої системи аналітичного (за центрами відповідальності) обліку цього виду витрат.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Ефективне управління логістичними витратами підприємства передбачає організацію відповідної інформаційної системи у формі управлінського обліку та дієвого механізму контролю на всіх рівнях виникнення цього виду витрат. Існуючий бухгалтерський підхід до відображення логістичних витрат не може повноцінно забезпечити функції обліку та контролю в системі цілеорієнтованого управління. В концепціях сучасного управління дієвим визнається диференційований підхід до обробки даних про логістичні витрати, систематизованих у розрізі їх видів і за місяцями виникнення.

Впроваджений у практику обліковий та контрольний управлінський інструментарій повинен бути акцентованим на ті інформаційні запити, які стають необхідними саме для використовуваного підприємством підходу до управління витратами і собівартістю. Як подальший напрям удосконалення облікової і контрольної інформації для управлінських цілей доцільним є спрямування розробок на формулювання відповідної методики для забезпечення формалізованого відображення логістичних витрат у бухгалтерській системі підприємства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чорна О. В., Попович П. В., Маяк М. М. та ін. Оптимізація витрат в логістичних системах. *Центральноукраїнський науковий вісник. Технічні науки*. 2023. Вип. 7(38), ч. I. DOI: [https://doi.org/10.32515/2664-262X.2023.7\(38\).1.286-291](https://doi.org/10.32515/2664-262X.2023.7(38).1.286-291).
2. Максименко Д. В., Іванчишина Т. С. Облік та контроль логістичних витрат підприємства. *Міжнародний науковий журнал "Освіта і наука"*. Мукачево-Ченстохова : РВВ МДУ; Академія ім. Я. Длугоша, 2023. Вип. 2(35). С. 173-180.
3. Серпенінова Ю. С., Лінська А. С. Проблемні аспекти ідентифікації та облікового відображення логістичних витрат. *Інфраструктура ринку*. 2018. № 23. С. 351-358. URL: http://market-infr.od.ua/journals/2018/23_2018_ukr/62.pdf.
4. Сумець О. М. Логістичні витрати підприємств олійно-жирової галузі: формування та оцінювання : монографія. Харків : Вид-во НУА, 2017. 243 с.

5. Шипуліна В. Склад і оптимізація логістичних витрат. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія "Економічні науки"*. 2013. № 2. Т. 3. С. 167-170. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2013_2\(3\)_37](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2013_2(3)_37).

6. Левкович А. В. Облік і контроль логістичних витрат у системі управління логістичною діяльністю підприємства. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна*. 2015. Вип. 49. С. 146-155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_ekon_2015_49_29.

7. Завитий О., Дідоренко Т., Кондрюк Л. Логістичні витрати виробничих підприємств як об'єкти обліку та контролю. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. 2019. № 1-2. С. 49-73. URL: <http://ibo.tneu.edu.ua/index.php/ibo/article/view/403/0>. DOI: <https://doi.org/10.35774/ibo2019.0.1.049>.

8. Гулин І., Гуцал Н., Лободзинська Т. Проблеми відображення в обліку логістичних витрат та шляхи їх вирішення. *Економіка та суспільство*. 2022. № 45. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-4>.

9. Смирнов І. Г., Косарева Т. В. Транспортна логістика. Київ : ЦУЛ, 2013. 224 с.

10. Фоміна О. В., Августова О. О. Облік логістичних витрат для цілей управління. *Бізнес Інформ*. 2019. №4. С. 294-299. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-4-294-299>.

11. Пилипенко О. І. Обліковий аспект логістичної стратегії в управлінні підприємством. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2016. № 1-2. С. 70-77.

REFERENCES

1. Chorna O. V., Popovych P. V., Maiak M. M. et al. (2023), Optymizatsiia vytrat v lohistrychnykh systemakh, *Tsentral'noukrains'kyj naukovyj visnyk. Tekhnichni nauky*, vyp. 7(38), ch. I. DOI: [https://doi.org/10.32515/2664-262X.2023.7\(38\).1.286-291](https://doi.org/10.32515/2664-262X.2023.7(38).1.286-291).
2. Maksymenko, D. V. and Ivanchyshyna, T. S. (2023), Oblik ta kontrol' lohistrychnykh vytrat pidpryemstva. *Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal "Osvita i nauka"*. Mukachevo-Chenstokhova : RVV MDU; Akademiia im. Ya. Dluhosha, vyp. 2(35), s. 173-180.
3. Serpeninova, Yu. S. and Lins'ka, A. S. (2018), Problemni aspekty identyfikatsii ta oblikovoho vidobrazhennia lohistrychnykh vytrat, *Infrastruktura rynku*, № 23, s. 351-358, available at: http://market-infr.od.ua/journals/2018/23_2018_ukr/62.pdf.
4. Sumets', O. M. (2017), Lohistrychni vytraty pidpryemstv olijno-zhyrovoi haluzi: formuvannia ta otsiniuvannia : monohrafiia, Vyd-vo NUA, Kharkiv, 243 s.
5. Shypulina V. (2013), Sklad i optymizatsiia lohistrychnykh vytrat, *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Seriia "Ekonomichni nauky"*, № 2. Т. 3, s. 167-170, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2013_2\(3\)_37](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2013_2(3)_37).

6. Levkovych, A. V. (2015), Oblik i kontrol' lohistrychnykh vytrat u systemi upravlinnia lohistrychnoi diial'nistiu pidpriemstva, *Visnyk Lvivs'koi komertsijnoi akademii. Serii ekonomichna*, vyp. 49, s. 146-155, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_ekon_2015_49_29.

7. Zavytij O., Didorenko T. and Kondriuk L. (2019), Lohistrychni vytraty vyrobnychkykh pidpriemstv iak ob'iekty obliku ta kontroliu, *Instytut bukhhalters'koho obliku, kontrol' ta analiz v umovakh hlobalizatsii*, № 1-2, s. 49-73, available at: <http://ibo.tneu.edu.ua/index.php/ibo/article/view/403/0>. DOI: <https://doi.org/10.35774/ibo2019.01.049>.

8. Hulyn I., Hutsal N. and Lobodzyns'ka T. (2022), Problemy vidobrazhennia v obliku lohistrychnykh vytrat ta shliakhy ikh vyrishennia, *Ekonomika ta suspil'stvo*, № 45, available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-4>.

9. Smyrnov, I. H. and Kosareva, T. V. (2013), *Transportna lohistryka*, TsUL, Kyiv, 224 s.

10. Fomina, O. V. and Avhustova, O. O. (2019), Oblik lohistrychnykh vytrat dlia tsilej upravlinnia, *Biznes Inform*, №4, с. 294-299. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-4-294-299>.

11. Pylypenko, O. I. (2016), Oblikovyj aspekt lohistrychnoi stratehii v upravlinni pidpriemstvom, *Naukovyj visnyk Natsional'noi akademii statystyky, obliku ta audytu*, № 1-2, s. 70-77.

Стаття надійшла до редакції 19 травня 2024 року

УДК: 330.342:1(477)

Шевчик Б. М.,

bmshevchuk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0004-325X,

д.е.н., проф., професор кафедри економіки, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА В АКсіОЛОГІЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ СТАНОВЛЕННЯ ІДЕАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація. Розглядаються способи модифікації інтелектуальних економічних систем в аксіологічно-культурному контексті. Стверджується, що з технологічної точки зору інформаційно-цифрова економіка досягне ступеня нульових граничних витрат виробництва завдяки спресуванню детермінізму часу у системах праці, яка є субстанцією вартості, що унеможливить формування ціни ринкової пропозиції економічним способом – підрахунком витрат робочого часу. Також стверджується: це призведе до заміщення ринкових інституційних інструментів обміну символічними, що характеризуються відсутністю принципу зворотної еквівалентної транзитивності мінових вартостей. А це означатиме: принципом формування пропозиції буде не апріорний дефіцит, а екзистенційний надлишок – логотерапевтичний ефект онтологічної новизни як споживної вартості. Спосіб організації господарювання, у якому інтелігібельна творчість у монетизовано-семіотичній репрезентації являтиме собою сутнісну підставу формування і руху вартості через механізм символічного обміну, визначається нами як нооекономіка. Суб'єкт пропозиції в нооекономіці – когнітарій – оперуватиме герменевтичними текстами культурної традиції як міновими вартостями. Свідомість потреби у структурі попиту набуде атрактивних вимірів онтологічної новизни аксіологічно-нормативних модусів буття – потреби споживання істини, яка знижує інтенсивність екзистуючої присутності турботи як виклику. Аксіологічним наративом граничної схильності до споживання інтелігібельного продукту виступатиме перспектива статусності автентичної особистості – ініціатора ланцюгів вартості у структурі символічного обміну. Цифрові можливості масового доступу анулюють форму часового детермінізму між потребою й очікуваннями, перетворивши споживання тексту у постійну герменевтичну потребу інтелекту, що розширює потреби і можливості споживання інформації до безконечності. Онтологічна новизна інтелектуального продукту як його споживна вартість розширює горизонт культурної ідентичності шляхом формування ресурсів когнітивно-аксіологічного солідаризму як невпинно прогресуючого попиту на перманентну потребу маніфестації істини згідно зі структурою “вітрильника Маслоу”. Когнітаріат трактується як нова меритократична еліта нооекономіки ідеаційної культури.

Ключові слова: нооекономіка, аксіологія, когнітаріат, символічний обмін, автентична особистість, онтологічна новизна.

Shevchuk B. M.,

bmshevchuk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0004-325X,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Economics, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

NATIONAL ECONOMY IN THE AXIOLOGICAL PERSPECTIVE OF THE ESTABLISHMENT OF IDEATIONAL CULTURE

Abstract. Methods of modifications of intellectual economic systems in the axiological&cultural context are considered. It is claimed that from a technological point of view, the information&digital economy will reach the degree of zero marginal costs of production due to the suppression of the determinism of time in labor systems, which is the substance of value, which will make it impossible to form the price of the market offer in an economic way - by calculating the costs of working time. It is also claimed: this will lead to the replacement of market institutional instruments of exchange by symbolic ones, which are characterized by the absence of the principle of reverse equivalent transitivity of exchange values. And this will mean: the principle of formation of the offer will not be an a priori deficit, but an existential surplus - the logotherapeutic effect of ontological novelty as a consumption value. The way of organizing management, in which intelligible creativity in monetized-semiotic representation will be the essential basis for the formation and movement of value through the mechanism of symbolic exchange, is defined by us as nooeconomics. The subject of the proposition in nooeconomics – the cognitary – will operate with the hermeneutic texts of the cultural tradition as exchange values. The awareness of the need in the demand structure will acquire attractive dimensions of the ontological novelty of the axiological&normative modes of being - the need to consume the truth, which reduces the

intensity of the existing presence of care as a challenge. The axiological narrative of the marginal propensity to consume an intelligible product will be the perspective of the status of an authentic individual - the initiator of value chains in the structure of symbolic exchange. The digital possibilities of mass access annul the form of temporal determinism between need and expectation, turning the consumption of text into a constant hermeneutic need of the intellect, which expands the needs and possibilities of information consumption to infinity. The ontological novelty of an intellectual product as its consumption value expands the horizon of cultural identity by forming the resources of cognitive-axiological solidarism as a relentlessly progressive demand for the permanent need for the manifestation of truth according to the structure of "Maslow's Sailboat". The cognitariat is interpreted as a new meritocratic elite of the nooeconomics of ideational culture.

Key words: nooeconomics, axiology, cognitariat, symbolic exchange, authentic personality, ontological novelty.

JEL Classification: A13, B49, O39, P16, P49, Z10

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-78-05>

Постановка проблеми. Аксиологічним максимумом буття у Царстві Духа є Істина – когнітивний ідеал Абсолютного Буття. Світ має досвід прищестя Істини як Книги Закону і як Меча Справедливості. Але Істина ще не приходила у світ як Серце Любові. У полі інтересів люди витворили детермінуючі інституції паритетних обмежень, легітимного примусу, але культура дарування надлишку ще ніколи не була візитівкою цивілізації, адже подібна система відносин має застосування лише у процесі символічного обміну. Сама постановка питання про феномени пропозиції надлишку у ринковому просторі еквівалентних мінових вартостей виглядає абсурдною. Проте розвиток інтелектуальної економіки та інформаційних технологій вносить суттєві корективи в інституційний базис відносин обміну, що відображає загальну тенденцію соціокультурної динаміки – становлення ідеаційної культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Оскільки предмет дослідження перебуває у міждисциплінарній площині, а головне – на стику економіки, історіософії та культурної антропології, – то вибір досліджуваних джерел являє собою водночас і тематичну єдність, і міждисциплінарну строкатість, зокрема:

- концепцію гуманоміки Д. МакКлоскі [7];
- аксіологічної інтенціональності когнітивної творчості О. Опанасюка [9];
- історію модифікації клієнтурних взаємин у розвитку економіки А. Мончака [8];
- концепцію символічного обміну М. Енафа [4] та О. Воронюка [2];
- теорію економічного розвитку Дж. Шумпетера [11];
- ретроспективний аналіз становлення меритократичних еліт у сучасних високорозвинутих країнах А. Вулдріджа [3];
- ідею автентичної особистості Ж. Батая [1];
- ідею аксіологічної редукції на спадній траєкторії циклу соціокультурної динаміки сучасності Е. Северино [10] та А. Маклакова [6].

Постановка завдання. Метою дослідження є демонстрація перспектив становлення національної нооекономіки у соціокультурній динаміці. Досягнення мети включає завдання:

- продемонструвати зв'язок між ідеаційною культурою та становленням нооекономіки на сучасному етапі функціонування і розвитку економічних систем;

- показати, що розвиток сучасних технологій призведе до поширення символічного обміну;

- ідентифікувати суб'єктів символічного обміну та основний принцип їх взаємодії;

- означити аксіологічні шаблі становлення автентичної особистості як меритократичної еліти нооекономіки – когнітаріату.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Людина – це духовний парадокс матеріального світу. Життя людини – це книга, писана рукою Провидіння: те, що ми бачимо, є знаками того, що буде. А що буде: те, що може бути, чи те, що має бути? Може бути те, що можливо як пріоритетний результат альтернативного вибору у сфері обмежених можливостей. Має бути те, що відповідає нормативному ідеалу абсолютного буття. Але абсолютне – неувялюване, бо є тотальністю у безконечності, усе як єдине. То що мало б бути? – Аксиологічна інтегральність фрактальної ідентичності? Але як цього досягти?

Універсальним патерном людських відносин був і залишається бінарний синкретизм: клієнтела і сервілізм. Ринок – це історичний інститут, який перевів дану прагматичну бінарність із вертикальної ієрархії патронажного підпорядкування у горизонтальну площину мінових еквівалентностей на взаємовигідній основі порівняльних переваг. Що цікаво, то це те, що в ринкових відносинах (а особливо в економіці послуг) іпостась клієнта втратила конотацію покірності патрону і набула інструментального сенсу партнерства (оскільки обмін монетизовано еквівалентний, то і сервілізм, і клієнтелізм емансиповані з вертикалі підпорядкування). Клієнт емансипував у статус патрона як джерело доходу для суб'єкта сервільних послуг. Ринок вирівняв статусність, проте екзистенційний виклик несе суттєві загрози у майбутньому, зокрема у добу інформаційних технологій.

Маємо зафіксувати соціокультурно-історичний тренд: патрон-клієнтські взаємини передбачають рольовий обмін інструментальної приязні між особами різних соціоекономічних позицій, що

передбачають протекцію впливової особи людині нижчого соціального статусу в обмін на її лояльність. При цьому залежність має асиметричний характер, оскільки зворотні зобов'язання клієнта щодо патрона не можуть бути компенсовані повністю на еквівалентній основі. Таким чином, рольовий обмін клієнтеля є формою символічного обміну, сутнісною ознакою якого є принципово нижча вартість дарунку-у-відповідь за первинну пропозицію блага. Варто задатися питанням: чи можна вважати рольовий обмін еквівалентним у його міново-монетизованій формі? – Ні, бо анулюється принцип нерівного статусу, що відображає відносини влади і впливу. Еквівалентний принцип ринкового обміну перетворює клієнта із статусу надавача послуг зворотної асиметричної транзитивності своєму патрону – сервілію – із звичним сьогодні покупцем у крамниці чи постійним платним відвідувачем розважального закладу чи установи.

Отже, суть зазначеного вище культурно-історичного тренду полягає у заміщенні статусу благодійника клієнтом патрона, а сервілієм – клієнта. Проте залишаються інструментальні відносини утилітарного значення і навіть зберігається симулякрія приязні, точніше професійна імітація прихильності, профанація комплементарності.

Екзистенційне прагнення людини – набути автентичну тотальність-себе, наповнити сенсом існування кожну вібрацію душі, щоб, кажучи собі щомиті “Я Є”, пережити змістовну повноту інтенсивності своєї турботи-бути. Статус автентичності є рубіконом розрізнення між корисною діяльністю та аксіологічною творчістю (власне творчість є творчістю тією мірою, якою вона продукує цінність – новий досвід примноженого буття, тоді як корисність стосується потреб відтворення).

Сфера репродуктивної діяльності дає ілюзію безтурботності, адже той, хто крокує стежиною перевіреного досвіду, ризикує мінімально, а результати його ретельно прорахованих зусиль конвертуються у передбачувану нагороду, яку отримували перед ним купа людей купу разів.

Попри нищівний вплив Історії, що змінює обличчя світу, дивує резистентність патернів, у яких консервується сутнісний принцип інституційної архітектоники, зокрема інструментальна комплементарність асиметричних зобов'язань, де консумація – ефект чуттєвого враження для стимуляції надлишкового споживання – рольового обміну є вимогою зворотної еквівалентної транзитивності аксіологічних очікувань.

Суть екзистенційної турботи – набуття статусу автентичної особистості, де необхідність праці сублимовано в аксіологічну суверенність творчості. Натомість суб'єкт консумації – сервілію – є носієм функції служіння, послуга якого має утилітарне значення корисного знаряддя, де вартість послуги визначається інтенсивністю консумації, спектаклярною пропозицією насолоди. Автентична особистість позбавлена необхідності консумації, тому вона сублимує вимір своєї потреби від патерна споживання до патерна надбання (надбання від

споживання відрізняється атрактивною конотацією споживчого блага). У цій точці принцип корисності відрізняється від принципу цінності. Корисність завжди інструментальна у функціональній придатності (наприклад, молоток – річ, корисна для забивання цвяхів). Цінність – екзистенційна: це сутнісна інтенціональність, яка примножує буття.

Закон життя полягає в тому, що все живе потребує споживати, щоб жити. Природною формою консумації біологічних видів є симбіоз – неусвідомлювані взаємовигідні послуги спільного виживання. Людина від тварини відрізняється тим, що заперечує тварину-у-собі. Формою такого заперечення є не просто усвідомлений обмін зворотної транзитивної еквівалентності засобів життя – ринок, – а транзитивність цінності, апріорно нееквівалентної – дарування як пропозиція надлишку.

Якщо економіка – це спосіб життєдіяльності в умовах світу як дефіциту, вираженням якого є вартість, ринок, дохід, право, інститути і т.д., то чи не буде пропозиція надлишку означати кінець економіки – інституційний колапс ідеї суспільства як ринку? Але як взагалі можливий надлишок, якщо матеріальне існування людини детерміноване: часом, простором, обмеженням енергетичного бюджету організму та доступних ресурсів життєдіяльності? Усе детерміновано невідворотністю есхатологічного кінця. Взагалі: що таке надлишок як умова дарування? Чи можливе опредметнення благодаті як форми економічних відносин?

Цінність постає як сублимація спокуси, тобто конвертована через стриманість потреба, що зазнала смислової інтенціональності. Економіка як діяльність задоволення потреб через пропозицію цінностей – інтенціональна. Усе, що постає перед оком людського розуму, виникає з сущого в дійсності; так виникає сутність – те, що реалізує себе як буття. Інтенціональність – когнітивне устремління, акт пізнання, дійство свідомості бачення ідеального, що постало образом у думці. Інтенціональність – це судження з приводу сенсів буття явищ світу. Бінарність мислення – проявлене-непроявлене, «Я»-інше – формує ментальну карту ідентичності, що зумовлює вибірковість розіаковування фільтром свідомості спресованих сенсів семантичного вакууму і творення аксіологічно значущих текстів досвіду екзистенції сутнісно-смислового поля життєдіяльності, на основі чого і формується автентична особистість.

Автентичність нагадує чин античного стоїка – суб'єкта аксіологічної визначеності, екзистенція турботи якого виходить за межі утилітарних практик. Шлях своєї самореалізації – діяльність “зрідненої праці” на основі іманентної інтенціональності “філософії серця” – він здійснює через потребу в трансцендентності, сходженні у глибини свого ества. Тобто він екзистує поза межами піраміди потреб Маслоу, оскільки самоактуалізація (пошук внутрішнього хисту та творчої самореалізації), те, що є вершиною (а отже, метою) – інтенціональна, наративована вищою спрямованістю, есхатологічним трепетом онтологічної відповіді. Тому не дивно, що в останні роки життя, будучи

невеликовно хворим, Абрахам Маслоу перемалював свій рисунок: замість знаменитої піраміди вишшов вітрильник [5]. Метафора вітрильника включає два окремі виміри екзистенції турботи: захищеність і зростання. Сфера захищеності – хвилі моря, що гойдають судно вітрильника, корпус якого триярусний: безпека, зв'язок і самооцінка. Над палубою самооцінки вивиснується сфера зростання – власне вітрило, яке включає три рівні: пізнання, любов і призначення. Стара метафора піраміди закінчувалася вершиною самоактуалізації-самореалізації. Вершина вітрила – розуміння свого призначення, тобто віра як інструмент душі подолання психологічної ентропії (надміру когнітивного хаосу у пізнанні себе). Але і розуміння свого призначення – дгарми – теж інтенціональне, являючи собою спрямування духа у вищу реальність – трансцендентну безконечність Сушого.

Автентична особистість як суб'єкт економіки надбання, а не споживання-унищення виступає суб'єктом осенсовленого дарування – пропозиції аксіологічної значущості інтелігібельного продукту, слова істини. Економічний нарив виробництва-і-споживання постулює технологічний смисл буття: ужиткові речі постають як трансформація речовини природи і підлягають знищенню у споживанні. Таким чином, людина постійно продукує і перманентно знищує штучно створені світи. Людина через технологію реалізувала давню волю до влади над природою, витворивши нове розуміння смислу реальності: життя виробляється завдяки науковій діяльності, де все можна підпорядкувати, виробити, привласнити, обміняти і знищити. Технологічний смисл світу полягає у перманентному знищенні старого через творчі деструкції. Споживання – це зміна, що перетворює річ у ніщо. Ментальність споживача нігілістична: якщо у процесі споживання усе зникає (а плин часу є процесом споживання подій у небуття), то суще є нічим, бо все минає. Нігілізм – це віра у небуття. Щоб уникнути зустрічі з Танатосом, нігілізм перебуває у невситимості очікування. Але якщо у діапазоні потреби від бажання відняти очікування, то споживацькі можливості сягнуть континуальної безконечності, що і пропонує машина, котра виробляє речі з нульовими граничними витратами. Тоді не те, що ресурсів планети – ресурсів Галактики не вистачить суспільству культивованої жадоби масового споживання.

Якщо ж трактувати гедоністичну жадобу як редукцію волі до безконечності, то мають існувати культурні ресурси сублимації цієї волі. Суть екзистенційної турботи полягає в очікуванні буття, у сподіванні бажаної присутності. Звідси – нарив пропозиції спокуси як джерела доходу у спектаклярній економіці вражень, де цифрові технології розширюють горизонт очікувань.

Еволюційна парадигма прогресу у лінійній інтерпретації історичного часу хоч і заперечує міленаристську есхатологію “кінця-і-знов-початку”, не позбавлена “синдрому Золотого віку”, що характеризується трендом емансипації від профанної діяльності. Разом з тим, культура є явищем духа у

історії, що пояснює екзистенційні ситуації людини за аналогією, а отже, передбачає структурно-циклічну модель: творення-руйнування-відтворення, де сенс полягає у віднайденні примордіальної цілісності, позбавленої бінарних суперечностей, адже розділене, – те, що має свою протилежність, – детерміноване невідворотністю кінця – смерті. Тому історія – потік подій у часі – є досвідом зустрічі-із-смертю, наукою минулого життя, що стало здобиччю смерті. Історія демонструє каузальні результати діяльності людини як здобутки духа, як вирвані у хаосу дикої природи трофеї, на основі яких класифікуються цивілізації, і тим самим історія – це наука універсальної зумовленості, а отже відкритості людини до світу у творчій активності волі до ідеального. А це вже латентна есхатологія – туга духа за екзистенційною повнотою Абсолютної досконалості.

Детермінізм часу для життя – абсолютний: усі не просто смертні, а каузально зумовлені історично: кожен феномен буття є наслідком попередньої причини, а уся невизначеність, тотальність та потенційність майбутнього буде лише відображенням локального дійства поточної ситуації, що теж детермінована причиною, причиною причини і т. д. Тоді свобода виявляється лише маскою фаталізму, усе залежить від рокової події невідвортної необхідності. Історія редукує дух людини до безнадійної зумовленості, але культура постає як досвід подоланого духом детермінізму матерії у її граничній маніфестації – смерті.

Якщо історичне існування людини у світі є каузальною зумовленістю, то духовним способом подолання обмежувальної в'язниці світу цього є звертання до онтологічної першопричини усіх зумовленостей, до Субстанції – абсолютного початку світу, життя і розуму. Те, що називають екзистенційним вакуумом, втратою розуміння сенсу життя, відсутністю чуттєвої насолоди смаку життя, є підставою зусиль духа до мандрівки вічного повернення у лоно первозданного початку – світанку ідеально-безтурботного світу, де відлік часу не перетворює сад душі у пустелю порожнечі небуття, обезсеновленої дійсності-ніщо. Але воля до Великого Початку, що передбачає ембріональну редукцію свідомості, унеможлиблюючи особисте існування у чистій недиференційованій потенціальності – у Ніщо – є безнадійним місцем найбільшого страждання, де є перспектива усього у неможливості будь-чого. Це есхатологічна пастка екзистенції – небуття, пекло. Який вихід?

Як би це дивно не звучало, але економічна діяльність і є тим “виходом”. Вічне існує як Безконечне через повернення-до-себе: онтологічна повнота досягається через поєднання-з-іншим, коли Творець через творчість реалізує Себе у творінні, яке несе досвід можливого-іншого у лоно Єдиного. Тоді досконалість ідеального як чиста можливість Всього (Великий Початок) стає Буттям Сушого – Я, Той, Хто Є Завжди, Скрізь і в Усьому.

Але як перервати часовий ланцюг зумовленостей, щоб набути тотальності буття автентичної творчої особистості – маніфестації Я-Є у власній

свободі-Бути? Якщо онтологічний Першопочаток несе екзистенційну повноту примордіальної досконалості, то повернення можливе лише через відтворення. А постійна необхідність відтворення передбачає руйнацію попередньо створеного, творчу деструкцію змертвілої ентропії часового детермінізму, меланхолійних руїн палацу завжди знайомого світу. З одного боку, з онтологічної цілісності відбувається нове творіння, а з іншого, – досягнення самої ідеальної цілісності відбувається через деструкцію як умову існування через відтворення, зокрема виробництво заради споживання, адже споживати означає відтворювати себе, використовуючи зумовленість як інструмент свого існування.

Тепер повернемося до того, з чого починали: детермінізм, творчість і свобода перед свідомістю постають у перспективі аксіологічного застосування як “те, що може бути” і “те, що має бути”. Можливість – це функція адаптації, а отже – детермінуюча необхідність зовнішнього впливу-примусу. “Те, що має бути” – реалізація нормативного ідеалу абсолютного буття фракталізованого творіння через творчість у свободі. Різниця очевидна.

Тепер: чим є економічна діяльність: виробничою необхідністю, що випливає з диктату потреб, чи інноваційною творчістю як “пригадування сновидінь” у стані “вагітності до зачаття”? Тут цікаво запитати, що таке творчість: чи справді це є іманентне дійство продукування незвіданого, досі немислимого, ніколи ніким не уявлюваного? Якщо абсолютна досконалість всього перебуває на початку кожного, то акт інноваційної творчості є лише платонівським “пригадуванням” душі, трепетом сновидіння на стіні печери власного неуттва. У чому ж тоді суть свободи, яка утверджує істину у бутті?

Способом утвердження Істини у Бутті Світу є народження Слова. Економіст-теоретик розуміє інновацію як технологічну репрезентацію інженерно-інструментальної моделі інтенсифікації енерговидобутку для зняття протиріччя між потребами і можливостями шляхом встановлення вищого ступеня гомеостазу між суб'єктами споживання і суб'єктами привласнення. Тобто інновація синхронізує вищу темпоральність поєднаних у систему обміну пар протилежностей, згладжує дуальні опозиції у синергії спільного добробуту. Створений праксеологічно-прикладною діяльністю людини утилітарно-штучний світ матеріальної економіки є профанною дійсністю. А пропозиція істини – вияв сакрального. Отже, нооекономіка є модусом сакрального світу, витвором духу, що стосується діянь душі безпосередньо, а плоті – опосередковано. Нооекономіка створює вартості як герменевтичні зусилля онтологічної новизни як споживної вартості, а отже – предмета оплати, товару. Такі тексти не можуть бути результатами раціонально-прогностичної вибірки штучного інтелекту цифрових технологій. Але чи може виражатися інтегральна істина екзистенційної повноти ринковою ціною?

Якщо економіка – це діяльність руху мінових вартостей у детерміністичному континуумі, то нооекономіка є діяльністю аксіологічної творчості подолання обмежувального детермінізму. І досвід такого подолання слугуватиме змістом текстів як їх споживна вартість. Творець таких текстів наблизиться до статусу автентичної особистості. Це буде радикальна зміна у структурі мінових відносин. Відомо, що культура – це емансипація від тварності. Властивістю тварини є нездатність диференціювати час між дією і результатом в упорядкованому очікуванні. Тварина діє негайно у пориві інстинкту. У людській діяльності між потребою і можливістю перебуває очікування. У міновому просторі інтенсивність очікування визначається як дія закону спадної граничної корисності. Очікування передбачають конкретизацію потреб, а отже досвід, а отже культуру пам'яті. Очікування є мостом свідомості між минулим і майбутнім, між бажаним і відомим, між тим, що було, і тим, що може бути. Проте в нооекономіці нормативна аксіологічна ідея ставить питання: що має бути? У цьому випадку аксіологічне очікування набуває іманентного вектору.

Отож, очікування, з одного боку, кристалізує інтенсивність потреби на шкалі усвідомлюваної корисності (граничний продукт чи ні?), а з іншого, – є вираженням духовної потреби екзистуючого сподівання тотальності буття. Зрозуміло, що в другому випадку мова йде про герменевтичний текст, де через цілісне реалізується безконечне як феномен буття. Машина спресовує часовий лаг монетизованого очікування у виробництві, а “архітектура вибору” – в умовах обміну. Проте, якщо нульові граничні витрати виробництва, до яких прямує сучасна економіка, анулюють підстави ціноутворення ринкової пропозиції, конвертувавши мить часу у безконечність простору, то відбудеться закономірний процес заміщення ринкового патерна обміну символічним.

Матеріальна економіка, де ринок є способом задоволення потреб через принцип семіотичної репрезентації еквівалентності трудової основи засобів життя, передбачає апіорний дефіцит як умову свого існування. З рідкісності кількісного детермінізму виникає вартість, ціна, свідомість потреб і рефлексія можливостей, інституціоналізація інтегрально-мінових відносин руху енергії та інформації тощо. Уявити економіку поза дефіцитом неможливо. Проте в нооекономіці відносини вибудовуються не на принципі дефіциту, а надлишку. Апіорна нестача у вигляді потреб і очікувань існує, але пропозиція блага має іншу природу. Нооекономіка – це передусім інформаційна система, а інформація – ресурс необмежений, тобто фізичний кількісний детермінізм не є визначальним параметром руху слова: одне сказане слово стає споживчим благом свідомості необмеженої кількості людей. Той, хто озвучує слово, продукує абсолютний надлишок. Детермінізм існує не в природному чи соціальному просторі, а в індивідуальній свідомості: чи здатна людина – споживач слова – зрозуміти зміст сказаного. У такому випадку

радикально змінюється принцип ціноутворення, оскільки модифікується субстанційна першооснова праці як вартості. Якщо вартість розпадається на доходи, то виникає антагонізм інтересів у сфері розподілу. Для легітимізації самозростання прибутку застосовуються інноваційні технології – новітні машини, – які знижують вміст живої праці у структурі вартості, а отже збільшують чистий прибуток у його шумпетерівській інтерпретації (як чиста платіжна винагорода за ідею оновленого світу, який не відповідає жодне боргове зобов'язання). Величина прибутку є функцією спресування машиною тривалості робочого часу. Таким чином у сфері розподілу легітимізується претензія на дохід як прибуток через набуття власності на уречевлену працю – капітал, – яка еманіпує живу працю, кількість котрої визначає величину вартості товару. Але до якої межі можна спресувати час? – До тієї межі, яку фіксують рецептори людського організму; до долі секунди – до миттєвості.

Пропозиція надлишку – суть символічного обміну, який не оперує критерієм еквівалентності обмінюваного у семіотичній репрезентації зворотної аксіологічної транзитивності. Зрозуміло, що суб'єкт пропозиції надлишку має попередньо постати як автентична особистість, не вразлива до нав'язуваних потреб і споживчих спокус. Як цього досягти?

Бінарність людського мислення передбачає пізнання через протиставлення. Пізнати парадоксальну єдиносутність всього на рівні досвіду людини не може. Проте найвище благо – Абсолют – перебуває поза межами полярностей, інтегруючи усе в примордіальній повноті тотального не проявлено, але сутнісно ствердного (Сущий – Той, Хто Є). Нове творіння з'являється з сутнісної повноти як новий екзистенційний вимір необумовленої вищої свободи, досвіду подоланого детермінізму, творчості духу у пропозиції новаторського способу існування – лише так Сущий стає Буттям у творінні і через творіння. Творчість – це синтез протилежностей на аксіологічно вищому вимірі Буття, що є кроком до досяжності повноти Абсолютного. Класифікація суб'єктів такого “кроку” передбачає “тих, хто розуміє” і “тих, хто діє”: суб'єкта біфуркації новаторських творчих деструкцій і суб'єкта збереження гомеостазу через постійне відтворення; кшатрія і брахмана; суб'єкта Царства і суб'єкта Священства; того, хто представляє Пурушу, і того, хто представляє Пракриті – Субстанцію – рухому недиференційовану чисту потенціальність всього як Ніщо, майю-матерію. Пуруша – принцип проявлення, Логос Сущого, Атман. Тому ті, хто покликані зберігати нормативно-етичні соціальні інститути, позбавлені звільнення; вони костеніють у власних патернах відтворення і поволі деградуєть у напрямку есхатологічної катастрофи через прогресуючу ентропію – наростаючу дифузію “царства кількості”, симулякрію знесутніснення та формальної асиміляції внаслідок вимоги однаковості, де ідентичність врешті-решт стає антагоністом автентичності.

Справа в тому, що проявлений світ і життя у ньому є результатом відокремлення, порушенням первісної єдності. Феномен людини полягає у наступному: будучи фракталом Примордіальної Єдності, відокремленою часткою, вона являє собою іманентну потенціальність – образ і подобу – відновлення Абсолютного. Полярний антагонізм прагне знищити себе у парадоксальному союзі протиріч, поєднанні непосредуваного через творення нового, що є проявом безконечності – модуса Абсолюта. І на це здатна людина. Синтезуюча роль інноваційної творчості полягає в тому, що, з одного боку, нове творіння є приростом небувалого стосовно попередньої стадії (що зазнала творчої деструкції внаслідок ентропійного пониження гомеостазу), або, з іншого боку, онтологічним регресом – кроком Великого Повернення до примордіальної ситуації, коли протиріччя, які ініціювали волю до змін через неприйнятне страждання розділеного творіння, співіснували у недиференційованій цілісності тотального небуття у Лоні Субстанції. Так Істина постає як парадокс – онтофанію, – адже те, що постало у Логосі Першопочатку, триває у Генезисі і знищенню Небуттям через уніщовлення не підлягає. Поки Творіння – як діяння Вічного Творця – триває, усе існує вічно і завжди. Становище людини у світі парадоксальне: через зусилля, працю, страждання і смерть уможливується тривалість Цілого у множинності роз'єданого. Живі істоти несвідомо (а людина покликана свідомо) періодично долають екзистенційні дихотомії антагоністичних полярностей за допомогою споживання: їсти, асимільовувати інше-у-собі є способом повернення через смерть. Однак колективне споживання є результатом попередньої пропозиції надлишку – офіруваної цінності себе-у-плоті як універсальному споживчому продукті – хлібі (“легем” арамейською мовою означає і хліб, і тіло, тому Вифлеєм – дім хліба і плоті; місце народження Слова – мегапалінгенезійної самоофіри).

Який вид споживання не передбачає обов'язкової смерті-іншого? – Споживання Слова. Як називається Слово, споживачами якого виступають усі? – Істина! (Недаремно в українській мові слова “істина” та “їсти” є однокореневими). Істина – це спосіб віднайдення, поєднання і Великого Повернення роз'єданого і страждуючого творіння у Примордіальну континуальність Повноти Абсолютного Буття, де задум і реалізація релевантні у Блаженстві – Ананда. Тому спасуться-повернуться ті, хто споживає Хліб-Плоть-Слово – Істину.

Суб'єкт інтегральної автентичної особистості, меритократ нооекономіки ідеаційної культури – когнітарій. Герменевтична діяльність отекстовлення примордіальних аксіологічних сенсів семантичного вакууму через Слово інноваційної можливості як аспекту онтологічної повноти – є його професійною і творчою властивістю-покликанням, “зрідненою працею” кордософійної діяльності. Він творить Слово як текст-символ: ланцюгову символізацію інтегрального досвіду, що розкриває становище людини у світі у модусах історії і географії, сенсу і призначення, життя і безсмертя, любові і

блаженства. Символічна творчість пропонує особливого типу аксіологічні тексти – можливості актуалізації свободи не як вибору з-поміж альтернатив, де проігнороване обтяжує Архетип як нерелізована потреба, як мерехтлива тінь спокуси у фокусі душі, що є джерелом латентної турботи та незрозумілого невдоволення, а як інструмент синтезу полярностей, як голка і нитка, що зшивають ідеальне і реальне, як сцена, де свідомість і совість промовляють в унісон, як серце, в яке вмістили безконечність. Нагромадження образних медіаторів у структурі символу виражає єдиний універсальний концепт Буття всього – Єдиний Метафізичний Принцип кожної актуалізації всього існуючого, що стає подією світу через зусилля духа – Сушого. Через символічну творчість людина причащається до містерії Великого Синтезу Єдності і Безконечності в акті усвідомленого Буття, коли Творець устами творіння глаголить: Я Є!

Когнітарій нооекономіки – це сіяч Істини у Царстві Духа.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Навіть якщо нооекономіка і постане світовим явищем глобальної ідеаційної культури, вона однозначно проростатиме з національного ґрунту, оскільки ціннісні судження і доцільні сенси досяжності автентичного буття оперуватимуть локальним культурним матеріалом, зануреним в історію, зокрема герменевтикою символів етнокультури як текстів онтологічної новизни. Оскільки діяльність являє собою темпоральність сушого з буття в можливості у буття в дійсності у детермінуючому просторі свідомості, то особливої актуальності набуває подальший напрям дослідження, що стосується безпосередньо питання руху Єдиної Істини інтегральним континуумом персоналізованої безконечності свідомості. Адже якщо у найвищу потенцію аксіологічного патерна осенсовленого буття вписати безліч можливостей когнітивної актуалізації серед безлічі носіїв свідомості у безлічі унікальних актів сприйняття, то Єдина Істина має бути представлена Логосом Великого Початку – Словом, що зумовило світанок світу. Як споживання Слова творить простір соборної ідентичності – тема наступного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батай Ж. Історія еротизму. Есе. Львів : Видавництво Анетти Антоненко, 2021. 176 с.
2. Воронюк О. Філософія сакрального. Київ : Видавець Марко Мельник, 2018. 256 с.
3. Вулдрідж А. Влада гідних. Як меритократія створила сучасний світ. К. : Наш Формат, 2024. 480 с.
4. Енаф М. Ціна істини: дар, гроші, філософія. К. : Дух і літера, 2019. 512 с.
5. Кауфман С. За межами піраміди потреб. Новий погляд на самореалізацію. К. : Лабораторія, 2011. 400 с.

6. Маклаков А. Влада і насолода. Харків : Вид-во “Ранок” : Фабула, 2019. 240 с.

7. Д. Н. МакКлоскі. Гуманоміка: Новий – і старий – підхід до економічної науки. Київ : ТОВ “Велл Букс”, 2024. 200 с.

8. Мончак А. Нерівна приязнь. Клієнтарні взаємини в історичній перспективі. К. : Темпора, 2020. 768 с.

9. Опанасюк О. Іntenціональність у просторі культури: мистецтвознавчий, культурологічний та філософський аспекти : монографія. Львів : Ліга-Прес, 2013. 448 с.

10. Северино Е. Сутність нігілізму. К. : Темпора, 2020. 688 с.

11. Шумпетер Дж. А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. К. : Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. 242 с.

REFERENCES

1. Bataj Zh. (2021), *Istoriia erotyzmu. Ese.*, Vydavnytstvo Anetty Antonenko, L'viv, 176 s.
2. Voroniuk O. (2018), *Filosofii sakral'noho*, Vydavets' Marko Mel'nyk, Kyiv, 256 s.
3. Vuldridzh A. (2024), *Vlada hidnykh. Yak merytokratiia stvoryla suchasnyj svit*, Nash Format, K., 480 s.
4. Enaf M. (2019), *Tsina istyny: dar, hroshi, filosofii*, Dukh i litera, K., 512 s.
5. Kaufman S. (2011), *Za mezhamy piramydy potreb. Novyj pohliad na samorealizatsiiu*, Laboratoriia, K., 400 s.
6. Maklakov A. (2019), *Vlada i nasoloda*, Vyd-vo “Ranok” : Fabula, Kharkiv, 240 s.
7. D. N. MakKloski (2024), *Humanomika: Novyj – i staryj – pidkhid do ekonomichnoi nauky*, TOV “Vell Buks”, Kyiv, 200 s.
8. Monchak A. (2020), *Nerivna pryiazn'.* Klientarni vzaiemyny v istorychnij perspektyvi, Tempora, K., 768 s.
9. Opanasiuk O. (2013), *Intentsional'nist' u prostori kul'tury: mystetstvoznavchij, kul'turolohichnyj ta filosofsk'kyj aspekty* : monohrafiia, Liha-Pres, L'viv, 448 s.
10. Severyno E. (2020), *Sutnist' nihilizmu*, Tempora, K., 688 s.
11. Shumpeter, Dzh. A. (2011), *Teoriia ekonomichnoho rozvytku: Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsyклу*, Vydavnychyj dim “Kyievo-Mohylians'ka akademiia”, K., 242 s.

Стаття надійшла до редакції 14 травня 2024 року

УДК 338.4

Городня Т. А.,

horodtan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9298-3088,

к.е.н., доц., доцент кафедри економіки, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Куцик В. І.,

valentynakutsyk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8230-9436,

к.е.н., проф., професор кафедри економіки, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ОПТИМІЗАЦІЯ ЗАПАСІВ РЕСУРСІВ ДЛЯ СТАБІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

***Анотація.** В умовах сучасної економічної нестабільності, зумовленої глобальними викликами та локальними конфліктами, забезпечення безперебійного постачання вихідних ресурсів для виробництва готової продукції стає все більш актуальною проблемою для підприємств. В Україні, де економіка зазнає значного впливу воєнних дій, ефективне управління запасами набуло особливого значення. Основною проблемою, яку досліджує стаття, є необхідність забезпечення достатніх обсягів вихідних ресурсів на складі підприємства для мінімізації ризиків зупинки виробництва через їх дефіцит. У статті проаналізовано останні дослідження та публікації у галузі управління запасами вихідних ресурсів. Зокрема, увагу приділено роботам професора Девіда Сімчі-Леві, де акцентовано увагу на важливості інтеграції ланцюгів постачання та використанні стохастичних моделей для прогнозування попиту та управління запасами. Окрім того, розглянуто дослідження професорів Хоука Лі і Линь Чен, які вивчають вплив політичних і економічних чинників на стабільність ланцюгів постачання в умовах кризових ситуацій. Розглянуто вагомий внесок у розвиток теорії та практики управління запасами вітчизняних вчених, які адаптували світові моделі управління запасами до специфічних умов української економіки. Стаття пропонує розробку оптимальної математичної моделі управління запасами, яка враховує ключові параметри, включаючи обсяги постачань, ймовірність дефіциту та втрати від зупинки виробництва. Також запропоновано алгоритм динамічного програмування для визначення оптимального завантаження складської місткості різними видами вихідних ресурсів та проведення можливого моделювання. Оцінка економічного ефекту від впровадження моделі включає розрахунок потенційного зниження виробничих збитків та фінансових втрат, а також вплив оптимізації запасів на загальну ефективність виробництва. Дослідження акцентує увагу на необхідності використання стохастичних моделей та динамічного програмування для оптимізації запасів ресурсів в умовах економічної нестабільності та військових подій в Україні. Пропоновані моделі дозволяють мінімізувати ризики дефіциту ресурсів та забезпечити стабільність виробництва готової продукції. Запропоновані висновки дослідження свідчать про необхідність розробки надійних моделей управління запасами, що враховують специфіку українського економічного середовища. Подальші дослідження у цій сфері можуть бути спрямовані на розширення моделей управління запасами, впровадження новітніх технологій, економічний аналіз та оцінку ризиків, а також інтеграцію екологічних та соціальних аспектів для забезпечення стійкого розвитку підприємств.*

Ключові слова: запаси, ресурси, виробництво, місткість, оптимізація, модель, ефект, залишки, закупівлі, попит, контроль, програмування, ймовірність.

Horodnia T. A.,

horodtan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9298-3088,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Kutsyk V. I.,

valentynakutsyk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8230-9436,

Ph.D., Professor, Professor of the Department of Economics, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

OPTIMIZATION OF RESOURCE INVENTORIES FOR STABLE PRODUCTION IN CONDITIONS OF ECONOMIC INSTABILITY

Abstract. *In the context of modern economic instability, caused by global challenges and local conflicts, ensuring the uninterrupted supply of raw materials for the production of finished goods has become an increasingly relevant issue for enterprises. In Ukraine, where the economy is significantly impacted by military actions, effective inventory management has gained particular importance. The main problem addressed in this article is the necessity to ensure sufficient volumes of raw materials in the company's warehouse to minimize the risk of production stoppages due to their shortage. The article analyzes recent research and publications in the field of raw material inventory management. Particular attention is paid to the works of Professor David Simchi-Levi, which emphasize the importance of integrating supply chains and using stochastic models to forecast demand and manage inventories. Additionally, the studies of Professors Houck Lee and Lin Chen are reviewed, examining the impact of political and economic factors on the stability of supply chains in crisis situations. The significant contribution to the development of inventory management theory and practice by domestic scientists, who have adapted global inventory management models to the specific conditions of the Ukrainian economy, is also considered. The article proposes the development of an optimal mathematical model for inventory management, which takes into account key parameters, including supply volumes, probability of shortages, and losses from production stoppages. A dynamic programming algorithm is also proposed to determine the optimal loading of warehouse capacity with various types of raw materials and to conduct possible simulations. The economic effect of implementing the model includes calculating potential reductions in production losses and financial losses, as well as the impact of inventory optimization on overall production efficiency. The research emphasizes the necessity of using stochastic models and dynamic programming to optimize resource inventories in conditions of economic instability and military actions in Ukraine. The proposed models allow minimizing the risks of resource shortages and ensuring the stability of finished goods production. The proposed research conclusions indicate the necessity to develop reliable inventory management models that consider the specifics of the Ukrainian economic environment. Further research in this area could focus on expanding inventory management models, implementing new technologies, conducting economic analysis and risk assessment, and integrating environmental and social aspects to ensure sustainable enterprise development.*

Keywords: inventory, resources, production, capacity, optimization, model, effect, stock, procurement, demand, control, programming, probability.

JEL Classification: M11, M13, M21, O21, L11, C73

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-78-06>

Постановка проблеми. В сучасних умовах економічної нестабільності, спричиненої глобальними викликами та локальними конфліктами, підприємства постійно стикаються з проблемами забезпечення безперебійного постачання вихідних ресурсів для виробництва готової продукції. В Україні, де економіка зазнає значного впливу воєнних дій, питання ефективного управління запасами набуло особливої актуальності. Військовий конфлікт у країні спричинив значні порушення логістичних ланцюгів, що призвело до непередбачуваних коливань у постачанні ресурсів.

Основна проблема в ефективному функціонуванні полягає у забезпеченні достатніх обсягів вихідних ресурсів на складі підприємства для мінімізації ризиків зупинки виробництва через їх дефіцит. Недостатність або несвоєчасність постачань призводить до значних збитків у виробництві готової продукції, що в умовах жорсткої конкуренції та економічної невизначеності може мати катастрофічні наслідки для підприємства. Враховуючи непередбачуваність постачань, зумовлену різними факторами, включаючи політичні та економічні кризи, стає очевидною необхідність розробки надійних моделей управління запасами.

Вирішення цієї проблеми є критично важливим для підвищення конкурентоспроможності українських підприємств на міжнародному ринку. Запропонована модель повинна враховувати специфіку українського економічного середовища та забезпечити практичні рекомендації щодо ефективного управління запасами в умовах високої нестабільності та ризиків, пов'язаних із сучасним становищем та військовими діями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження в галузі управління запасами вихідних ресурсів демонструють значну зацікавленість до проблематики оптимізації складських запасів та забезпечення безперебійного виробництва в умовах нестабільних постачань. Вагомий внесок у цю сферу зробили численні вчені та практики, які розробили сучасні моделі та методології для підвищення ефективності управління запасами.

Одним із провідних дослідників у цій галузі є професор Девід Сімчі-Леві [1] з Массачусетського технологічного інституту, який акцентує увагу на важливості інтеграції ланцюгів постачання та використанні стохастичних моделей для прогнозування попиту та управління запасами. У своїй роботі "Designing and Managing the Supply Chain" [2] він детально розглядає методи динамічного

програмування та їх застосування для мінімізації ризиків дефіциту ресурсів.

Дослідження професорів Хоука Лі і Линь Чен також заслуговують на увагу. У своїх роботах вони вивчають вплив політичних і економічних чинників на стабільність ланцюгів постачання, зокрема в умовах кризових ситуацій. Їх праця [3] пропонує конкретні стратегії для забезпечення стійкості підприємств у періоди нестабільності.

В Україні вагомий внесок у розвиток теорії та практики управління запасами зробили такі вчені, як В. Завгородній, В. Сопко [4]. Їхні дослідження зосереджені на адаптації світових моделей управління запасами до специфічних умов української економіки. Також значний внесок зробив вчений А. Мазаракі [5]. Він вивчав особливості та оцінку ресурсного забезпечення діяльності підприємств та управління запасами.

Дослідник Маріам Атвані з університету Кембриджа у своїх публікаціях акцентує увагу на використанні технологій штучного інтелекту та машинного навчання для оптимізації управління запасами. У роботі [6] він демонструє, як новітні технології можуть покращити точність прогнозування та забезпечити більш гнучке управління складськими запасами продукції. У своїх працях Маріам Атвані говорить про застосування штучного інтелекту в ланцюгу постачань і найбільш оптимальні підходи до планування, прогнозування, закупівель, транспортування та розподілу для підвищення продуктивності, стійкості та його ефективності.

Таким чином, аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про інтенсивний розвиток теорії та практики управління запасами в умовах нестабільності. Використання стохастичних моделей, динамічного програмування та новітніх технологій є ключовими елементами для забезпечення стабільного виробництва та мінімізації ризиків дефіциту ресурсів. Ці підходи можуть бути ефективно застосовані в українських умовах для підвищення конкурентоспроможності підприємств і забезпечення їх стійкості в умовах економічних викликів та воєнних конфліктів.

Постановка завдання. В сучасних економічних умовах із наявними політичними та військовими конфліктами, екологічними катастрофами тощо виробничі підприємства стикаються з необхідністю забезпечення безперебійного постачання вихідних ресурсів. В Україні, де економіка зазнає значного впливу військової агресії, питання ефективного управління запасами набуло особливої актуальності. Нестабільність постачань та їх коливання можуть призвести до значних виробничих втрат і фінансових збитків, що вимагає розробки надійних моделей управління запасами.

Основним завданням даного дослідження є розробка та обґрунтування моделі оптимального завантаження складської місткості вихідними ресурсами, що забезпечить мінімізацію збитків виробництва готової продукції в умовах непередбачуваних коливань постачань.

Так, для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання:

1. Розробка оптимальної математичної моделі управління запасами. Необхідно визначити ключові параметри моделі, включаючи обсяги постачань, ймовірність дефіциту, та втрати від зупинки виробництва. Також розробити стохастичну модель, яка враховує ймовірні характеристики постачань та дозволяє мінімізувати ризики дефіциту ресурсів.

2. Оптимізація складських запасів. Необхідно розробити алгоритм динамічного програмування для визначення оптимального завантаження складської місткості різними видами вихідних ресурсів та провести можливе моделювання.

3. Оцінка економічного ефекту від впровадження моделі. Необхідно розрахувати потенційне зниження виробничих збитків та фінансових втрат при використанні розробленої моделі. Також оцінити вплив оптимізації запасів на загальну ефективність виробництва.

Виконання цих завдань дозволить створити надійну модель управління запасами вихідних ресурсів, що зможе забезпечити стабільність виробництва готової продукції в умовах непередбачуваних коливань постачань. Запропонований підхід сприятиме мінімізації виробничих втрат та підвищенню економічної стійкості підприємства в умовах військового стану та економічної кризи.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах конкурентної боротьби підприємства-виробники повинні постійно проводити пошук використання нових засобів підвищення ефективності виробництва готової продукції при непередбачених коливаннях постачання вихідних ресурсів.

Важливим аспектом поліпшення відносин у господарській діяльності виробничих структур є стан взаємодії суміжних процесів постачання вихідних ресурсів та виробництва готової продукції.

Тобто значна щільність такого взаємозв'язку повинна зводити до мінімуму перебої виробництва готової продукції з причин несвоєчасної поставки вихідних ресурсів у заданих обсягах.

Непередбаченість причин недопоставки вихідних ресурсів до підприємства-виробника обумовлює в цих умовах ймовірний характер роботи ланки "постачання ресурсів – виробництво продукції".

Для поліпшення безперебійності виробництва готової продукції варто мати в наявності накопичені вихідні ресурси безпосередньо на складі підприємства в обсягах, які мінімізують збитки виробництва від їх недопоставки.

З цих позицій постачально-виробничий процес розглядається як ситуація стохастичного характеру, розв'язування якої визначає найбільш прийнятний варіант завантаження існуючої ємності складу вихідними ресурсами, які мають ймовірні особливості обсягів постачання, з точки зору мінімізації збитків виробництва готової продукції.

Тому в сучасних ринкових умовах, які характеризуються недостатньою стабільністю взаємозв'язків суміжних виробничих структур, одним із напрямків ліквідації (або пом'якшення) дисбалансу між попитом і пропозиціями є превентивне формування запасів вихідних ресурсів у достатніх обсягах зусиллями підприємства-виробника, що не

тільки зменшує збитки при виробництві готової продукції, а й впливає на штрафні санкції за недопоставку цієї продукції споживачам ринкового середовища.

Згідно з Deloitte у 2020 році показник запасів у США досяг історичного максимуму за останні 20 років через пандемію COVID-19. Аналогічний тренд помітний у всьому світі, включаючи Україну. Річні витрати на утримання запасів зараз становлять 20-30% від їх закупівельної вартості. Управління запасами є ключовою сферою логістичного менеджменту, яка впливає на дохід та конкурентоспроможність підприємств на ринку [7].

Зазначимо, що в умовах військових подій в Україні управління запасами на підприємствах стикається з додатковими викликами та ризиками. До основних помилок, на наш погляд, і з урахуванням сучасного економічного положення в цій сфері можна віднести:

1. Недоцільне використання запасів та їх неточний облік.

Так, через відсутність автоматизованого складського обліку та системи відстеження товарів підприємства часто стикаються з недостатнім контролем за поточними запасами. Це може призводити до непотрібних закупівель товарів навіть тоді, коли очікується надходження нових партій у найближчий час. Особливо актуальним дане питання стає в умовах нестабільності постачань через військові дії, коли точність даних про запаси є критично важливою для прийняття своєчасних рішень.

2. Відсутність перевірки залишків.

Навіть за наявності автоматизованих систем обліку співробітники відділу матеріально-технічного постачання часто не перевіряють наявність залишків і замовляють товари, коли на складі вже є достатні запаси. Це призводить до перевитрати коштів та збільшення складських витрат, що є особливо небажаним в умовах обмежених ресурсів під час війни.

3. Помилки в обліку матеріалів.

Часто трапляються випадки, коли матеріали не відображаються в поточних залишках через прорахунки та помилки, хоча насправді вони є. Така ситуація може виникати через недбалість або недоліки в системі обліку, що призводить до неправильної оцінки запасів і необхідності екстрених закупівель, які деколи ускладнені через логістичні проблеми в умовах воєнного конфлікту.

Ці помилки управління запасами можуть мати негативні наслідки для підприємств, особливо в умовах війни, коли кожен ресурс має критичне значення. Ефективне управління запасами вимагає точного обліку, регулярного моніторингу залишків та використання сучасних автоматизованих систем для мінімізації ризиків та забезпечення безперервного виробництва.

Згідно з даними Державної служби статистики України [8] у 2023 році індекс промислового виробництва знизився на 4,5%, що значною мірою пов'язано з перебоями у постачаннях через військові дії. Це підкреслює необхідність точного управління запасами для забезпечення безперервного виробництва.

Отже, з огляду на існуючі проблеми в постачанні ресурсів, неоптимізаційному стані запасів, розглянемо зміст наступної виробничої ситуації, коли підприємство-виробник готової продукції має склад фіксованої місткості для проміжного зберігання вихідних ресурсів.

Попит на кожний вид вихідного ресурсу задано необхідними обсягами для забезпечення безперервного виробництва готової продукції.

Згідно зі статистичними спостереженнями по кожному виду вихідного ресурсу сформовано величини їх постачання у вигляді математичного сподівання.

Збитки виробництва готової продукції за своєчасну поставку одиниці кожного виду вихідного ресурсу задано величинами у вартісній формі. Для стабільного виробництва в умовах економічної нестабільності необхідно в подальшому знайти варіант повного завантаження місткості складу обсягами усіх видів вихідних ресурсів таким чином, щоб збитки виробництва готової продукції були мінімальними в умовах коливання обсягів постачання вихідних ресурсів.

Так, для дослідження і вирішення представленої ситуації ми введемо наступні позначення:

n - кількість видів вихідних ресурсів;

j - індекс видів вихідних ресурсів ($j = \overline{1, n}$);

V - загальна місткість складу вихідних ресурсів;

C_j - збитки від дефіциту одиниці j -го ресурсу;

V_j - попит j -го ресурсу для безперервного виробництва готової продукції;

μ_j - очікуваний попит як математичне сподівання постачання j -го ресурсу;

x_j - обсяг j -го вихідного ресурсу.

Так, представимо, що величина $P(V_j, \mu_j)$ відображає ймовірність одержаного попиту в обсягах V_j при його математичному сподіванні постачання вихідних ресурсів μ_j і змінюється за законом розподілу Пуассона.

У випадку недопоставки j -го вихідного ресурсу $V_j > x_j$ обсяг дефіциту має наступний вигляд:

$$\sum_{v_j = x_j}^{\infty} (v_j - x_j) P(v_j, \mu_j) \quad (1)$$

а загальні збитки від недопоставки дорівнюють:

$$F = \sum_{j=1}^n C_j \sum_{v_j = x_j}^{\infty} (v_j - x_j) P(v_j, \mu_j). \quad (2)$$

Для дослідження і вирішення ситуації з мінімізацією збитків виробництва необхідно спростити залежність (2), використовуючи необхідні для цього перетворення згідно з рекомендаціями [9].

Так, перетворення величини F виконується для випадку дефіциту, в результаті чого за спрощеною залежністю (2) стає можливим знайти оптимальне завантаження складу обсягами вихідних ресурсів, розв'язуючи наступну математичну модель:

$$F = \sum_{j=1}^n c_j F_j = \sum_{j=1}^n c_j \left(1 - \sum_{v_j=0}^{v_j=x_j-1} P(x_j-1, \mu_j) \right) \quad (3)$$

$$\sum_{j=1}^n x_j = B \quad (4)$$

$$\omega = k \Delta \quad \left(k = 1, \frac{B}{\Delta} \right), \quad (5)$$

де F_j - оціночна функція дефіциту j -го вихідного ресурсу;

Δ - крок зміни місткості складу;

k - коефіцієнт зміни місткості складу;

ω - місткість складу з наростаючим підсумком.

Розв'язування математичної моделі (3) - (5) виконується у два кроки з використанням методу динамічного програмування для випадку повного розподілу ресурсів [10].

Отже, розглянемо ймовірні кроки даного вирішення.

Перший крок.

Для кожного j -го вихідного ресурсу визначається значення:

$$F_j = c_j \left(1 - \sum_{v_j=0}^{v_j=x_j-1} P(x_j-1, \mu_j) \right) \quad (6)$$

для поточної місткості складу від Δ до B для усіх його станів $\omega = x_j$

У свою чергу, складова $\sum_{v_j=0}^{v_j=x_j-1} P(x_j-1, \mu_j)$

визначається за допомогою таблиці розподілу Пуассона [11].

Після завершення розрахунків для усіх n видів вихідних ресурсів складається таблиця величин

F_j для поточних значень x_j з кроком Δ до місткості складу B .

Другий крок.

Використовуючи стандартну програму методу динамічного програмування для повного розподілу ресурсів, знаходиться варіант завантаження складу з використанням сформованої на першому кроці таблиці величин F_j .

Одержаний варіант завантаження складу відповідає мінімальним збиткам F виробництва готової продукції від недопоставки вихідних ресурсів у випадку ймовірності постачання $P(v_j, \mu_j)$.

Процес дослідження і вирішення даної економічної ситуації можна показати на наступних спрощених вихідних даних:

$$n=3, \quad B=10, \quad \Delta=2, \\ k=1, \quad \frac{B}{\Delta}=1, \quad \frac{10}{2}=1,5,$$

$$\omega = 2, 4, 6, 8, 10,$$

$$c_1 = 500, \quad c_2 = 400, \quad c_3 = 450,$$

$$\mu_1 = 3, \quad \mu_2 = 2, \quad \mu_3 = 4.$$

Покажемо практичний перший крок.

Згідно із залежністю (6) знаходяться значення F_j для кожного вихідного ресурсу ($j = \overline{1,3}$), визначаючи стан складу для значень ω , за результатами чого складається таблиця 1.

Таблиця 1

Збитки по вихідним ресурсам

	$\omega = 2$	$\omega = 4$	$\omega = 6$	$\omega = 8$	$\omega = 10$
F_1	400,4	176,3	41,9	5,9	0,5
F_2	237,5	57,1	6,6	0,4	0,0
F_3	408,7	254,9	96,6	23,0	3,6

Якщо показати розрахунки при $j=2, \mu_2 = 2,$

$k=3$, тоді маємо:

$$c_2 = 400, \quad \Delta = 2, \quad \omega = 2 \cdot 3 = 6,$$

$$F_2 = 400 \cdot \left(1 - \sum_{v_j=0}^{v_j=x_j-1} P(6-1, 2) \right) = 400 \cdot (1 - 0,98344) = 6,624 \approx 6,6.$$

Величина 0,98344 знаходиться з таблиці розподілу Пуассона як сума по стовбцю $\mu_2 = 2$ за рядками від 0 до 5 включно.

Покажемо практичний другий крок.

За допомогою програми методу динамічного програмування для повного розподілу ресурсів та сформованої таблиці 1 складається таблиця 2.

Таблиця 2

Оптимальний розв'язок запасів ресурсів

ω	x_1	F_1	x_2	F_2	x_3	F_3
2	2	400,4	-	-	-	-
4	4	176,3	2	637,9	-	-
6	6	41,9	2	413,8	2	-
8	8	5,9	4	233,4	2	822,5
10	10	0,5	4	99,0	2	642,1

Оптимальний варіант завантаження складу знаходиться з таблиці 2 у зворотному напрямку за залишками ресурсів, починаючи з місткості 10 та третього стовпця (позначено в таблиці 2 півжирним

шрифтом):

$$\begin{aligned}x_3 &= x_3(10) = 2, \\x_2 &= (10 - x_3) = x_2(10 - 2) = 4, \\x_1 &= x_1(10 - 2 - 4) = x_1(4) = 4\end{aligned}$$

Таким чином, мінімальні збитки від несвоечасного постачання вихідних ресурсів дорівнюють $F = 642,1$, а оптимальне завантаження складу вихідними ресурсами складає: $x_1 = 4, x_2 = 4, x_3 = 2$.

Отже, з метою розробки оптимального варіанта завантаження складу для оптимізації запасів ресурсів в умовах економічної нестабільності використовується стохастичне моделювання, яке враховує ймовірність дефіциту постачань та динамічне програмування для визначення найкращого розподілу запасів.

Так, при складанні універсальної моделі для будь-яких підприємств основні параметри повинні включати:

- обсяг загальної складської місткості (В);
- кількість видів вихідних ресурсів (n);
- ймовірність постачання кожного виду ресурсу та їх математичне сподівання;
- збитки від дефіциту кожного виду ресурсу.

Таким чином, використання ефективних методів та моделей управління запасами є необхідним для підвищення конкурентоспроможності будь-якого підприємства. Ці методи не є стандартними і варіюються залежно від особливостей кожного підприємства, а також змінюються відповідно до бізнес-середовища та стратегії розвитку. З метою досягнення економічних цілей кожен суб'єкт господарювання повинен активно застосовувати ефективні методи та моделі управління запасами.

У подальшому, щоб усунути типові помилки в управлінні запасами для їх оптимізації, можна вжити наступні заходи:

1. Ретельний контроль обсягу капіталу та витрат. Необхідно постійно контролювати обсяг капіталу, інвестованого в запаси, та витрати, пов'язані з їх дефіцитом. Це дозволить забезпечити баланс між наявними запасами та потребами виробництва, мінімізуючи фінансові ризики та запобігаючи перевитратам.

2. Залучення кваліфікованих спеціалістів. Необхідно залучити кваліфікованих спеціалістів для проведення аудиту та вибору оптимальних методів управління запасами, спеціально адаптованих до потреб підприємства. Експертний підхід дозволить визначити найбільш ефективні стратегії та впровадити їх у практику.

3. Впровадження індивідуальної системи ключових показників ефективності, їх розробка та впровадження для оцінки результативності управління запасами з огляду участі кожного співробітника. Це допоможе забезпечити високий рівень відповідальності та мотивації працівників, а також сприятиме підвищенню загальної ефективності управління запасами.

Так, застосування цих заходів дозволить не

тільки уникнути типових помилок в управлінні запасами, але й підвищити загальну ефективність підприємства, сприяючи його стійкості та конкурентоспроможності на ринку.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. У сучасних умовах економічної нестабільності та військового стану в Україні ефективне управління запасами ресурсів є критично важливим для забезпечення безперервного виробництва та підвищення конкурентоспроможності підприємств. Постійні перебої в постачанні, спричинені логістичними труднощами та непередбачуваними обставинами, вимагають від підприємств адаптивних і надійних методів управління запасами. Недостатня кількість або несвоечасність постачання ресурсів може призвести до значних виробничих втрат, які в умовах жорсткої конкуренції та економічної невизначеності можуть мати катастрофічні наслідки для підприємств.

Зважаючи на воєнні дії, які продовжують впливати на інфраструктуру та ланцюги постачання, українські підприємства змушені шукати нові підходи для забезпечення стійкості своїх операцій. Це включає впровадження сучасних технологій та інноваційних методів управління запасами, які дозволяють передбачати можливі ризики та оперативно реагувати на зміни в умовах постачання. Зокрема, застосування штучного інтелекту, машинного навчання та динамічних моделей управління запасами стає все більш актуальним для підвищення точності прогнозування попиту та оптимізації розподілу ресурсів.

Ефективне управління запасами включає не лише зберігання необхідних обсягів ресурсів, але й оптимізацію всього ланцюга постачання – від постачальників до кінцевих споживачів. Важливим є також розвиток партнерських відносин із надійними постачальниками та впровадження автоматизованих систем моніторингу та управління запасами, що дозволяють мінімізувати людські помилки та забезпечити прозорість і точність обліку.

В умовах війни, коли логістичні ланцюги можуть бути порушені в будь-який момент, підприємства повинні мати чіткі стратегії щодо управління запасами та кризового планування. Це включає створення резервних запасів, диверсифікацію постачальників та впровадження систем швидкого реагування на зміни в умовах постачання. Крім того, важливим аспектом є постійне вдосконалення процесів управління запасами через навчання персоналу та впровадження передових технологій.

Дослідження, яке ми провели, демонструє важливість використання стохастичних моделей та динамічного програмування для оптимізації запасів ресурсів.

Так, основні висновки дослідження можна підсумувати наступним чином: **необхідність точного обліку та контролю запасів; ефективність стохастичного моделювання**, яке дозволить розробити оптимальні стратегії завантаження складу, що мінімізують збитки виробництва готової продукції; **необхідність кваліфікованих спеціалістів та індивідуальних ключових показників ефектив-**

ності.

Подальші дослідження у сфері управління запасами можуть бути спрямовані на декілька основних напрямів, що дозволять удосконалити існуючі підходи та розробити нові стратегії управління в умовах високої невизначеності та ризиків. Вони включають наступне: **розширення моделей управління запасами**, що дозволить створити більш комплексні моделі, які враховують взаємодію різних етапів виробничого процесу; **впровадження новітніх технологій**, що може значно покращити ефективність управління складськими запасами в реальному часі; **економічний аналіз та оцінка ризиків**, що дозволить точніше визначити економічну доцільність використання конкретних моделей та методів; **інтеграція екологічних та соціальних аспектів**, що дозволить забезпечити стійкий розвиток підприємств та врахувати соціальну відповідальність в управлінні ресурсами, а також **підвищення адаптивності та гнучкості**, що включає розробку стратегій швидкого реагування на зміни в поставках та попиті.

Впровадження результатів даних досліджень сприятиме підвищенню ефективності управління запасами, зниженню виробничих збитків та забезпеченню стабільності виробничих процесів в умовах економічної нестабільності та військових подій. Це, у свою чергу, підвищить конкурентоспроможність українських підприємств на внутрішньому та міжнародному ринках.

Таким чином, ефективне управління запасами в умовах економічної нестабільності та військового стану в Україні є не тільки викликом, але й можливістю для підприємств удосконалити свої процеси, підвищити свою стійкість та конкурентоспроможність на ринку. Використання сучасних методів та технологій дозволяє забезпечити надійність поставання, мінімізувати виробничі втрати та створити умови для сталого розвитку в складних теперішніх умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. David Simchi-Levi, Pierre Haren. How the War in Ukraine Is Further Disrupting Global Supply Chains. *Harvard Business Review*. March 17, 2022. URL: <https://hbr.org/2022/03/how-the-war-in-ukraine-is-further-disrupting-global-supply-chains>.
2. David Simchi-Levi, Philip Kaminsky, Edith Simchi-Levi. Connect Online Access for Designing and Managing the Supply Chain. 2022. 4th Edition. URL: <https://www.mheducation.com/highered/product/connect-online-access-designing-managing-supply-chain-simchi-levi-kaminsky/M9781259997709.html>.
3. Lin Chen, Ting Dong, Jin Peng, Dan Ralescu. Uncertainty Analysis and Optimization Modeling with Application to Supply Chain Management: A Systematic Review. *Mathematics*. 2023, 11(11), 2530. URL: <https://www.mdpi.com/2227-7390/11/11/2530>.

4. Завгородній В., Сопко В. Організація бухгалтерського обліку, економічного контролю та аналізу : підручник. Київ : КНЕУ, 2004. 412 с.

5. Мазаракі А. А. Внутрішня торгівля в Україні: економічні умови ефективного розвитку : монографія. Київ : КНЕУ, 2006. 312 с.

6. Mariam Atwani, Mustapha Hlyal, Jamila Elalami. A Review of Artificial Intelligence applications in Supply Chain. *ITM Web Conf.* Volume 46, 2022. *International Conference on Engineering and Applied Sciences (ICEAS'22)*. URL: https://www.researchgate.net/publication/361110972_A_Review_of_Artificial_Intelligence_applications_in_Supply_Chain.

7. Мироненко О. Управління складськими запасами і потоками в логістичній цепі: досвід і перспективи розвитку. *Cargofy*. 2024. 11 June. URL: <https://cargofy.ua/uk/blog/upravlinnya-skladskimi-zapasami-i-potokami-v-logistichnii-cep-i-dosvid-i-perspektivi-rozvitku>.

8. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

9. Городня Т. А., Щербак А. Ф., Бех О. Б. Математичне програмування : навч. посіб. Львів : Магнолія-2006, 2023. 200 с.

10. Шарапов О. Д., Дербенцев В. Д., Семьонов Д. С. Дослідження операцій : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2014. 235 с.

11. Функція POISSON. *Microsoft Підтримка*. URL: <https://support.microsoft.com/uk-ua/office/%D1%84%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F-poisson-d81f7294-9d7c-4f75-bc23-80aa8624173a>.

REFERENCES

1. David Simchi-Levi and Pierre Haren (2022), How the War in Ukraine Is Further Disrupting Global Supply Chains, *Harvard Business Review*, March 17, available at: <https://hbr.org/2022/03/how-the-war-in-ukraine-is-further-disrupting-global-supply-chains>.
2. David Simchi-Levi, Philip Kaminsky and Edith Simchi-Levi (2022), Connect Online Access for Designing and Managing the Supply Chain. 4th Edition, available at: <https://www.mheducation.com/highered/product/connect-online-access-designing-managing-supply-chain-simchi-levi-kaminsky/M9781259997709.html>.
3. Lin Chen, Ting Dong, Jin Peng and Dan Ralescu (2023), Uncertainty Analysis and Optimization Modeling with Application to Supply Chain Management: A Systematic Review, *Mathematics*, 11(11), 2530, available at: <https://www.mdpi.com/2227-7390/11/11/2530>.
4. Zavorodnij V. and Sopko V. (2004), Orhanizatsiia bukhhalter's'koho obliku, ekonomichnoho kontroliu ta analizu : pidruchnyk, KNEU, Kyiv, 412 s.
5. Mazaraki, A. A. (2006), Vnutrishnia torhivlia v Ukraini: ekonomichni umovy efektyvnoho rozvytku : monohrafiia, KNEU, Kyiv, 312 s.
6. Mariam Atwani, Mustapha Hlyal and Jamila Elalami (2022), A Review of Artificial Intelligence applications in Supply Chain. *ITM Web Conf.*

Volume 46. *International Conference on Engineering and Applied Sciences (ICEAS'22)*, available at: https://www.researchgate.net/publication/361110972_A_Review_of_Artificial_Intelligence_applications_in_Supply_Chain.

7. Myronenko O. (2024), Upravlinnia sklads'kymy zapasamy i potokamy v lohistychnij tsepi: dosvid i perspektyvy rozvytku. *Cargofy*, 11 June, available at: <https://cargofy.ua/uk/blog/upravlinnya-skladskimi-zapasami-i-potokami-v-logistichnii-tsepi-dosvid-i-perspektivi-rozvitku>.

8. Derzhavna sluzhba statystryky Ukrainy, available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

9. Horodnia, T. A. Scherbak, A. F. and Bekh, O. B. (2023), *Matematychnе prohramuvannia : navch. posib.*, Mahnoliia-2006, L'viv, 200 s.

10. Sharapov, O. D. Derbentsev, V. D. and Sem'onov, D. Ye. (2014), *Doslidzhennia operatsij : navch. posib.*, KNEU, Kyiv, 235 s.

11. Funktsiia POISSON. *Microsoft Pidtrymka*, available at: <https://support.microsoft.com/uk-ua/office/%D1%84%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F-poisson-d81f7294-9d7c-4f75-bc23-80aa8624173a>.

Стаття надійшла до редакції 04 травня 2024 року

УДК: 004.8:316.613

*Свидрук І. І.,
irena_svidruk@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-3099-6449,
Researcher ID: F-8502-2019,
д.е.н., проф., професор кафедри менеджменту, Львівський торговельно-економічний університет,
м. Львів*

*Кардаш М. М.,
m.kardash22.11@gmail.com,
бакалавр, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів*

ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА МОТИВАЦІЮ ПРАЦІ

***Анотація.** Спостереження показують, що автоматизація та інтелектуальні системи можуть як позитивно, так і негативно впливати на мотивацію працівників. Проте дотепер недостатньо досліджень зосереджено на цій проблемі, а отже, існує потреба у глибшому аналізі впливу штучного інтелекту на мотивацію. У статті досліджується вплив штучного інтелекту на мотивацію праці працівників. Зі швидким розвитком штучного інтелекту та його впровадженням у різні сфери життя виникає необхідність розглядати вплив цих технологій на ключові аспекти людської діяльності, зокрема на мотивацію праці. Обґрунтовано, що зростаюча автоматизація та впровадження технологій штучного інтелекту в різні сфери життя створюють нові виклики для людської праці та мотивації працювати. Розглядається позитивний вплив штучного інтелекту на мотивацію праці, а саме: доведено факт, що впровадження штучного інтелекту в бізнес-процеси може сприяти підвищенню ефективності праці та стимулювати працівників до самореалізації через автоматизацію рутинних завдань та покращення якості рішень. Обґрунтовано, що алгоритмічний підхід до роботи, який реалізується завдяки штучному інтелекту, здатен допомогти знизити рівень стресу та втоми серед персоналу, оскільки більшість рутинних завдань підлягають автоматизації, залишаючи людям час для виконання більш творчих і складних завдань. Таким чином, штучний інтелект служить інструментом для стимулювання інноваційної активності та розвитку особистісних компетенцій працівників підприємств та організацій. Крім того, обґрунтовано, що штучний інтелект може використовуватися для аналізу даних про продуктивність, ідентифікації сильних та слабких сторін трудового колективу та команди працівників, а також для індивідуалізації підходів до мотивації на основі особистих інтересів та навичок. Це сприяє створенню більш адаптивних та гнучких систем управління персоналом, які враховують індивідуальні потреби та мотивацію. Загалом дослідження підтверджує, що штучний інтелект відкриває нові перспективи для покращення мотивації праці працівників підприємств та організацій та робочого процесу загалом, проте необхідним є збереження балансу між автоматизацією та людською участю в процесі праці для досягнення оптимальних результатів.*

Ключові слова: штучний інтелект, мотивація праці, автоматизація, робочі процеси, ефективність праці, технологічні зміни, інновації в роботі.

*Svidruk I. I.,
irena_svidruk@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-3099-6449,
Researcher ID: F-8502-2019,
Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Management,
Lviv University of Trade and Economics, Lviv*

*Kardash M. M.,
m.kardash22.11@gmail.com,
Bachelor's degree student, Lviv University of Trade and Economics, Lviv*

INFLUENCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON WORK MOTIVATION

***Abstract.** Observations show that automation and intelligent systems can have both positive and negative effects on employee motivation. However, so far not enough research has focused on this problem, and therefore there is a need for a deeper analysis of the impact of artificial intelligence on motivation. The article examines the impact of artificial intelligence on employee work motivation. With the rapid development of artificial intelligence and its introduction in*

various spheres of life, there is a need to consider the impact of these technologies on key aspects of human activity, in particular on work motivation. It is substantiated that growing automation and introduction of artificial intelligence technologies in various spheres of life create new challenges for human work and motivation to work. The positive impact of artificial intelligence on work motivation is considered, namely: it has been proven that the introduction of artificial intelligence into business processes can contribute to increasing labor efficiency and stimulate employees to self-realization through the automation of routine tasks and improvement of the decisions quality. It has been proven that an algorithmic approach to work, which is implemented thanks to artificial intelligence, can help reduce the level of stress and fatigue among staff, as most routine tasks are subject to automation, leaving people time for more creative and sophisticated tasks. Thus, artificial intelligence serves as a tool for promoting innovative activity and developing personal competencies of employees of enterprises and organizations. In addition, it is argued that artificial intelligence can be used to analyze performance data, identify strengths and weaknesses of the workforce and employee teams, and to personalize approaches to motivation based on personal interests and skills. This contributes to the creation of more adaptive and flexible personnel management systems that take into account individual needs and motivation. In general, the study confirms that artificial intelligence opens up new perspectives for improving the motivation of employees of enterprises and organizations and the work process in general, but it is necessary to maintain a balance between automation and human participation in the work process to achieve optimal results.

Key words: artificial intelligence, work motivation, automation, work processes, work efficiency, technological changes, innovations in work.

JEL Classification: J24; J63; O33; O34; M54

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-78-07>

Постановка проблеми. Зі швидким розвитком штучного інтелекту та його впровадженням у різні сфери життя виникає необхідність розглядати вплив цих технологій на ключові аспекти людської діяльності, зокрема на мотивацію праці. Спостереження показують, що автоматизація та інтелектуальні системи можуть як позитивно, так і негативно впливати на мотивацію працівників. Проте дотепер недостатньо досліджень зосереджено на цій проблемі, а отже, існує потреба у глибшому аналізі впливу штучного інтелекту на мотивацію, щоб ефективно управляти цими технологічними змінами та сприяти розвитку позитивних аспектів мотивації праці в умовах швидкого технологічного розвитку. Таким чином, дана стаття ставить за мету вивчення впливу штучного інтелекту на мотивацію праці та виявлення стратегій, які здатні допомогти вирішити цю проблему та забезпечити стале підвищення продуктивності та задоволення від роботи серед працівників у сучасному індустріальному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх публікацій щодо впливу штучного інтелекту на мотивацію праці свідчить про значний інтерес до теми серед науковців та практиків у сфері управління персоналом. Тут охоплюються різні аспекти впливу штучного інтелекту на мотивацію праці: від розгляду технологічних інновацій до психологічних аспектів сприйняття працівниками автоматизації.

Однією з ключових публікацій є дослідження Пітера Грейна та співавторів “The Impact of Artificial Intelligence on Work: An Exploration of Managerial Challenges and Opportunities” (2020), яке вивчає вплив штучного інтелекту на мотивацію праці з точки зору менеджерів. Тут виявлено, що впровадження штучного інтелекту може викликати як позитивні, так і негативні реакції у працівників,

залежно від їхнього сприйняття нових технологій та впливу на робоче середовище.

Інша значуща публікація, надрукована у журналі “Human Resource Management” автором Девідом Грінбергом (2021), “Artificial Intelligence and Work: Experiences and Perspectives of Employees in Organizations” аналізує вплив штучного інтелекту на мотивацію праці з точки зору самого персоналу. Результати цього дослідження показують, що більшість працівників сприймають впровадження ШІ як можливість для підвищення ефективності та розвитку, однак існують і ті, хто стурбований збільшенням ризику втрати роботи або втратою контролю.

Публікація Еллі Маргуліс “The impact of artificial intelligence on employee motivation and performance: The role of autonomous work engagement” (2022) зосереджується на вивченні впливу штучного інтелекту на автономну залученість працівників, що є ключовим аспектом їхньої мотивації та продуктивності. Дослідження показує: правильне впровадження та використання ШІ може сприяти підвищенню такої залученості та збільшенню мотивації та продуктивності.

Названі публікації разом із іншими у цій галузі свідчать про складність впливу штучного інтелекту на мотивацію праці та необхідність подальшого вивчення для розуміння даного явища і розробки стратегій управління персоналом, що враховують такі впливи.

Постановка завдання. Систематизація та аналіз останніх досліджень щодо впливу штучного інтелекту на мотивацію праці, зокрема визначення позитивних та негативних аспектів цього впливу, а також ідентифікація можливих стратегій управління для збереження та підвищення мотивації працівників у нових умовах праці. Крім того, врахування специфіки українського контексту та

внеску у розвиток наукового розуміння впливу штучного інтелекту на мотивацію праці в українських умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Штучний інтелект – це інструментарій системи чи сервісу, з використанням якого можна збирати та адаптувати дані користувача (або дані, що розміщені у відкритих репозитаріях) та на їх основі генерувати нові рішення чи висновки, відповідно до поданого запиту користувача [1].

Основними характеристиками штучного інтелекту є наступні:

1. Штучний інтелект використовує методи машинного навчання для аналізу великих обсягів даних та виявлення візців, що допомагає системам набувати здатність до самонавчання та самовдосконалення з часом.

2. Системи штучного інтелекту можуть розпізнавати образи на зображеннях, обличчя, а також розпізнавати та аналізувати голосові команди.

3. Штучний інтелект може аналізувати, розуміти та генерувати природну мову, що дозволяє системам взаємодіяти з людьми за рахунок мовлення.

4. Штучний інтелект може автоматизувати повторювані завдання та процеси, звільняючи людей від монотонної роботи та дозволяючи їм зосередитися на більш складних завданнях.

5. Системи штучного інтелекту можуть аналізувати великі обсяги даних та враховувати багато факторів для прийняття рішень у різних сферах, від фінансів до медицини.

Теорією і практикою доведено, що мотивація персоналу є важливою складовою системи управління персоналом, яка відіграє значну роль у досягненні високої ефективності діяльності підприємства і потребує максимального вирішення проблем, що виникають у зв'язку з посиленням вимог до якості персоналу, ефективності праці, з одного боку, підвищення необхідності в задоволенні потреб підприємством та зростанням впровадження штучного інтелекту [6].

Мотивація – одна з основних функцій діяльності, за рахунок неї здійснюється вплив на персонал організації [7].

У контексті впливу на мотивацію праці розвиток штучного інтелекту здатен створювати нові перспективи для працівників, але також викликати стрес і невизначеність стосовно майбутньої зайнятості, що потребує уважного аналізу та управління.

Розглядаючи різні аспекти мотивації праці, які можуть бути пов'язані із штучним інтелектом, виділимо такі: зовнішня, внутрішня, когнітивна та емоційна мотивація. Штучний інтелект здатен створювати зовнішні стимули для мотивації працівників, такі як системи винагород та визнання. Наприклад, автоматизовані системи можуть встановлювати цілі, нагороди і визначати премії за досягнення цих цілей, що мотивує до підвищеної продуктивності. Також штучний інтелект здатен впливати на внутрішню мотивацію працівників, створюючи умови для саморозвитку та досягнення особистих цілей. До прикладу, системи

персоналізованого навчання, які використовують адаптивні алгоритми, можуть сприяти розвитку професійних навичок, що є джерелом внутрішньої мотивації. На когнітивні аспекти мотивації штучний інтелект здатен впливати, забезпечуючи працівникам доступ до інформації та інструментів, необхідних для виконання завдань та прийняття обґрунтованих рішень, що дозволяє підвищити їхню мотивацію до досягнення цілей. Вплив штучного інтелекту на емоційну мотивацію працівників може виявлятися у вигляді психологічної підтримки та розвитку позитивного робочого середовища. Наприклад, використання чат-ботів або систем аналізу емоційного стану здатне допомогти виявити та реагувати на емоційний стрес працівників, що покращить їхню мотивацію та емоційний стан. Такі аспекти мотивації праці, пов'язані з впровадженням штучного інтелекту, дозволяють створювати сприятливі умови для підвищення продуктивності та задоволеності працівників.

Сутність теорій мотивації полягає у наступному: людина, усвідомлюючи завдання, що ставляться перед нею, і знаючи ту винагороду, яку вона здатна одержати за їхнє вирішення, зіставляє це зі своїми потребами, можливостями і здійснює певну діяльність [8]. Штучний інтелект також має вплив на теоретичні підходи в сфері мотивації працівників; ми розглянемо декілька з них, а саме: теорію самодетермінації, теорію очікувань, теорію справедливості та теорію потреб. Згідно з теорією самодетермінації виділяються три базові потреби людини – в автономії, компетентності та зв'язках із оточенням, а в мотиваційно-вольовому регулюванні постулюється пріоритет внутрішньої мотивації та інтегрованої зовнішньої регуляції [2]. Вплив ШІ на мотивацію праці може визначитися тим, наскільки задовольняються такі потреби. Наприклад, якщо системи штучного інтелекту дозволяють працівникам більш ефективно керувати своєю роботою та відчувати більшу компетентність у виконанні завдань, це позитивно впливає на їхню мотивацію. Теорію очікувань можна сформулювати як вчення, що описує залежність мотивації від двох пунктів: скільки б хотіла людина одержати й наскільки реально для неї отримати те, що вона хотіла б отримати, а саме, як багато зусиль вона готова приділити цьому [3]. У більшості випадків мотивація залежить від очікуваної винагороди за досягнення певних результатів. У контексті впливу ШІ на мотивацію праці це може означати: працівники будуть мотивовані використовувати інтелектуальні технології, якщо вони вірять, що це призведе до покращення їхньої продуктивності та отримання винагороди, наприклад, премії або підвищення заробітної плати. Основна ідея теорії справедливості, розроблена вченим Стейсі Адамсом, полягає у наявності взаємозв'язку між мотивацією персоналу та його відчуттям справедливості [4]. У контексті впливу ШІ важливо, аби працівники відчували, що системи інтелектуального забезпечення застосовуються справедливо та рівномірно, а також, що вони мають рівні можливості для доступу до цих технологій та отримання винагороди за їхнє використання. Теорія

потреб А. Маслоу – одна з найвідоміших теорій мотивації. Вона показує, як ті чи інші потреби здатні впливати на мотивацію людини до праці і як надати людині перспективи для задоволення своїх потреб [5]. У контексті впливу ШІ це означає, що системи штучного інтелекту виявляться успішними в підвищенні мотивації, якщо вони сприяють задоволенню основних потреб працівників, таких як потреба в досягненні, взаємодії та розвитку. Ці теоретичні підходи можуть бути використані для розуміння впливу штучного інтелекту на мотивацію і розробки стратегій управління, спрямованих на підтримку та збільшення мотивації у робочому середовищі.

Огляд емпіричних досліджень щодо впливу штучного інтелекту на мотивацію праці відображає актуальні наукові розробки та експерименти, що вивчають це питання на практиці. Розвідки в даній галузі виявляють різноманітні наслідки використання інтелектуальних технологій для мотивації працівників. Наприклад, деякі емпіричні дослідження показують: впровадження штучного інтелекту здатне позитивно впливати на мотивацію праці через автоматизацію рутинних завдань, що звільняє від монотонної роботи та дозволяє більше уваги приділяти творчим та високорівневим завданням. Інші наукові розробки вказують на негативний вплив ШІ на мотивацію через загрозу втрати робочих місць або стрес, пов'язаний із несприятливими перспективами майбутньої зайнятості. Деякі розвідки також можуть вивчати вплив конкретних технологічних інновацій, таких як системи автоматизованого управління, розпізнавання образів або аналіз даних, на мотивацію працівників у різних сферах діяльності. Узагальнюючи емпіричні дослідження, є підстави зробити висновок, що вплив штучного інтелекту на мотивацію праці є складним та залежить від багатьох факторів, включаючи тип використовуваних технологій, контекст організації та культурні аспекти. Далі наукові розробки в даній галузі дозволять допомогти розкрити цей вплив більш детально та надати рекомендації для оптимального використання штучного інтелекту з метою підтримки та підвищення мотивації працівників.

Проаналізувавши результати досліджень щодо впливу штучного інтелекту на таку мотивацію, виділимо декілька видів впливу:

- вплив ШІ на автономію та самореалізацію працівників;
- вплив ШІ на складність та значущість роботи;
- вплив ШІ на зворотний зв'язок та визнання;
- вплив ШІ на рівень стресу та тривоги.

Зараз ми розглянемо детальніше ці види впливу, їхні позитивні та негативні сторони. Деякі дослідження з теми впливу штучного інтелекту на автономію та самореалізацію працівників показують: використання ШІ дозволяє зменшувати рівень їхньої автономії, оскільки тоді можуть відчувати втрату контролю над своєю роботою. Однак інші дослідження вказують на те, що правильне впровадження інтелектуальних технологій здатне

сприяти автоматизації рутинних завдань та звільненню працівників від монотонної роботи, що, в свою чергу, дає їм більше часу та можливостей для самореалізації у більш складних та творчих аспектах їхньої роботи. Наступним ми розглянемо вплив штучного інтелекту на складність та значущість роботи. Багато досліджень показують, що штучний інтелект здатен значно впливати на характер роботи. Використання інтелектуальних технологій може спростувати виконання складних завдань шляхом автоматизації та оптимізації процесів. Однак важливо також враховувати, як це впливає на значущість роботи для персоналу. Наприклад, певні дослідження вказують на те, що працівники можуть відчувати меншу задоволеність від своєї роботи, якщо вона не ставить перед ними виклики, пов'язані з вирішенням надскладних завдань або не є такою цікавою через впровадження штучного інтелекту. Вивчення впливу штучного інтелекту на зворотний зв'язок та визнання показує: використання інтелектуальних технологій може мати як позитивний, так і негативний вплив на зворотний зв'язок та визнання працівників. З одного боку, системи штучного інтелекту дозволяють допомагати відстежувати та оцінювати продуктивність персоналу, що сприяє зворотному зв'язку та визнанню за досягнення. З іншого боку, якщо використання ШІ не враховує індивідуальні досягнення та внесок працівників, це інколи призводить до відчуття невизнання та недовіри. Емпіричні дослідження щодо впливу штучного інтелекту на рівень стресу та тривоги показують, що впровадження штучного інтелекту може мати як позитивний, так і негативний вплив на рівень стресу та тривоги серед персоналу. З одного боку, автоматизація рутинних завдань здатна зменшувати стрес, звільняючи працівників від монотонної роботи. Однак нестабільність робочих місць та страх втрати роботи через автоматизацію деколи призводить до збільшення рівня тривоги.

Існують фактори, що здатні пом'якшити або посилити вплив штучного інтелекту на мотивацію праці, до таких можна віднести: тип роботи та рівень кваліфікації працівників, культура організації та стиль управління, рівень розвитку ШІ та його інтеграція в робочі процеси та особисті характеристики працівників. Вплив штучного інтелекту на мотивацію праці може варіюватися в залежності від типу роботи та рівня кваліфікації. Наприклад, для рутинних завдань, де потрібен переважно виконавчий рівень, автоматизація за рахунок ШІ здатна позитивно впливати на мотивацію шляхом звільнення від монотонної роботи. Однак для завдань, які вимагають творчості та високого рівня експертизи, вплив ШІ деколи є менш суттєвим, а навіть негативним, оскільки це ризикує спричинити втрату контролю та зменшення значущості роботи. Культура організації та стиль управління здатні визначати спосіб, яким штучний інтелект впливає на мотивацію. У компаніях, де прагнуть до інновацій та підтримки працівників у використанні новітніх технологій, вплив ШІ на мотивацію може бути позитивним, сприяючи

впровадженню ефективних інструментів та процесів. У той же час в організаціях із консервативною культурою та авторитарним стилем управління вплив ШІ ризикує бути сприйнятий як загроза для робочих місць та викликати опір серед персоналу. Рівень розвитку штучного інтелекту та його інтеграція в робочі процеси можуть впливати на сприйняття працівників щодо цих технологій. Якщо ШІ є добре розвиненим та ефективно інтегрованим у робочі процеси, це дозволяє сприяти покращенню продуктивності та збільшенню мотивації. У той же час недостатній розвиток або неефективне впровадження ШІ може викликати невпевненість та негативно впливати на мотивацію. Особисті характеристики працівників, такі як ступінь технологічної готовності, ступінь відкритості до нововведень та ставлення до ризику, здатні впливати на те, як вони сприймають впровадження штучного інтелекту та його вплив на мотивацію. Наприклад, робітники з високим рівнем технологічної готовності та відкритості до нововведень можуть позитивно сприймати впровадження ШІ та бачити його як перспективи для особистого розвитку та підвищення продуктивності, тоді як працівники з низьким рівнем готовності до технологій – відчувати стрес та невпевненість.

Наостанок хочемо розглянути вплив штучного інтелекту на мотивацію праці в умовах воєнних реалій України. Незважаючи на складні обставини, штучний інтелект може відігравати важливу роль у підтримці та підвищенні мотивації персоналу у різних сферах життєдіяльності, включаючи оборону, гуманітарну, медичну та інші галузі. Одним із аспектів впливу штучного інтелекту на мотивацію праці в умовах воєнного конфлікту є застосування ШІ для гарантування безпеки та ефективності військових операцій. Автоматизація деяких завдань, використання дронів, розпізнавання обличчя та інші технології ШІ дозволяють допомогти зменшити ризики для життя військовослужбовців, що, в свою чергу, підвищує їхню мотивацію та ефективність у виконанні завдань. Крім того, штучний інтелект може бути використаний для підтримки психологічного благополуччя та мотивації працівників у воєнних умовах. Системи штучного інтелекту здатні аналізувати психологічний стан військовослужбовців, надавати психологічну підтримку та рекомендації для збереження мотивації та високої робочої ефективності. Проте важливо враховувати, що вплив штучного інтелекту на мотивацію праці в умовах воєнних реалій може бути двобічним. З одного боку, нові технології дозволяють створити нові перспективи та збільшити продуктивність, а з іншого, – викликати стрес, невизначеність та відчуття втрати контролю у працівників.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Підсумовуючи результати нашого дослідження, можна зробити кілька ключових висновків щодо впливу штучного інтелекту на мотивацію праці. По-перше, використання штучного інтелекту в робочих процесах має різнобічний вплив на мотивацію працівників. Роль

ШІ у формуванні мотивації праці може бути як позитивною, так і негативною, залежно від контексту та специфіки робочого середовища. По-друге, наш аналіз показав: ключовими факторами, що впливають на те, як штучний інтелект впливає на мотивацію праці, є тип роботи, культура організації, рівень розвитку ШІ та особисті характеристики працівників. Розуміння цих факторів є важливим для розробки ефективних стратегій управління мотивацією праці в умовах зростання використання ШІ. Нарешті, хоча наше дослідження проливає світло на деякі аспекти впливу штучного інтелекту на мотивацію праці, воно також має свої обмеження. Наприклад, незначною кількістю доступної літератури або невеликим обсягом дослідницького матеріалу. Це варто враховувати при інтерпретації результатів. Отож, подальші розвідки можуть спрямовуватися на детальніше вивчення конкретних аспектів впливу штучного інтелекту на мотивацію праці, розвиток нових методів аналізу та вирішення практичних завдань управління персоналом в умовах цифрової трансформації. Таким чином, розуміння впливу штучного інтелекту на мотивацію праці є важливим аспектом для подолання сучасних викликів у сфері управління персоналом, та наша стаття спрямована на створення бази для подальших досліджень та розвитку практичних рекомендацій у даній галузі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мар'єнко М., Коваленко В. Штучний інтелект та відкрита наука в освіті. *Фізико-математична освіта*. 2023. Т. 38. № 1. С. 48-53. DOI: 10.31110/2413-1571-2023-038-1-007.
2. Тадеєва Т. В. Теорія самодетермінації Дісі-Раяна і навчальна мотивація. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка* / гол. ред. Г. Терещук ; редкол.: Л. Вознюк, В. Кравець, В. Мадзігон [та ін.]. Тернопіль, 2012. № 3. С. 213-221.
3. Болквадзе Н., Гетьман Т. Сучасні методи мотивації персоналу ІТ-компаній. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. РОЗДІЛ III. Економіка та управління підприємствами. 2020. № 2. С. 72-82.
4. Бутенко Д. С. Теорії мотивації: практичний аспект. *Ефективна економіка*. 2020. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=5&y=2020>.
5. Мотивація діяльності людини // Лекція 3. Змістовні теорії мотивації / викл. Карпюк Ю. Я. ; Державний університет “Житомирська політехніка”. 2022-2023. URL: <https://learn.ztu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=151876&forceview=1>.
6. Телишевська Л., Власенко Д. Мотивація працівників в системі управління персоналом на підприємстві. *Молодий вчений*. 2018. № 7 (59). С. 498-502. URL: <https://molodyvchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4298>
7. Бойко О. О. Мотивація персоналу як фактор підвищення ефективності трудової діяльності підприємницької структури : робота на здобуття

кваліфікаційного ступеня бакалавра; спец.: 076 - підприємництво, торгівля та біржова діяльність / наук. кер. Г. І. Самусь. Суми : Сумський державний університет, 2021. С. 1-38.

8. Рядинська І. А., Гончаров Д. О. Мотивація працівників підприємств в сучасних умовах господарської діяльності. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди "Економіка"*. 2018. Вип. 18. С. 83-92.

9. Заставнюк Л. І., Липовецька Т. Р. Проблематика системи мотивації персоналу в сучасному менеджменті підприємства. *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 3. С. 166-172.

10. Кузьомко В., Бурангулова В. Можливості використання штучного інтелекту в діяльності сучасних підприємств. *Економіка та суспільство*. 2021. № 32. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-67>.

11. Пристемський О. С., Пашинний А. В. Вплив сучасних інформаційних технологій на ефективність управління підприємством. *Актуальні проблеми менеджменту: теоретичні і практичні аспекти* : матеріали шостої міжнар. наук.-практ. конф., 28-29 вересня 2023 р. / відп. за вип. д.е.н., проф. Кузнецова І. О. Одеса, 2023. С. 306-308.

REFERENCES

1. Mar'ienko M. and Kovalenko V. (2023), Shtuchnyj intelekt ta vidkryta nauka v osviti, *Fizyko-matematychna osvita*, Т. 38. № 1, s. 48-53. DOI: 10.31110/2413-1571-2023-038-1-007.

2. Tadeieva, T. V. (2012), Teoriia samodeterminatsii Disi-Raiana i navchal'na motyvatsiia, *Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Ser. Pedahohika* / hol. red. H. Tereschuk ; redkol.: L. Vozniuk, V. Kravets', V. Madzihon [ta in.]. Ternopil', № 3, s. 213-221.

3. Bolkvadze N. and Het'man T. (2020), Suchasni metody motyvatsii personalu IT-kompanij, *Ekonomichnyj chasopys Skhidnoevropejs'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrainky. ROZDIL III. Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy.*, № 2, s. 72-82.

4. Butenko, D. S. (2020), Teorii motyvatsii: praktychnyj aspekt, *Efektivna ekonomika*, № 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=5&y=2020>.

5. Motyvatsiia diial'nosti liudyny // Lektsiia 3. Zmistovni teorii motyvatsii / vykl. Karpiuk Yu. Ya. ; Derzhavnyj universytet "Zhytomyrs'ka politekhnikha". 2022-2023, available at: <https://learn.ztu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=151876&forceview=1>.

6. Telyshevs'ka L. and Vlasenko D. (2018), Motyvatsiia pratsivnykiv v systemi upravlinnia personalom na pidpriemstvi, *Molodyj vchenyj*, № 7 (59), s. 498-502, available at: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4298>

7. Bojko, O. O. (2021), Motyvatsiia personalu iak faktor pidvyschennia efektyvnosti trudovoi diial'nosti pidpriemnyts'koi struktury : robota na zdobuttia kvalifikatsijnoho stupenia bakalavra; spets.: 076 - pidpriemnytstvo, torhivlia ta birzhova diial'nist' / nauk. ker. H. I. Samus', Sums'kyj derzhavnyj universytet, Sumy, s. 1-38.

8. Riadyns'ka, I. A. and Honcharov, D. O. (2018), Motyvatsiia pratsivnykiv pidpriemstv v suchasnykh umovakh hospodars'koi diial'nosti, *Zbirnyk naukovykh prats' Kharkivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody "Ekonomika"*, vyp. 18, s. 83-92.

9. Zastavniuk, L. I. and Lypovets'ka, T. R. (2019), Problematyka systemy motyvatsii personalu v suchasnomu menedzhmenti pidpriemstva, *Pryazovs'kyj ekonomichnyj visnyk*, № 3, s. 166-172.

10. Kuz'omko V. and Buranhulova V. (2021), Mozhlyvosti vykorystannia shtuchnoho intelektu v diial'nosti suchasnykh pidpriemstv, *Ekonomika ta suspil'stvo*, № 32. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-67>.

11. Prystems'kyj, O. S. and Pashynnyj, A. V. (2023), Vplyv suchasnykh informatsijnykh tekhnolohij na efektyvnist' upravlinnia pidpriemstvom, *Aktual'ni problemy menedzhmentu: teoretychni i praktychni aspekty* : materialy shostoї mizhnar. nauk.-prakt. konf., 28-29 veresnia 2023 r. / vidp. za vyp. d.e.n., prof. Kuznetsova I. O. Odesa, s. 306-308.

Стаття надійшла до редакції 19 травня 2024 року

УДК 339.138

Бойчук І. В.,

inna.boychuk604@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9684-2517,

Researcher ID: F-8538-2019,

к.е.н., доц., професор кафедри маркетингу, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ПІДХОДИ ДО ВИБОРУ СТРАТЕГІЇ МАРКЕТИНГУ ДЛЯ В2С І В2В БІЗНЕСУ

Анотація. Стаття присвячена визначенню підходів до вибору стратегії маркетингу в умовах В2С і В2В бізнесу, що дозволяє пов'язувати можливості суб'єктів підприємництва з їхніми ринковими потребами, забезпечує отримання істотних переваг над конкурентами і сприяє вдосконаленню функціонування в умовах зміни зовнішнього середовища. Зазначено, що в порівнянні маркетингової діяльності на В2С і В2В ринках існують спільні ознаки, але є значні відмінності. Порівняно ключові підходи до вибору маркетингових стратегій для В2С і В2В бізнесу з врахуванням цільової аудиторії, особливостей прийняття рішень про купівлю, тривалості циклу продажу та маркетингових каналів. Наголошено на необхідності при виборі стратегії маркетингу враховувати тип взаємодії з клієнтами, специфіка якого пов'язана з підходами до здійснення продажу, проведення сегментації ринку, надання клієнтського сервісу в умовах В2С і В2В бізнесу. Доведено, що врахування відмінностей В2С і В2В підходів дозволяє компаніям ефективно адаптувати стратегії маркетингу до потреб цільової аудиторії та максимізувати ефективність своїх маркетингових зусиль. Вказано, що розуміння відмінностей допомагає також компаніям ефективно спланувати та реалізувати власні маркетингові кампанії, забезпечуючи більшу результативність і успішність бізнесу в обох ринкових сегментах. На цій основі рекомендовано виявляти тренди і перспективи на ринках В2С і В2В, які важливо брати за основу формування маркетингових стратегій діяльності підприємств, що є необхідним для досягнення успіху в розрізі напрямів подальшого їх розвитку. Вказано головні тренди В2С і В2В ринків у 2024 році, які включають зростання ролі цифрових технологій у спілкуванні з клієнтами, впровадження інноваційних стратегій просування, персоналізацію зв'язків, відео- та контент-маркетинг. Обґрунтовано, що взаємодія з швидко змінюваними потребами споживачів і вплив соціальних мереж на розвиток В2С і В2В бізнесу є найбільш важливими питаннями для підприємств у сучасних умовах ринкової невизначеності.

Ключові слова: стратегія маркетингу, маркетингова діяльність, В2С і В2В бізнес, специфіка ринку, підприємства, стратегічні підходи, цільова аудиторія.

Boychuk I. V.,

inna.boychuk604@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9684-2517,

Researcher ID: F-8538-2019,

Ph.D., Associate Professor, Professor of the Department of Marketing, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

APPROACHES TO CHOOSING A MARKETING STRATEGY FOR B2C AND B2B BUSINESS

Abstract. The article is devoted to the definition of approaches to choosing a marketing strategy in the conditions of B2C and B2B business, which allows to connect the capabilities of business entities with their market needs, ensures obtaining significant advantages over competitors and contributes to the improvement of functioning in conditions of changes in the external environment. It is noted that in the comparison of marketing activities on B2C and B2B markets there are common features, but there are significant differences. A comparison of key approaches to the selection of marketing strategies for B2C and B2B business, taking into account the target audience, the peculiarities of purchasing decisions, the duration of the sales cycle and marketing channels, was carried out. It is emphasized that when choosing a marketing strategy, it is necessary to take into account the type of interaction with customers, the specifics of which are related to approaches to sales, market segmentation, and providing customer service in B2C and B2B business conditions. It has been proven that taking into account the differences between B2C and B2B approaches allows companies to effectively adapt marketing strategies to the needs of the target audience and maximize the effectiveness of their marketing efforts. It is indicated that understanding the differences also helps companies to effectively plan and implement their own marketing campaigns, ensuring greater effectiveness and business success in both market

segments. On this basis, it is recommended to identify trends and prospects in the B2C and B2B markets, which are important to take as a basis for the formation of marketing strategies of enterprises, which is necessary for achieving success in the direction of their further development. The main trends of the B2C and B2B markets in 2024 are indicated, which include the growing role of digital technologies in communication with customers, the implementation of innovative promotion strategies, personalization of communications, video and content marketing. It is substantiated that interaction with the rapidly changing needs of consumers and the influence of social networks on the development of B2C and B2B business are the most important issues for enterprises in today's conditions of market uncertainty.

Keywords: marketing strategy, marketing activity, B2C and B2B business, specifics of the market, enterprises, strategic approaches, target audience.

JEL Classification: M31, L20

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-78-08>

Постановка проблеми. Маркетинг розглядають як важливий інструмент для підтримки зв'язків між підприємствами і їхніми клієнтами. Однак у період невизначеності бізнесу важливість визначення ефективних стратегічних підходів у маркетингу значно зросла. Підприємства стикнулися з необхідністю змінювати свої плани, переглядати ринку збуту, канали комунікації, використовувати нові методи взаємодії, щоб краще працювати на цільових ринках і продовжувати задовольняти потреби споживачів.

Особливої актуальності при цьому набуває розуміння відмінностей між клієнтами, які можуть бути представлені іншими бізнесами (B2B) чи кінцевими споживачами (B2C), оскільки підходи до маркетингу будуть значно відрізнятися.

На відміну від ринку B2B, де рішення приймаються на основі раціональних обґрунтувань, на ринку B2C увага зосереджується на особистих вподобаннях, емоціях і модних трендах. Однак B2B ринок відрізняється складними процесами прийняття рішень, де експертність і довіра відіграють ключову роль.

У свою чергу, маркетинг на B2B ринку акцентується на інформаційному контенті та інших інструментах впливу для побудови довгострокових відносин і вирішення проблем бізнесу клієнтів. Вивчення актуальних тенденцій і перспектив маркетингу для ринків B2C та B2B набуває також особливого значення в умовах швидких змін у технологіях і споживчій поведінці.

За обставин сьогоднішнього врахування різниці між B2C та B2B підходами стає визначальним у формуванні стратегії маркетингу для досягнення конкурентних переваг і підвищення ефективності діяльності в мінливому бізнес-середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій демонструє широкий спектр питань, пов'язаних із проблематикою визначення специфіки підходів до ведення маркетингової діяльності в B2C і B2B ринкових сегментах. Значний доробок є у наукових, прикладних і навчально-методичних працях, які присвячені даній темі.

Дослідженню різних аспектів маркетингу на цих ринках приділена увага багатьох закордонних і вітчизняних авторів, серед яких Ф. Котлер, Р. Райт, Р. Ф. Лаутерборн, С. Минетт, Гр. Дункан,

М. Харісон, Д. Шульц, Ф. Уебстер, Ж.-Ж. Ламбен, Е. Нельсон, А. Саммер, Ю. Дайновський, Н. Карпенко, О. Кендюхов, О. Кузьмін, М. Окландер, Й. Петрович, Л. Пономаренко та інші.

До переліку останніх публікацій можна включити статті І. Садовської та С. Петропавлівської, які вивчали комунікаційну політику на B2B та B2C-ринках, і С. Савіної, яка розглядала тенденції розвитку сучасних концепцій маркетингу. Вагомий внесок у формування нових підходів у маркетинговій діяльності щодо можливостей цифрового маркетингу зробили Л. Березовська та А. Кириченко, умов для інтернет-маркетингу в Україні – С. Родіонов, а стосовно використання інструментів маркетингу в умовах війни – О. Вовчанська та Л. Іванова.

Однак, на нашу думку, в наукових матеріалах недостатня увага приділена формуванню цілісного уявлення про зважені підходи до вибору маркетингових стратегій із врахуванням особливостей ведення бізнесу на B2C і B2B ринках.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування підходів до вибору стратегії маркетингу для B2C і B2B бізнесу, що дозволяє пов'язувати можливості суб'єктів підприємництва з їхніми ринковими потребами, забезпечує отримання істотних переваг над конкурентами і сприяє вдосконаленню функціонування в умовах невизначених змін зовнішнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі бізнесу, де існує надмірно висока конкуренція, а швидкі технологічні зміни стають звичною нормою, розуміння стратегій маркетингу є ключовим фактором для досягнення успіху. Два основних підходи до бізнесу – B2C (від бізнесу до споживача) та B2B (від бізнесу до бізнесу) – все більше привертають увагу підприємців як напрями, що визначають розвиток маркетингових стратегій у різних сферах діяльності.

У порівнянні B2C і B2B підходів до здійснення маркетингової діяльності можна виділити як спільні риси, так і фундаментальні відмінності (табл. 1). Так, B2C маркетинг спрямований більше на кінцевих споживачів (індивідуальних клієнтів), тоді як B2B орієнтований на клієнтів від компанії чи організації (тобто на промислових споживачів) [7, 9].

Порівняння ключових підходів до вибору маркетингових стратегій для B2C і B2B бізнесу

Характеристика	B2C (Business to Consumer)	B2B (Business to Business)
Цільова аудиторія	Кінцеві споживачі, індивідуальні клієнти	Бізнес-клієнти, компанії або організації
Прийняття рішень	Досить часто швидке та імпульсивне	Ретельний аналіз і переговори
Емоційна складова	Стимулюється емоціями та відчуттями	Зосереджено на фактах і даних
Цикл продажу	Зазвичай короткий, часто імпульсивні покупки	Може бути тривалим і складним, включає групові рішення
Маркетингові канали	Широкий спектр, включаючи соціальні медіа та контент-маркетинг	Традиційні методи збуту, бізнес-зустрічі та прямий маркетинг

Джерело: складено автором на підставі узагальнення [3, 4, 9]

Таблиця 2

Взаємодія з клієнтами як основа вибору стратегії маркетингу

Особливість взаємодії	B2C (Business to Consumer)	B2B (Business to Business)
Підхід до продажу	Оперативний, орієнтований на одноразові продажі та лояльність	Персоналізований, орієнтований на довгострокові відносини
Сегментація ринку	Широка сегментація на основі демографії, поведінки та інтересів	Глибока сегментація на основі специфіки галузі та розміру компанії
Клієнтський сервіс	Стандартизований сервіс, автоматизовані системи підтримки	Індивідуальний підхід, менеджери по роботі з клієнтами

Джерело: сформовано автором за [6, 11]

Отже, цільова аудиторія маркетингу для B2B ринку буде складатися з бізнес-клієнтів, компаній та організацій; відповідно, рішення про покупку часто приймаються групою осіб і мають довший цикл у ході прийняття. Для аудиторії B2C, яка представлена кінцевими споживачами, навпаки, буде тоді характерним швидше прийняття рішення про покупку та на основі особистих потреб.

Як відомо, основна ціль B2C бізнесу – стимулювати індивідуальний попит на товари або послуги, тоді як B2B більше спрямований на створення відносин із підприємствами, що можуть призвести до великих оптових угод [7, 9].

Однією з ключових відмінностей у цих стратегічних підходах є складність прийняття рішень про купівлю. Зокрема, у B2C маркетингу частіше має місце швидке та імпульсивне прийняття рішень кінцевими покупцями, тоді як у B2B – справа зазвичай вимагає більш ретельного аналізу та ведення переговорів. До того ж, B2C маркетинг часто звертається до емоцій та індивідуальних потреб споживачів, використовуючи яскраву рекламу і акцентуючи увагу на відчуттях.

У B2B маркетингу акцент зазвичай зроблений на чітких фактах, реальних даних і раціональних аргументах, що відображає конкретну промислову потребу в детальному аналізі для вибору й обґрунтування маркетингової стратегії.

Інша важлива відмінність цих двох підходів полягає у тривалості циклу продажу. Так, у B2C бізнесі продажі часто здійснюються швидко, цикл продажу є коротшим, а спонтанні покупки є звичайним явищем, особливо для товарів із низькою вартістю. Для B2B сектору бізнесу властивий довший цикл продажу, який вимагає глибоких досліджень, переговорів і численних контактів. Продажі часто мають вищу вартість і вимагають кілька рівнів затвердження, тому процес може займати від кількох тижнів до кількох років через складність і обсяги угод.

Відрізняється також використання різних маркетингових каналів, адже B2C маркетинг дуже часто застосовує широкий спектр ефективних форматів, включаючи соціальні мережі, email маркетинг, відео, блоги, контент-маркетинг і платну рекламу, огляди продуктів та акційні пропозиції [3].

У свою чергу, в стратегіях B2B маркетингу більший акцент буде зроблений на застосування традиційних методів, таких як бізнес-зустрічі, конференції чи прямий маркетинг. Популярними форматами є біла книга, кейс-стадії, аналітичні звіти і спеціалізовані вебінари, а основні маркетингові канали включають ділову соціальну мережу LinkedIn, професійні блоги та ділову розсилку (direct mail).

Особливу увагу при виборі стратегії маркетингу приділяють врахуванню взаємодії з клієнтами в цих двох сегментах ринку, специфіка якої пов'язана з підходами до здійснення продажу, проведення сегментації ринку та надання клієнтського сервісу в умовах B2C і B2B бізнесу (табл. 2).

На основі табл. 1-2 можна констатувати, що розуміння відмінностей між B2C і B2B підходами дозволяє компаніям ефективно адаптувати власні стратегії маркетингу до потреб цільової аудиторії та максимізувати ефективність своїх маркетингових зусиль. Підхід, який враховує специфіку кожного сегмента ринку (B2C або B2B), дозволяє компаніям зосередитися на тих аспектах маркетингу, які найбільше відповідають потребам і поведінці їхньої цільової аудиторії.

Врахування вказаних відмінностей також допомагає компаніям ефективно спланувати та реалізувати власні маркетингові кампанії, забезпечуючи більшу результативність та успішність в обох ринкових сегментах [2].

При порівнянні підходів у формуванні маркетингових стратегій діяльності на ринках B2C і B2B необхідно виявляти тренди і перспективи, які є ключовими для досягнення успіху підприємствами в розрізі напрямів подальшого розвитку бізнесу для забезпечення його результативності.

Із розвитком сучасних технологій і розростанням соціальних мереж ринок B2C стає найбільш динамічним сегментом бізнесу, що безпосередньо взаємодіє з швидко змінюваними потребами споживачів [3, 10]. Серед головних трендів цього сегмента ринку можна відзначити наступне:

- використовуються всі доступні канали і платформи для відеореклами, особливо в YouTube, Instagram і TikTok. Прогнозується, що до завершення 2024 року частка відеореклами серед усіх цифрових каналів просування збільшиться до 55% [4];

- залишається актуальним інфлюенсер-маркетинг, який дозволяє залучати потенційну аудиторію через відомих блогерів і лідерів думок;

- зростає значення персоналізованих підходів у маркетингу, які базуються на інтересах і поведінці користувачів;

- прогресує використання технологій машинного навчання для аналізу і прогнозування купівельної поведінки споживачів;

- зростає увага до змістовності контенту, який має бути цікавим і цінним для аудиторії, а також до питань конфіденційності даних про самих клієнтів;

- зсувається акцент уваги з реклами на створення корисного контенту через використання сторітелінгу для емоційного зв'язку з цільовою аудиторією;

- має місце оптимізація контенту для мобільних платформ з метою залучення уваги клієнтів; зростає популярність екологічних продуктів серед споживачів.

Особлива увага приділяється впровадженню інноваційних технологій, які пов'язані з використанням інструментів штучного інтелекту для автоматизації та персоналізації маркетингових

стратегій. Спостерігається подальший розвиток стратегій імерсійного й інтерактивного маркетингу через залучення віртуальної та доповненої реальності, при чому все більше зростає популярність голосового пошуку, що відкриває нові можливості для оптимізації контенту та SEO-стратегій.

Зазначимо: подальший розвиток мобільного маркетингу, використання інструментів штучного інтелекту та імерсійний маркетинг забезпечують перспективи для привертання уваги і взаємодії з потенційною клієнтурою.

На цій основі ринок B2C продовжує еволюціонувати, оскільки прогресивні підходи до вибору маркетингових стратегій дозволяють компаніям ефективно пристосовуватися до динамічних умов і задовольняти потреби своїх споживачів у найбільш ефективний спосіб.

У B2B бізнесі стратегії маркетингу зазнають специфічних змін. Основні тренди включають зростання важливості цифрових технологій у спілкуванні з клієнтами, впровадження інноваційних стратегій просування, персоналізований підхід і значимість контент-маркетингу [1]. Додатково відеореклами та імерсійні технології набувають вагомості для привертання уваги і взаємодії з аудиторією.

Підприємства на ринку B2B застосовують технології персоналізації для створення більш індивідуалізованих маркетингових кампаній, спрямованих на конкретних клієнтів або групи клієнтів. Вони використовують дані про покупців та їхню поведінку для створення персоналізованих пропозицій та промоакцій, що підвищує ефективність маркетингових зусиль. Одночасно з цим вони також впроваджують автоматизовані системи управління контентом та взаємодії з клієнтами для оптимізації процесів і підвищення продуктивності (рис. 1).

Також за останні роки мобільні пристрої стали необхідним інструментом для ведення бізнесу, що сприяє розвитку мобільного маркетингу в сфері B2B. Компанії активно використовують мобільні додатки, респонсивні веб-сайти та інші мобільні рішення для залучення й обслуговування своїх клієнтів, що робить мобільний маркетинг невід'ємною складовою їхніх стратегій просування.

Нові цифрові технології відкривають широкі можливості для автоматизації рутинних операцій і покращення показників рекламних кампаній у сегменті B2B, особливо для електронної комерції. Інструменти аналізу даних дозволяють ще точніше налаштовувати таргетинг, виставляти ставки, розраховувати показники охоплення, частоти та конверсії. У результаті компанії отримують перспективу скоротити витрати на розкрутку на 10–20%, покращивши всі ключові показники продуктивності. Завдяки тому, що значна частина поточних завдань із управління і контролю реклами виконуватиметься автоматично, можна сфокусуватися на тих питаннях, які сприятимуть ефективному веденню бізнесу в цьому секторі [6].

Рис. 1. Основні тенденції та підходи, що визначили маркетингову діяльність на ринку B2B у 2024 році [3]

Крім того, більшість підприємств на ринку B2B почали використовувати контекстну рекламу і визнали її як один із найбільш ефективних методів у digital-маркетингу. Прогнози експертів свідчать: до кінця 2024 року в сегменті B2B бізнесу контекстна реклама стане ще більш цінним інструментом [11].

Проведений нами аналіз трендів і перспектив маркетингових стратегій для B2C і B2B бізнесу

вказує на те, що в обох сегментах ринку спостерігаються певні спільні риси, але є й розбіжності. З'ясовано: розширення у використанні відеоконтенту, персоналізація реклами та контенту, активна присутність у соціальних мережах, мобільний маркетинг і екологічно орієнтований маркетинг наразі стали важливими тенденціями для обох ринків (табл. 3).

Таблиця 3

Співставлення різних аспектів застосування стратегій маркетингу на B2C і B2B ринках

Тренди / Перспективи	B2C ринки	B2B ринки
Розширення використання відеоконтенту	Зростання популярності відеореклами, використання відеооглядів продуктів і послуг.	Використання відео для презентацій продуктів, онлайн-демонстрацій і навчальних матеріалів для клієнтів.
Персоналізація реклами та контенту	Надання індивідуалізованих пропозицій та рекомендацій із урахуванням інтересів та історії покупок кожного клієнта.	Застосування персоналізованих стратегій маркетингу для кожного клієнта, враховуючи специфіку бізнесу та потреб.
Активна присутність у соціальних мережах	Використання соціальних медіа для побудови спільноти клієнтів, комунікації та реклами продуктів.	Використання професійних соціальних мереж, таких як LinkedIn, для побудови бренду та спілкування з клієнтами.
Мобільний маркетинг	Розробка мобільних застосунків та оптимізація сайтів для мобільних пристроїв із метою полегшення покупок та комунікації з клієнтами.	Використання мобільних додатків для спрощення процесу замовлення та комунікації з клієнтами, а також розвиток мобільних версій веб-сайтів для зручності користувачів.
Екологічно орієнтований маркетинг	Акцент на екологічних аспектах продуктів і послуг, впровадження зелених ініціатив у маркетингові кампанії.	Застосування стандартів сталого розвитку та зелених технологій у бізнес-процесах та маркетингових стратегіях.

Джерело: узагальнено автором на основі [3, 8, 9, 11]

Проте використання стратегій маркетингу може відрізнятись залежно від характеру цільової аудиторії. Наприклад, у B2C сегменті акцент частіше роблять на емоційну складову, тоді як у B2B секторі – на об'єктивні факти і реальні дані.

Розуміння вказаних особливостей розвитку бізнесу в B2C і B2B сегментах допомагає компаніям адаптувати маркетингові підходи до потреб і вимог ринку, взаємодіяти з клієнтами та забезпечувати свій успіх за умов невизначеності.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Результати дослідження дозволяють зробити висновок, що в умовах сьогодення розуміння особливостей вибору маркетингових стратегій є дуже значимим для досягнення успіху в умовах жорсткої конкуренції та швидких технологічних змін. Особливо важливим є уміння адаптувати маркетингові стратегії до різних типів ринку, зокрема до сегментів B2C та B2B бізнесу.

Порівняльний аналіз маркетингових підходів виявив спільні риси, такі як використання відео-контенту, персоналізація реклами і активна присутність у соціальних мережах, а також істотні відмінності, пов'язані з характером цільової аудиторії, специфікою прийняття рішень про купівлю, важливістю емоційної складової та іншими аспектами взаємодії.

Враховання виявлених відмінностей дозволить компаніям у перспективі ефективно адаптувати маркетингові стратегії до потреб і вимог своїх цільових аудиторій, забезпечувати ефективність діяльності та успішність на двох типах ринків. Цей підхід є визначальним у забезпеченні конкурентоздатності бізнесу в кожному сегменті ринку, що потребує подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березовська Л., Кириченко А. Цифровий маркетинг як інструмент підвищення ефективності комерційної діяльності підприємства під час війни. *Економіка та суспільство*. 2023. № 51. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2508>.

2. Вовчанська О. М., Іванова Л. О. Особливості реалізації інструментів маркетингу в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1293>.

3. Український Бізнесмен @ukr_businessman Десять трендів інтернет-маркетингу 2024 року. *Друкарня*. 9 квітня 2024. URL: <https://drukarnia.com.ua/articles/10-trendiv-internet-marketingu-2024-roku-J2ygt>.

4. Димура М. Е-commerce в Україні: цифри, факти, перспективи розвитку онлайн-торговлі. *Веб-студія BUSINESS SITE*. 14.07.2022. URL: <https://www.site2b.ua/web-blog/e-commerce-v-ukraine-cifry-fakty-perspektivy-razvitiya-onlajn-torgovli.html>.

5. Котлер Ф., Армстронг Г. Основи маркетингу. Київ : Комп'ютерне видавництво “Діалектика”, 2020. 880 с.

6. Садовська І. І., Петропавловська С. Є. Особливості та основні відмінності комунікаційної політики на B2B- та B2C-ринках. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. Вип. 3 (20). С. 327-334. URL: https://www.easterneuropebm.in.ua/journal/20_2019/51.pdf.

7. П'ять трендів інтернет-маркетингу в 2024 році. *KeepinCRM*. 30.01.2024. URL: <https://keepincrm.com/online-marketing-trends-2024>.

8. Райт Р. B2B-маркетинг: Покроковий посібник. Київ : Баланс Бізнес Букс, 2007. 624 с.

9. Родіонов С. О. Інтернет-маркетинг в Україні: сучасні тренди та інструменти. *Журнал стратегічних економічних досліджень*. 2022. № 3 (8). С. 110-118.

10. Савіна С. С. Тенденції розвитку сучасних концепцій маркетингу. *Ефективна економіка*. 2018. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6393>.

11. Andrii Nalyvaiko. Тренди B2B маркетингу: Як підвищити ефективність бізнесу. 26/10/2023. URL: <https://bizzdev.com/b2b-marketing-trends/>.

REFERENCES

1. Berezovs'ka L. and Kyrychenko A. (2023), Tsyfrovyy marketynh yak instrument pidvyschennia efektyvnosti komertsijnoi diial'nosti pidpriemstva pid chas vijny, *Ekonomika ta suspil'stvo*, № 51, available at: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2508>.

2. Vovchans'ka, O. M. and Ivanova, L. O. (2022), Osoblyvosti realizatsii instrumentiv marketynhu v umovakh voiennoho stanu, *Ekonomika ta suspil'stvo*, № 38, available at: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1293>.

3. Ukrain's'kyj Biznesmen @ukr_businessman Desiat' trendiv internet-marketynhu 2024 roku. *Drukarnia*. 9 kvitnia 2024, available at: <https://drukarnia.com.ua/articles/10-trendiv-internet-marketingu-2024-roku-J2ygt>.

4. Dymura M. E-commerce v Ukrainy: tsyfry, fakty, perspektyvy rozvytyia onlajn-torhovly. *Web-studya BUSINESS SITE*. 14.07.2022, available at: <https://www.site2b.ua/web-blog/e-commerce-v-ukraine-cifry-fakty-perspektivy-razvitiya-onlajn-torgovli.html>.

5. Kotler F. and Armstronh H. (2020), Osnovy marketynhu, Komp'ioterne vydavnytstvo “Dialektyka”, Kyiv, 880 s.

6. Sadov's'ka, I. I. and Petropavlovs'ka, S. Ye. (2019), Osoblyvosti ta osnovni vidminnosti komunikatsijnoi polityky na B2B- ta B2C-rynakh, *Shhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, vyp. 3 (20), s. 327-334, available at: https://www.easterneuropebm.in.ua/journal/20_2019/51.pdf.

7. P'iat' trendiv internet-marketynhu v 2024 rotsi. *KeepinCRM*. 30.01.2024, available at: <https://keepincrm.com/online-marketing-trends-2024>.

8. Rajt R. (2007), V2V-marketynh: Pokrokovyj posibnyk, Balans Byznes Buks, Kyiv, 624 s.

9. Rodionov, S. O. (2022), Internet-marketynh v Ukraini: suchasni trendy ta instrumenty, *Zhurnal stratehichnykh ekonomichnykh doslidzhen'*, № 3 (8), s. 110-118.

10. Savina, S. S. (2018), Tendentsii rozvytku suchasnykh kontseptsij marketynhu, *Efektivna*

ekonomika, № 6, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6393>.

11. Andrii Nalyvaiko. Trendy B2B marketynhu: Yak pidvyschyty efektyvnist' biznesu. 26/10/2023, available at: <https://bizzzdev.com/b2b-marketing-trends/>.

Стаття надійшла до редакції 23 травня 2024 року

УДК 338.28:330.3

Savras I. Z.,

i_savras@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-3593-305X,

Researcher ID: HGD-6495-2022,

к.е.н., доц., доцент кафедри менеджменту, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Фединець Н. І.,

nataliafedynets@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6811-3720,

Researcher ID: P-3237-3596,

к.е.н., доц., доцент кафедри менеджменту, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВА ЧЕРЕЗ ЦИФРОВІ ІННОВАЦІЇ: АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ТА ВИКЛИКИ

***Анотація.** У статті досліджуються актуальні питання взаємовпливу цифровізації та інноваційного розвитку компанії, адже цифрова трансформація відбувається саме завдяки використанню інноваційних цифрових технологій, які дають змогу створювати нові товари та послуги, покращувати якість наявних, підвищувати ефективність діяльності, оптимізувати витрати, максимально задовольняти потреби та вимоги споживачів тощо. Метою написання статті є дослідження основних проблем та особливостей процесів цифровізації та інноваційного розвитку підприємств, визначення перспектив впровадження інновацій в умовах цифрової трансформації. У результаті дослідження було з'ясовано, що цифрові технології дозволяють оптимізувати робочі процеси, автоматизувати рутинні завдання, аналізувати великі обсяги даних для прийняття оптимальних управлінських рішень. З'ясовано, що однією з необхідних умов успішної адаптації підприємства в епоху цифрової трансформації є активна інноваційна діяльність, а процеси цифровізації та впровадження інновацій нерозривно взаємопов'язані між собою. Визначено, що впровадження інновацій надає можливість підприємствам трансформувати або модернізувати свої бізнес-моделі, щоб швидше пристосовуватися до вимог цифрової трансформації. Виділено основні переваги застосування інноваційних цифрових технологій для суб'єктів господарювання. Визначено низку перешкод на шляху досягнення позитивного ефекту від цифрових стратегій. Досліджено вплив цифровізації на інноваційний потенціал підприємства на прикладі ПрАТ «Фармацевтична фірма “Дарниця”». З'ясовано, що стратегічною метою ПрАТ «Фармацевтична фірма “Дарниця”» є розширення та зростання за рахунок впровадження нових технологій та інновацій, завдяки яким підприємство стимулює свій розвиток із урахуванням ринкових переваг. Розглянуто зміст та результати впровадження компанією таких цифрових інноваційних технологій, як гібридна інфраструктура, цифрове досьє лікарських препаратів, діджиталізація фармаконагляду. Визначено, що власне децентралізація проведення клінічних випробувань зорієнтована на потреби пацієнтів і є важливим кроком у напрямку подальшого інноваційного розвитку ПрАТ «Фармацевтична фірма “Дарниця”». Надано рекомендації щодо впровадження інноваційних складових у децентралізовані клінічні випробування ПрАТ «Фармацевтична фірма “Дарниця”», які спрямовані на максимізацію вигод від децентралізованих клінічних випробувань, що дозволить підвищити конкурентоспроможність та ефективність компанії.*

Ключові слова: цифрові технології, інноваційний потенціал, цифрова трансформація, цифрові стратегії, гібридна інфраструктура, цифрове досьє лікарських препаратів, діджиталізація фармаконагляду.

Savras I. Z.,

i_savras@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-3593-305X,

Researcher ID: HGD-6495-2022,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Fedynets N. I.,

nataliafedynets@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6811-3720,

Researcher ID: P-3237-3596,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

ENTERPRISE TRANSFORMATION THROUGH DIGITAL INNOVATIONS: CURRENT TRENDS AND CHALLENGES

Abstract. *The article examines topical issues of the mutual influence of digitalization and innovative development of companies, since digital transformation occurs precisely through the use of innovative digital technologies. The purpose of the article is to study the main problems and features of the processes of digitalization and innovative development of enterprises, and to determine the prospects for introducing innovations in the context of digital transformation. The study found that digital technologies allow optimizing work processes, automating routine tasks, and analyzing large amounts of data to make optimal management decisions. It is found that one of the prerequisites for the successful adaptation of an enterprise in the era of digital transformation is active innovation, and the processes of digitalization and innovation are inextricably interconnected. It is determined that the introduction of innovations enables enterprises to transform or modernize their business models to adapt more quickly to the requirements of digital transformation. The main advantages of using innovative digital technologies for business entities are highlighted. A number of obstacles to achieving a positive effect from digital strategies are identified. The influence of digitalization on the innovative potential of an enterprise is studied on the example of PrJSC "Pharmaceutical Firm "Darnitsa". It is found out that the strategic goal of the PrJSC "Pharmaceutical Firm "Darnitsa" is expansion and growth through the introduction of new technologies and innovations, thanks to which the company stimulates its development, taking into account market advantages. The content and results of the company's implementation of such digital innovative technologies as hybrid infrastructure, digital dossier of medicinal products, and digitalization of pharmacovigilance are considered. It is determined that the decentralization of clinical trials, focused on the needs of patients, is an important step towards further innovative development of the PrJSC Pharmaceutical Firm "Darnitsa". The article provides recommendations on the introduction of innovative components into decentralized clinical trials of the PrJSC Pharmaceutical Firm "Darnitsa", aimed at maximizing the benefits of decentralized clinical trials, which will help to increase the company's competitiveness and efficiency.*

Keywords: digital technologies, innovation potential, digital transformation, digital strategies, hybrid infrastructure, digital dossier of medicinal products, digitalization of pharmacovigilance.

JEL Classification: D21, M11, M13, O3, O31

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-78-09>

Постановка проблеми. В умовах сучасних економічних, соціальних та політичних криз, а також зростаючої конкуренції на ринках інноваційний напрямок розвитку суб'єктів господарювання набуває пріоритетного значення. Використання інноваційного потенціалу та впровадження інноваційних стратегій у життєдіяльність підприємства створює необхідні передумови для підвищення його конкурентоспроможності. Цифрова трансформація, що відбувається в економіці, технологіях, соціальній та культурній сферах, відіграє значну роль у цьому процесі. Вона сприяє змінам у різних аспектах сучасного життя і є ключовим фактором для підвищення гнучкості та адаптивності компаній у змінному середовищі. Цифрові технології дозволяють підприємствам ефективніше взаємодіяти з клієнтами, оптимізувати процеси виробництва, а також швидше реагувати на ринкові зміни та вимоги споживачів. Тому впровадження цифрових ініціатив стає стратегічно важливим кроком для досягнення успіху та стійкості в сучасному бізнес-середовищі.

Підприємства, які розуміють важливість та необхідність впровадження у свою діяльність цифрових технологій, є більш успішними, гнучкими та адаптивними, набувають нових конкурентних переваг та здатні швидко пристосуватися до нових викликів, породжених кризовими явищами.

Питання взаємодії між цифровою трансформацією та інноваційним розвитком є ключовим для сучасних підприємств. Цифрова трансформація відбувається завдяки впровадженню інноваційних цифрових технологій, які відкривають нові можливості для створення інноваційних товарів і послуг, покращення існуючих, підвищення продуктивності та оптимізації витрат. Інновації в цифровій сфері дозволяють підприємствам максимально задовольняти потреби та очікування споживачів, швидше реагувати на зміни у ринковому середовищі та забезпечувати конкурентні переваги. Таким чином, співпраця між цифровою трансформацією та інноваціями створює унікальні можливості для підприємств у сучасному бізнес-середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми діджиталізації суб'єктів господарювання є об'єктом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Серед них можна виділити Дж. Скота Бреннени, Дж. Манчіні, Дж. Блумберга, Д. Крейса, Дональда Тепперта, Ребекку Гензель, Шарон А. Белл та ін. Дана проблема є також предметом дискусій у працях вітчизняних науковців, зокрема її вивчали С. Коробка [1], О. Гусева та С. Легомінова [2], Х. Махмудов, В. Чухліб [3], Ю. Котельникова [4], В. Стадник, В. Йохна, С. Наскальний [5], Д. Семилітко [6] та ін. Проте проблема взаємодії цифровізації та інноваційного розвитку підприємств є надзвичайно актуальною і

вимагає подальших досліджень і аналізу. Хоча цифрова трансформація відкриває широкі можливості для інновацій та підвищення конкурентоздатності, виникають і нові виклики та перешкоди, які потребують уваги та вирішення.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні основних викликів та взаємозв'язку між процесами цифрової трансформації та інноваційного розвитку підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цифровізація є одним із головних факторів інноваційного розвитку сучасних підприємств. Вона впливає на різні аспекти їх діяльності, змінюючи способи організації процесів виробництва, управління, маркетингу та взаємодії з клієнтами. Цифрові технології дозволяють оптимізувати робочі процеси, автоматизувати рутинні завдання, аналізувати великі обсяги даних для прийняття якісних управлінських рішень, а також підвищувати рівень персоналізації взаємодії з клієнтами.

Цифрова трансформація означає впровадження цифрових інноваційних технологій на підприємстві з метою підвищення продуктивності праці, поліпшення взаємодії з клієнтами, сприяння співпраці з іншими учасниками ринку, підвищення мотивації та задоволеності працівників, збільшення гнучкості у відповідь на зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства, підтримки навчання та розвитку професійних навичок, залучення талановитих працівників, а також створення культури цифрових технологій та інших інновацій.

Відповідно до аналізу, проведеного PricewaterhouseCoopers, підвищення рівня цифровізації країни на 10% призводить до зростання ВВП на душу населення на 0,75%. Дослідження Academics Resources також показує, що збільшення цього показника на 10 п.п. спричиняє зниження рівня безробіття на 1,02% [7, с. 28-36].

Результати дослідження Індексу цифрової трансформації Dell Technologies свідчать про значний вплив цифрової трансформації на бізнес. Діджиталізація сприяє впровадженню прогнозування, управлінню ресурсами, відстеженню поставок і застосуванню блокчейну. За результатами опитування керівників вищого рівня, 77% з них планують використовувати нові технології для прогнозування споживчого попиту протягом наступних п'яти років; 68% мають намір використовувати новітні технології для поліпшення прозорості, відстеження та оптимізації ланцюгів поставок; 47% розглядають можливість проведення транзакцій за допомогою технології блокчейн [8].

Згідно з дослідженням McKinsey на підприємствах, що активно впроваджують цифрові технології, відзначається понад 7% зростання виручки та майже 6% підвищення показника EBITDA2 порівняно з конкурентами [9].

Однією з необхідних умов успішної адаптації підприємства в епоху цифрової трансформації є активна інноваційна діяльність. Процеси цифровізації та впровадження інновацій нерозривно пов'язані між собою. Введення інновацій дозволяє підприємствам трансформувати або модернізувати свої бізнес-моделі, щоб швидше пристосовуватися до вимог цифрової трансформації.

Цифровізація створює широкі можливості для інноваційного розвитку підприємства, але одночасно вимагає від нього активної адаптації до цифрових змін. Це необхідно для збільшення конкурентоздатності та здобуття нових конкурентних переваг через впровадження новаторських рішень.

Для багатьох компаній цифровізація стає важливим стратегічним кроком, оскільки відкриває широкі можливості для розвитку і стабільності. Впровадження інноваційних цифрових технологій приносить численні переваги (рис. 1).

Проте, поряд із рядом очевидних переваг цифровізації та її позитивного впливу на інноваційний розвиток підприємства, впровадження інноваційних цифрових стратегій може не принести очікуваного результату через фактори, які власне стають перешкодою на шляху досягнення позитивного ефекту від нововведень (рис. 2).

Щоб успішно впровадити цифрову трансформацію в діяльність підприємства та збільшити його інноваційність, важливо уникати раніше згаданих помилок і враховувати можливість їх виникнення під час впровадження цифрових стратегій.

На прикладі ПрАТ «Фармацевтична фірма «Дарниця»» розглянемо вплив цифровізації на інноваційний потенціал підприємства.

Підприємство активно працює над цифровою трансформацією своїх бізнес-процесів, що є ключовим етапом для оптимізації виробничих процесів та підвищення якості продукції. Цифрова трансформація ПрАТ «Фармацевтична фірма «Дарниця»» спрямована на здійснення вагомих та якісних змін у виробництві продукції, внутрішніх організаційних, управлінських та виробничих процесах. Вона передбачає застосування передових технологій у виготовленні фармацевтичної продукції та використання автоматизованих систем для покращення якості та ефективності виробництва.

ПрАТ «Фармацевтична фірма «Дарниця»» постійно вдосконалює свої процеси та розвиває інноваційний потенціал відповідно до вимог сучасності. Компанія впроваджує нові цифрові технології, щоб стимулювати інноваційний процес і отримувати нові конкурентні переваги, підвищуючи свою конкурентоспроможність.

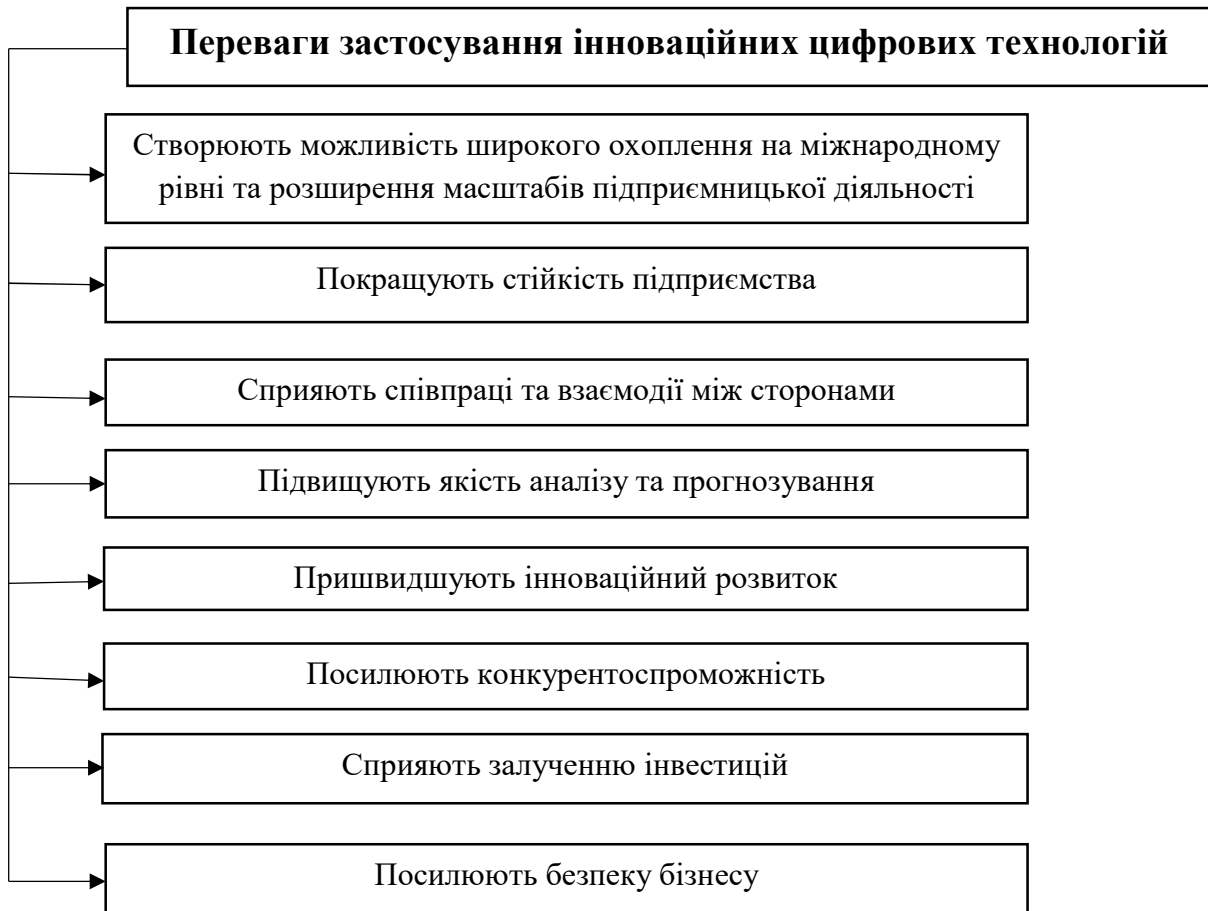

Рис. 1. Переваги застосування інноваційних цифрових технологій для суб'єктів господарювання

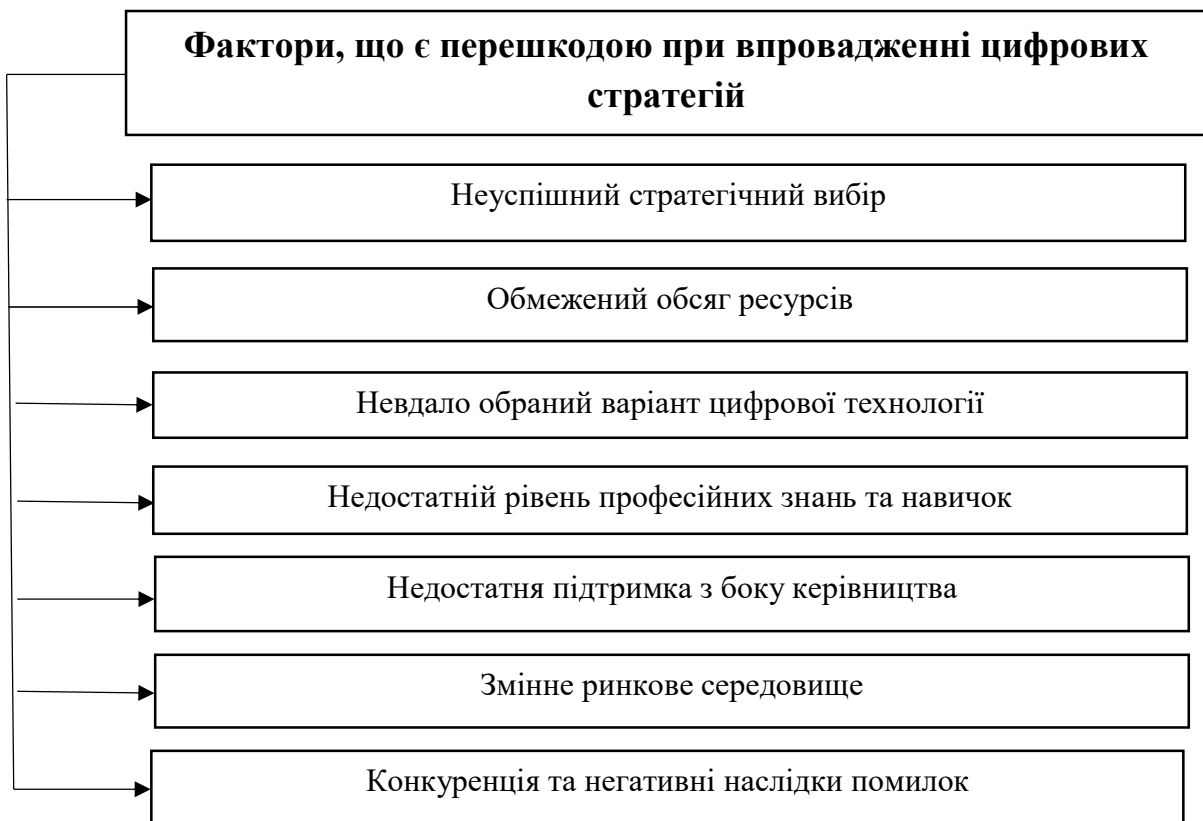

Рис. 2. Перешкоди на шляху досягнення позитивного ефекту від цифрових стратегій

Введення цифрових технологій у галузь фармацевтики призвело до суттєвих позитивних змін у керуванні та виробництві. Процес виробництва ліків є дуже складним та відповідальним, вимагає високої точності. Запроваджуючи системи автоматизації виробничих процесів, ПрАТ «Фармацевтична фірма “Дарниця”» підвищує ефективність та точність у процесі виробництва лікарських препаратів. Автоматизовані системи можуть контролювати та регулювати задані параметри ліній виробництва, що забезпечує постійний стандарт якості продукції.

Завдяки впровадженню діджиталізації та оптимізації бізнес-процесів підприємству вдалося скоротити час розробки нової продукції з 30 до 18 місяців. Це призвело до випуску на ринок у 2022 році ПрАТ «Фармацевтична фірма “Дарниця”» 18 нових лікарських препаратів, із яких 15 були розроблені власноруч, а ще 3 – на умовах ліцензування. У порівнянні: за 2021 рік було випущено на ринок 22 нових лікарських препарати, а у 2020 році – 10.

Автоматизація виробничих процесів та системи моніторингу є ключовими елементами у зменшенні ризиків помилок у виробництві. Це особливо актуально в галузі фармацевтики, де забезпечення якості продукції та безпека пацієнтів вважаються пріоритетними завданнями. Завдяки впровадженню цифрових технологій компанія ПрАТ «Фармацевтична фірма “Дарниця”» може забезпечити найвищий стандарт якості своїх лікарських препаратів.

Кожного року підприємство резервує близько 10% свого доходу на інвестиції у подальший розвиток. За останні п'ять років загальна сума інвестицій у створення нових медичних препаратів склала близько 730 млн. грн. Завдяки цим інвестиціям ПрАТ «Фармацевтична фірма “Дарниця”» успішно представила 70 нових лікарських препаратів, що підтверджує його лідерство в українській фармацевтичній галузі.

Воєнний конфлікт став серйозним випробуванням для вітчизняного бізнесу, включаючи ПрАТ «Фармацевтична фірма “Дарниця”». Як наслідок, обсяг аптечних продажів зменшився на 6,1%. Проте вже у 2023 році спостерігається поступове відновлення обсягів продажів, що свідчить про успішні зусилля підприємства у відновленні своїх позицій. За цей період обсяги продажу ліків зросли у вартісному виразі на 23% у порівнянні з 2022 роком [10].

Автоматизація виробничих процесів дозволяє оптимізувати використання ресурсів, що призводить до зменшення витрат на енергію та сировинні матеріали. Аналіз даних, отриманих від систем моніторингу, надає керівництву можливість приймати обґрунтовані рішення для підвищення рентабельності та стійкості бізнесу.

Стратегічною метою ПрАТ «Фармацевтична фірма “Дарниця”» є розширення та зростання за рахунок впровадження нових технологій та інновацій, завдяки яким підприємство стимулює свій розвиток із урахуванням переваги на ринку, а саме [11]:

- Розуміння важливості цифрової трансформації та її раннє впровадження значно підвищило ефективність процесу реєстрації та внесення змін до досє лікарських препаратів. Це дозволило зменшити ризики для підприємства під час локдауну. Наприклад, для впровадження цифрового фармацевтичного документообігу компанією було інвестовано 1 млн євро в період із лютого 2019 року по лютий 2021 року.

- Постійні інвестиції в інноваційний розвиток та вдосконалення системи якості позитивно позначаються на конкурентоздатності підприємства. Зокрема, у цифрову трансформацію в період із 2015 по 2020 роки було вкладено 100 млн грн, у технології – 750 млн грн, у дослідження та розвиток – 1085 млн грн. Паралельно здійснюється інтеграція в європейський фармацевтичний ринок, що включає проведення 8 досліджень біоеквівалентності в Європейському Союзі та співпрацю з 10 європейськими партнерами у сфері розробки продуктів.

- Інноваційні технології відкрили нові можливості для підвищення ефективності бізнес-процесів і зменшення витрат ресурсів. Наприклад, впровадження автоматизованого (роботизованого) логістичного центру призвело до скорочення часу обробки замовлень клієнтів на 30%, оптимізації використання простору в центрі логістики, зниження витрат на процеси контролю якості та фармацевтичної розробки, а також оптимізації запасів на складах.

У 2019 році ПрАТ «Фармацевтична фірма “Дарниця”» розпочала процес цифрової трансформації, що став ключовим чинником у швидкій адаптації підприємства до змін у умовах пандемії COVID-19 та пізніше – військового конфлікту. Впровадження таких цифрових інноваційних технологій, як гібридна інфраструктура, цифрове досє лікарських препаратів, діджиталізація фармаконагляду, принесло значні результати, які розглянемо детальніше.

Змістом гібридної інфраструктури стало наступне:

- впровадження інтегрованої системи обчислень у хмарі, локальних систем та власних додатків;
- платформа SAP компанії була перенесена на хмарну інфраструктуру Microsoft Azure;
- успішно впроваджено Microsoft Office 365;
- застосовано віддалене керування мобільними пристроями для поліпшення робочих процесів;
- за допомогою Microsoft Teams сформовано інтегроване середовище комунікацій.

У результаті застосування гібридної інфраструктури: оптимізовано бізнес-процеси компанії та збільшено ефективність менеджменту персоналу; досягнуто економію витрат на зберігання даних на 60%, вартості проекту – на половину, підвищення продуктивності ІТ-системи – на 30%; можливості працювати зі зручного місця та будь-яких пристроїв.

Зміст цифрового досьє лікарських препаратів полягає у тому, що на основі платформи SAP/OpenText створено інтегровану систему, яка дозволяє мінімізувати ресурс часу і помилки при створенні досьє лікарського препарату в електронній формі та забезпечує зберігання значного масиву контенту.

Перевагою впровадження цифрового досьє лікарських препаратів є пришвидшення появи нових продуктів на ринку. Так, за 2022 рік вироблено 52 нових лікарських препарати, з яких 15 є брендами власної розробки. Завдяки застосуванню цифрових технологій частина ліків надходить у продаж раніше запланованого терміну на два місяці.

Діджиталізація фармаконагляду означає наступне: використання міжнародного формату E2B (R2) системи збирання й аналізу даних із виділенням даних щодо побічних реакцій; на постійній основі доступ та обмін інформацією про побічні реакції з ДП “Державний експертний центр МОЗ України”; швидка акумуляція даних із джерел наукової літератури та медіа щодо визначеного явища чи лікарського препарату.

Перевагами діджиталізації фармаконагляду компанії є: можливість надання зворотного зв'язку на кожне звернення пацієнта чи лікаря; оперативність прийняття управлінського рішення щодо максимальної безпеки лікарських препаратів; підвищення рівня безпеки даних та їх систематизації.

У результаті нашого дослідження стосовно тенденцій інноваційного розвитку ПрАТ «Фармацевтична фірма “Дарниця”» ми спостерігаємо активне впровадження цифрових технологій у бізнес-процес компанії. Проте важливо зазначити, що необхідно постійно розвиватися, оскільки конкуренти також активно використовують цифрові рішення для підвищення ефективності та зміцнення своєї позиції на ринку.

Так, у 2022 році у виробництві фармпрепаратів за обсягом прибутку ПрАТ “Фармацевтична фірма “Дарниця”» посідала третє місце, відстаючи від компаній “Фармак” та “Юрія-фарм”. Протягом цього періоду дохід компанії зріс у 1,2 рази, а чистий прибуток збільшився на 47 разів. І навпаки, доходи та прибутки конкурентів зменшилися. Однак за абсолютною величиною прибутку ці компанії випередили ПрАТ «Фармацевтична фірма “Дарниця”» [12].

Застосування нових підходів до організації основних бізнес-процесів та інноваційних цифрових технологій дозволило ПрАТ «Фармацевтична фірма “Дарниця”» досягти покращення результатів своєї діяльності. Це сприяло прискоренню процесу розробки та випуску нової продукції і відтак підвищило конкурентоздатність.

Отже, вважаємо, що компанії варто зосередити свою увагу на даному напрямку та максимально використовувати можливості цифрових технологій. Це дозволить не лише збільшувати та прискорювати випуск нових ліків для задоволення потреб споживачів на ринку, але й переконати потенційних клієнтів у перевагах придбання ліків саме тут.

Фактично децентралізація проведення клінічних випробувань зорієнтована на потреби пацієнтів і є важливим кроком у напрямку подальшого інноваційного розвитку ПрАТ «Фармацевтична фірма “Дарниця”», який можна досягти шляхом використання сучасних цифрових технологій, що відкривають нові можливості у цій сфері.

Для отримання максимального ефекту від переваг децентралізованих клінічних випробувань ПрАТ «Фармацевтична фірма “Дарниця”» має впровадити наступні інноваційні складові (рис. 3).

Серед основних переваг децентралізації клінічних випробувань для ПрАТ «Фармацевтична фірма “Дарниця”» можна виділити:

1. Розширення бази пацієнтів завдяки підвищеній доступності, зручності та гнучкості послуг, спрямованих на потреби пацієнтів.

2. Підвищення точності даних завдяки використанню цифрових біомаркерів та постійному моніторингу даних у дистанційному режимі.

3. Отримання репрезентативної вибірки пацієнтів для надійних результатів за рахунок зменшення ймовірності того, що пацієнти покинуть клінічні випробування до їх завершення.

4. Здатність продовжувати клінічні дослідження без перерв, навіть у випадку кризових ситуацій у зовнішньому середовищі.

Разом з тим, необхідно враховувати й можливі проблеми, пов'язані з впровадженням децентралізованих клінічних випробувань. Серед них нерівність доступу пацієнтів до необхідних технологій, різні регуляторні бар'єри, складнощі забезпечення захисту даних у віддалених середовищах та ускладнення логістики при дистанційній формі оцінки результатів.

Цифрові технології є основним засобом реалізації децентралізації клінічних випробувань, охоплюючи всі аспекти процесу: від залучення пацієнтів до отримання кінцевих результатів. Серед таких цифрових інструментів можна виділити штучний інтелект, аналітику та аналіз великих обсягів даних, алгоритми машинного навчання, натільні пристрої для моніторингу клінічних показників, телемедицинські платформи та інші.

Рис. 3. Основні складові децентралізованих клінічних випробувань

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Результатом нашого дослідження є рекомендації щодо впровадження інноваційних складових у децентралізовані клінічні випробування ПрАТ «Фармацевтична фірма «Дарниця»», які спрямовані на максимізацію вигод від таких випробувань, що дозволить підвищити конкурентоспроможність та ефективність компанії. Крім того, вони враховують потреби та інтереси різних зацікавлених сторін, включаючи пацієнтів та дослідників у сфері медицини. Це надасть пацієнтам можливість користуватися передовими методами лікування, а дослідникам забезпечить якісні дані в реальному часі, що сприятиме

формуванню достовірних результатів клінічних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коробка С. В. Діджиталізація підприємницької діяльності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Економічна»*. 2021. № 100. С. 88-95. URL: <http://surl.li/lusif>.
2. Гусева О. Ю., Легомінова С. В. Діджиталізація – як інструмент удосконалення бізнес-процесів, їх оптимізація. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. № 1 (23). С. 33-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecmebi_2018_1_7.

3. Махмудов Х., Чухліб В. Вплив цифрових технологій на ефективність управління персоналом. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. № (4 (32)). С. 17-26. URL: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4\(32\)-17-26](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4(32)-17-26).

4. Котельникова Ю. Підвищення конкурентоспроможності підприємств в умовах цифровізації. *Innovation and Sustainability*. 2022. № 4. С. 101-108. URL: <https://doi.org/10.31649/ins.2022.4.101.10>.

5. Стадник В., Йохна В., Наскальний С. Функціонал діджиталізації у формуванні підприємницького середовища: перспективи та проблеми розвитку в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2022. № 4, т. 1. С. 68-75.

6. Семилітко Д. Діджиталізація в дії: як цифрова трансформація бізнесу впливає на успіх компанії. *Аудитор України*. 2019. № 5. С. 76-79.

7. Долбнева Д. В. Сучасні тенденції діджиталізації в Україні та світі. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Економічні науки"*. 2020. № 2(34). С. 28-36. URL: <http://surl.li/okekr>.

8. Цифрова трансформація бізнесу: зміна стратегій і моделей розвитку. Правове забезпечення віртуалізації інфраструктури національної економіки України : монографія / О. В. Шаповалова, Л. С. Шевченко, А. В. Стріжкова та ін. ; за ред. С. В. Глібка, А. В. Стріжкової. Харків : НДІ прав. Забезп. Інновац. Розвитку НАПрН України, 2019. С. 48-70. URL: <http://surl.li/okejz>.

9. Поремчук Є. Шлях змін: коли цифровізацію краще відкласти на потім і чому гроші не люблять хайпу. *M/nd*. 9 грудня 2021. URL: <http://surl.li/okekl>.

10. Ліки від депресії: фармкомпанії продовжують інвестувати в інновації та претендують на лідерство у відновленні економіки. *DELO.UA*. 31 березня 2023. URL: <http://surl.li/okejr>.

11. Спецпроект Технології та інновації – основа зростання Дарниці. *NV*. 30 березня 2021. URL: <https://cutt.ly/KwS3k78A>.

12. Моїсєєв В. Успішно перехворіли: хто найбільше заробив у 2022 році на фармринку. *The Page*. 27 квітня 2023. URL: <https://cutt.ly/nwS3lj4w>.

REFERENCES

1. Korobka, S. V. (2021), Didzhytalizatsiia pidpriemnyts'koi diial'nosti, *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriia "Ekonomichna"*, № 100, s. 88-95, available at: <http://surl.li/lusif>.

2. Husieva, O. Yu. And Lehominova, S. V. (2018), Dydzhytalizatsiia – iak instrument

udoskonalennia biznes-protsesiv, ikh optymizatsiia, *Ekonomika. Menedzhment. Biznes.*, № 1 (23), s. 33-39, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/escmebi_2018_1_7.

3. Makhmudov Kh. And Chukhlib V. (2023), Vplyv tsyfrovyykh tekhnolohij na efektyvnist' upravlinnia personalom, *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, № 4 (32), s. 17-26, available at: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4\(32\)-17-26](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4(32)-17-26).

4. Kotel'nykova Yu. (2022), Pidvyschennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv v umovakh tsyfrovizatsii, *Innovation and Sustainability*, № 4, s. 101-108, available at: <https://doi.org/10.31649/ins.2022.4.101.10>.

5. Stadnyk V., Jokhna V. And Naskal'nyj S. (2022), Funktsional didzhytalizatsii u formuvanni pidpriemnyts'koho seredovyscha: perspektyvy ta problemy rozvytku v Ukraini, *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky.*, № 4, t. 1, s. 68-75.

6. Semylytko D. (2019), Dydzhytalizatsiia v dii: iak tsyfrova transformatsiia biznesu vplyvaie na uspikh kompanii, *Audytor Ukrainy*, № 5, s. 76-79.

7. Dolbnieva, D. V. (2020), Suchasni tendentsii didzhytalizatsii v Ukraini ta sviti, *Mizhnarodnyj naukovyy zhurnal "Internauka". Seriia: "Ekonomichni nauky"*, № 2(34), s. 28-36, available at: <http://surl.li/okekr>.

8. Tsyfrova transformatsiia biznesu: zmina stratehij i modelej rozvytku. Pravove zabezpechennia virtualizatsii infrastrukтуры natsional'noi ekonomiky Ukrainy : monohrafiia / O. V. Shapovalova, L. S. Shevchenko, A. V. Strizhkova ta in. ; za red. S. V. Hlibka, A. V. Strizhkovoї (2019), NDI prav. Zabezp. Innovats. Rozvytku NAPrN Ukrainy, Kharkiv, s. 48-70, available at: <http://surl.li/okejz>.

9. Poremchuk Ye. Shliakh zmin: koly tsyfrovizatsiiu krasche vidklasty na potim i chomu hroshi ne liubliat' khajpu. *M/nd*, 9 hrudnia 2021, available at: <http://surl.li/okekl>.

10. Liky vid depresii: farmkompanii prodovzhuiut' investuvaty v innovatsii ta pretenduiut' na liderstvo u vidnovlenni ekonomiky. *DELO.UA.*, 31 bereznia 2023, available at: <http://surl.li/okejr>.

11. Spetsproekt Tekhnolohii ta innovatsii – osnova zrostannia Darnytsi. *NV*, 30 bereznia 2021, available at: <https://cutt.ly/KwS3k78A>.

12. Moisieiev V. Uspishno perekhvorily: khto najbil'she zarobiv u 2022 rotsi na farmrynku. *The Page*, 27 kvitnia 2023, available at: <https://cutt.ly/nwS3lj4w>.

Стаття надійшла до редакції 16 травня 2024 року

УДК 331.5(292.451/.454):338.246.8

Бачинська М. В.,

maricka1104@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4589-308X,

Researcher ID: ABF-3332-2021,

к.е.н., науковий співробітник відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів, ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України", м. Львів

ВИКЛИКИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

***Анотація.** У статті обґрунтовано виклики для ринку праці Карпатського регіону, а саме: зростання безробіття, нестача кваліфікованих кадрів, зниження рівня життя, невизначеність щодо майбутнього, а також зміна структури економіки, які негативно впливають на розвиток регіону. Метою даної статті є дослідження викликів та напрямів розвитку ринку праці Карпатського регіону України в повоєнний період. У ході дослідження визначено й інші проблеми, з якими стикаються певні групи населення, такі як внутрішньо переміщені особи (ВПО мають труднощі у працевлаштуванні через відсутність документів, кваліфікації або знання мови), люди з інвалідністю (часткова дискримінація на ринку праці) і молодь (через менший досвід роботи, що призводить до неминучої конкуренції з більш досвідченими працівниками). Для подолання цих викликів та забезпечення динамічного та стійкого розвитку ринку праці в повоєнний період нами сформульовано конкретні заходи, які спрямовані на стимулювання економічного зростання (підтримка малого та середнього бізнесу, інвестування в інфраструктуру, підтримка інновацій), розвиток людського капіталу (підтримка освіти та професійної підготовки, підвищення рівня кваліфікації працівників), підтримку соціальної інклюзії (створення робочих місць для людей з інвалідністю, підтримка молоді та жінок) та створення сприятливого середовища для інвестувань (забезпечення політичної та економічної стабільності, зниження бюрократичних бар'єрів, заохочення інвестицій у пріоритетні галузі). Окрім загальних напрямів розвитку, для Карпатського регіону ми виокремили також специфічні, такі як: розвиток зеленої економіки, туризму, сільського господарства та ремесел. Подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення впливу війни на різні групи населення у межах ринку праці (молодь, жінки, люди з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи).*

Ключові слова: ринок праці, безробіття, Карпатський регіон, виклики, розвиток.

Bachynska M. V.,

maricka1104@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4589-308X,

Researcher ID: ABF-3332-2021,

Ph.D., Scientific Researcher of the Department of Problems of Social and Humanitarian Development of the Regions, State Institution "Institute of Regional Studies named after M.I. Dolishnyi of National Academy of Sciences of Ukraine", Lviv

CHALLENGES AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF THE LABOR MARKET OF THE CARPATHIAN REGION OF UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD

***Abstract.** The article substantiates the challenges for the labor market of the Carpathian region, namely the growth of unemployment, the lack of qualified personnel, the decline in the standards of living, uncertainty about the future, as well as the change in the structure of the economy, which negatively affect the development of the region. The purpose of this article is to study the challenges and trends in the development of the labor market of the Carpathian region of Ukraine in the post-war period. In the course of the study, other problems faced by certain groups of the population were identified, such as internally displaced persons (IDPs face difficulties in employment due to lack of documents, qualifications or knowledge of the language), people with disabilities (partial discrimination in the labor market) and young people (due to less work experience, which leads to inevitable competition with more experienced workers). In order to overcome these challenges and ensure the dynamic and sustainable development of the labor market in the post-war period, we formulated specific measures aimed at stimulating economic growth (supporting small and medium-sized businesses, investing in infrastructure, supporting innovation), developing human capital (supporting education and professional training, improving the qualification level of employees), supporting social inclusion (creating jobs for people with disabilities, supporting youth and women) and creating a favorable environment for investments (ensuring political and economic stability, reducing bureaucratic barriers, encouraging investments in priority industries). In addition to the general directions of development, we also identified specific directions for the*

Carpathian region, such as: the development of the green economy, tourism, agriculture and crafts. Further research will be aimed at studying the impact of the war on different population groups in the labor market (youth, women, people with disabilities, internally displaced persons).

Key words: labor market, unemployment, Carpathian region, challenges, development.

JEL Classification: J23; J60; O18; R23

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-78-10>

Постановка проблеми. Війна в Україні суттєво вплинула на ринок праці, зокрема і Карпатського регіону. З одного боку, війна призвела до масового переселення людей, що спричинило збільшення конкуренції за робочі місця. З іншого боку, війна також стимулювала розвиток нових галузей економіки, таких як оборонна промисловість та логістика, що створило нові можливості для працевлаштування. У цих складних умовах ринок праці змушений адаптуватися до нових реалій, ставати більш гнучким, оскільки тривалість війни непередбачувана. Поточна ситуація на ринку праці характеризується кризою, високим рівнем безробіття, необхідністю швидкої перекваліфікації працівників та наявністю соціально вразливих груп населення. У зв'язку з цим питання щодо дослідження викликів та напрямів розвитку ринку праці Карпатського регіону України в повоєнний період стає особливо актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням розвитку ринку праці України, включаючи зайнятість населення та безробіття, займається низка провідних вітчизняних науковців, зокрема О. Бочко [1, с. 23-34; 5, с. 180-186] характеризує ринок праці як економічний простір, де взаємодіють роботодавці та працівники, формуючи механізм, що забезпечує узгодження цін і умов праці між наймачами та найманими працівниками, регулюючи попит і пропозицію на робочу силу. Науковці Лихолат С., Рожко Н. та Мульська О. [2, с. 25-34] встановили, що ринок праці є складною інтегрованою системою, яка включає велику кількість економічних суб'єктів, таких як посередники та іммігранти. Крім того, ринок праці характеризується різноманітними соціально-економічними процесами, неоднозначними детермінантами, великими обсягами інформації та постійно зростаючими зв'язками між учасниками ринку. Томчук О. [12] аналізувала зміни, що відбуваються на ринку праці України в умовах війни з врахуванням тенденцій його розвитку, а також ідентифікувала виклики, що впливають на кадрове забезпечення економіки. Васильців Т., Левицька О. та Рудковський О. займалися дослідженням диспропорцій на ринку праці областей Карпатського регіону України [6]. У своїй роботі вони ідентифікували три типи трансформацій ринку праці та сфери зайнятості, а також проаналізували рівні загального та економічного навантаження на населення цих областей, спричинені вимушеною міграцією.

Проте зараз в Україні не вистачає достатньої кількості наукових розробок, що стосуються ринку

праці в повоєнний період саме Карпатського регіону. Це зумовлено нестачею достовірних статистичних даних, зниженням фінансування досліджень та ускладненням проведення соціологічних опитувань через нестабільну ситуацію в країні.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження викликів та напрямів розвитку ринку праці Карпатського регіону України в повоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Надзвичайні обставини, що виникли в Україні внаслідок повномасштабної військової агресії Росії, спричинили радикальні зміни у всіх аспектах суспільного життя та роботі державних та недержавних установ у країні. Завдяки суттєвій підтримці міжнародного співтовариства економічна система України протистояла сильним ударам та зуміла пристосуватися до нових умов.

Ринок праці Карпатського регіону України стикається з низкою серйозних викликів внаслідок війни та поточних економічних потрясінь. До основних проблем належать:

1. Збільшення конкуренції за робочі місця. Масове переселення людей із інших регіонів України до Карпатського регіону призвело до зростання безробіття, чималого посилення конкуренції за робочі місця, особливо для низькокваліфікованих працівників, що, у свою чергу, спричиняє зниження заробітної плати та погіршення умов праці. Відбулося значне скорочення кількості вакансій майже в усіх сферах.

Слід відзначити, що згідно з даними [11] зростає кількість офіційно зареєстрованих безробітних в Україні: у 2022 році – 186,5 тис. осіб, у 2023 році – 96,1 тис. осіб і станом на квітень 2024 року їх нараховується 121,2 тис. осіб. Проте ми розуміємо, що реальний рівень безробіття в країні набагато вищий. Слід відзначити різницю у цьому рівні в різних частинах Карпатського регіону. Наприклад, Львівська область має найвищий показник (2,9 тисяч осіб) порівняно з Чернівецькою (1,3 тисяч осіб), Закарпатською (1,3 тисяч осіб) та Івано-Франківською (2,6 тисяч осіб). Також у Львівській області спостерігається найбільша кількість вакансій – близько 8,5 тисяч осіб, тоді як решта областей у регіоні мають приблизно однакові показники [4].

У свою чергу, НБУ прогнозує, що рівень безробіття в Україні за підсумками 2024-го зменшиться не до 16,2%, а до 14,2%, а у 2025-2026 роках – до 10-12% [10]. Цьому сприятиме швидке зростання попиту на працівників в умовах обмеженої пропозиції. Водночас слід відзначити, що рівень

безробіття залишався на високому рівні до моменту повномасштабного вторгнення РФ через зміни в економічній структурі, зовнішню та внутрішню міграцію, нерівномірне відновлення за регіонами та галузями, а також збільшення невідповідності між потребами роботодавців і навичками працівників.

2. Нестача кваліфікованих кадрів є однією з найсерйозніших проблем, з якими стикається ринок праці Карпатського регіону України. Ця проблема має низку причин, зокрема: від'їзд фахівців за кордон, що спричинило дефіцит спеціалістів у деяких галузях економіки, таких як ІТ, медицина та інженерія; недостатній розвиток системи освіти та професійної підготовки, як наслідок – багато людей не мають навичок, необхідних для роботи в деяких галузях, а також низький рівень заробітної плати, адже цей рівень в Україні порівняно невеликий, що робить його неконкурентноспроможним із іншими країнами.

За даними Держстату [7], середня зарплата у третьому кварталі 2023 року становила майже 18 тис. грн, 2022 року – 14,6 тис. грн. Водночас Кабмін розраховує на зростання зарплат у наступні три роки приблизно на третину за одночасного зменшення рівня безробіття та зниження інфляції [9]. Щодо Карпатського регіону, то найвища середня заробітна плата у Львівській області (20 тис. грн), слідом крокують Закарпатська (1805 тис. грн), Чернівецька (18 тис. грн) та Івано-Франківська (17,2 тис. грн) області [8]. Такі заробітки є надзвичайно низькими у порівнянні з сусідніми країнами,

до прикладу в Польщі середня зарплата становить 7124 PLN (71240 тис. грн).

3. Зниження рівня життя та невизначеність щодо майбутнього призводить до значного падіння цього рівня в Україні, що робить людей більш схильними до прийняття будь-якої роботи, навіть якщо вона не відповідає їхнім кваліфікаціям та очікуванням. Як результат – погіршення якості робочої сили та зменшення продуктивності праці.

4. Зміна структури економіки Карпатського регіону, тому деякі галузі, такі як туризм та легка промисловість, можуть занепасти. Натомість почали розвиватися інші, такі як оборонна промисловість та логістика. Дані структурні зміни призводять до того, що значна кількість працівників втратила роботу та змушена була перекваліфікуватися.

Окрім цих загальних викликів, існують також специфічні проблеми, з якими стикаються певні групи населення, такі як внутрішньо переміщені особи (ВПО мають труднощі у працевлаштуванні через відсутність документів, кваліфікації або знання мови), люди з інвалідністю (часткова дискримінація на ринку праці) і молодь (через менший досвід роботи, що призводить до неминучої конкуренції з більш досвідченими працівниками).

Дослідивши виклики ринку праці Карпатського регіону, вважаємо, що для забезпечення динамічного та стійкого розвитку цього ринку в повоєнний період, необхідно вжити заходів (рис. 1), спрямованих на:

Рис. 1. Напрями розвитку ринку праці Карпатського регіону у повоєнний період

I. Стимулювання економічного зростання:

✓ Підтримка малого та середнього бізнесу, який є важливим джерелом робочих місць в економіці України, шляхом запровадження податкових пільг, кредитування, спрощення бюрократичних процедур та надання консультаційної підтримки. Важливою є реалізація проєктів смарт-спеціалізації, що дасть можливість ефективно розвивати галузі регіону, створювати сприятливе середовище для інновацій, збільшувати кількість робочих місць та покращувати якість життя громади [3, с. 114-115].

✓ Інвестування в інфраструктуру, включаючи транспортну, енергетичну та комунікаційну.

✓ Підтримка інновацій та впровадження нових технологій – дозволить підвищити конкурентоспроможність економіки регіону та створити нові галузі та робочі місця.

II. Розвиток людського капіталу:

✓ Підтримка освіти та професійної підготовки, адже важливо інвестувати в такі напрями, щоб здобути навички та знання, необхідні для роботи в нових галузях економіки. Це може включати модернізацію навчальних програм, розширення доступу до якісної освіти та підтримку програм перекваліфікації для людей, які втратили роботу через зміни в структурі економіки.

✓ Підвищення рівня кваліфікації працівників. Державі потрібно стимулювати таке підвищення шляхом надання фінансової підтримки для участі в навчальних програмах, а також шляхом заохочення роботодавців до інвестування в розвиток свого персоналу.

III. Підтримка соціальної інклюзії:

✓ Створення робочих місць для людей з інвалідністю. Важливо забезпечувати умови для працевлаштування таким особам, надаючи доступ до освіти, професійної підготовки та робочих місць, які відповідають їхнім можливостям.

✓ Підтримка молоді. Молоді люди стикаються з особливими труднощами на ринку праці. Держава здатна їм допомогти шляхом надання програм стажування, сприяння в пошуку роботи та зміцнення підприємницьких ініціатив.

✓ Підтримка жінок. Жінки часто стикаються з гендерною дискримінацією на ринку праці. Держава здатна їм сприяти шляхом забезпечення рівних можливостей працевлаштування та стимулювання гнучких форм роботи.

IV. Створення сприятливого середовища для інвестувань:

✓ Забезпечення політичної та економічної стабільності. Для залучення інвестицій в економіку необхідно створити сприятливий інвестиційний клімат, який ґрунтується на такій стабільності, верховенстві права та захисті прав інвесторів.

✓ Зниження бюрократичних бар'єрів. Важливо спростити бюрократичні процедури та зменшити адміністративний тиск на бізнес, щоб зробити інвестування більш привабливими, в тому числі і для зовнішніх інвесторів.

✓ Заохочення інвестицій у пріоритетні галузі економіки. Такими галузями для держави є енергетика, туризм, інформаційні технології та переробна

промисловість. Заохочення повинно здійснюватися шляхом надання податкових пільг, субсидій та інших стимулів.

Окрім загальних напрямів розвитку ринку праці, описаних вище, нами виокремлено специфічні напрями, які можуть бути актуальними для Карпатського регіону:

➤ Розвиток зеленої економіки, що дозволяє створити нові робочі місця в таких галузях, як енергоефективність, відновлювана енергетика, екологічний транспорт, сільське господарство та туризм.

➤ Розвиток туризму, адже він є важливою галуззю економіки Карпатського регіону. З такою метою необхідно: інвестувати в транспортну, енергетичну та комунікаційну інфраструктуру з метою покращання умов для туризму; підвищувати якість туристичних послуг, зокрема розширювати асортимент послуг, підвищувати кваліфікації персоналу та забезпечувати високий рівень сервісу й зберігати культурну спадщину та популяризувати її.

➤ Розвиток сільського господарства, зокрема впровадження нових технологій та методів його ведення, що дозволить: підвищити продуктивність та конкурентоспроможність сільгоспвиробників; підтримати крафтові фермерські господарства; забезпечити розвиток переробної промисловості для переробки сільськогосподарської продукції та створення нових робочих місць.

➤ Розвиток ремесел як важливої частини культурної спадщини Карпатського регіону.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Війна в Україні спричинила значні виклики для ринку праці Карпатського регіону. Зростання безробіття, нестача кваліфікованих кадрів, зниження рівня життя та невизначеність щодо майбутнього, а також зміна структури економіки негативно впливають на покращення стану регіону.

Для подолання цих викликів та забезпечення динаміки та стійкості ринку праці в повоєнний період необхідно вжити заходів, спрямованих на стимулювання економічного зростання, розвиток людського капіталу, підтримку соціальної інклюзії та створення сприятливого середовища для інвестувань.

Окрім загальних напрямів розвитку, для Карпатського регіону нами виокремлено також специфічні, такі як: розвиток зеленої економіки, туризму, сільського господарства та ремесел.

Перспективами подальших наукових досліджень стане вивчення впливу війни на різні групи населення на ринку праці (молодь, жінки, люди з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи).

ЛІТЕРАТУРА

1. Bochko O., Bachynska M., Grynkevych S., Ryndzak O. Determinants influencing socially vulnerable population of Ukraine during the russo-ukrainian war. *Studia Regionalne i Lokalne*. 2023. Nr. 2 (92). S. 23-34.

2. Lykholat S., Rozko N., Mulska O. Labour market of Ukraine in the conditions of intensification of migration population processes. *Scientific journal "Economics, Entrepreneurship, Management"*. 2020. Vol. 7, No. 1. P. 25-34.

3. Агрес О., Синявська Л. Удосконалення системи публічно-приватної фінансової підтримки реалізації смарт-проектів агропромислового кластера. *Науковий журнал ЛНУП "Аграрна економіка"*. 2024. Т. 17. № 1. С. 113-120.

4. Державна служба зайнятості. URL: https://www.dcz.gov.ua/analytics/view_

5. Бочко О. Ю. Розвиток ринку праці Закарпатської області в умовах кризової ситуації. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 2. С. 180-186.

6. Васильців Т., Левицька О., Рудковський О. Структурні диспропорції і дисбаланси ринку праці областей Карпатського регіону України в умовах війни: тенденції, загрози, орієнтири політики стабілізації й використання можливостей. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-37_

7. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

8. Дячкіна А. Ринок праці: яких спеціалістів шукають і де пропонують найбільші зарплати. *Економічна правда*. 9 січня 2024. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/01/9/708528/>

9. Ільченко Л. До 2026 року середні зарплати українців зростуть на третину – прогноз Кабміну. *Економічна правда*. 20 грудня 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/12/20/707943/>

10. Летяк В. НБУ поліпшив прогноз зниження безробіття за підсумками 2024: у чому причина. *ФАКТИ*. 3 травня 2024. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/ekonomika/20240503-nbu-polipshyv-prognoz-znyzhennya-bezrobittya-za-pidsumkamy-2024-u-chomu-prychyna/>

11. Кількість зареєстрованих безробітних. *Мінфін*. Останнє оновлення: 20.07.2024. <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/register/2024/>

12. Томчук О. Аналіз трендів розвитку ринку праці в Україні: ключові зміни та виклики воєнного часу. *Innovation and Sustainability*. 2023. № 2. С. 110-119. https://doi.org/10.31649/ins.2023.2.110.119_

REFERENCES

1. Bochko O., Vachynska M., Grynkevych S. And Ryndzak O. (2023), Determinants influencing socially vulnerable population of Ukraine during the russo-ukrainian war, *Studia Regionalne i Lokalne*, Nr. 2 (92), s. 23-34.

2. Lykholat S., Rozko N. And Mulska O. (2020), Labour market of Ukraine in the conditions of intensification of migration population processes,

Scientific journal "Economics, Entrepreneurship, Management", Vol. 7, No. 1, p. 25-34.

3. Ahres O. And Syniavs'ka L. (2024), Udoskonalennia systemy publichno-pryvatnoi finansovoi pidtrymky realizatsii smart-proiektiv ahropromyslovoho klastera, *Naukovyj zhurnal LNUP "Ahrarna ekonomika"*, Т. 17. № 1., s. 113-120.

4. Derzhavna sluzhba zajniatosti, available at: https://www.dcz.gov.ua/analytics/view_

5. Bochko, O. Yu. (2010), Rozvytok rynku pratsi Zakarpats'koi oblasti v umovakh kryzovoi sytuatsii, *Aktual'ni problemy ekonomiky*, № 2, s. 180-186.

6. Vasylytsiv T., Levyts'ka O. And Rudkovs'kyj O. (2022), Strukturni dysproportsii i dysbalansy rynku pratsi oblastej Karpats'koho rehionu Ukrainy v umovakh viiny: tendentsii, zahrozy, oriientyry polityky stabilizatsii j vykorystannia mozhlyvostej, *Ekonomika ta suspil'stvo*, № 37, available at: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-37_

7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

8. Diachkina A. Rynok pratsi: iakykh spetsialistiv shukaiut' i de proponuiut' najbil'shi zarplaty, *Ekonomichna pravda*, 9 sichnia 2024, available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/01/9/708528/>

9. Il'chenko L. Do 2026 roku seredni zarplaty ukraintsiv zrostut' na tretynu – prognoz Kabminu, *Ekonomichna pravda*, 20 hrudnia 2023, available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/12/20/707943/>

10. Letiak V. NBU polipshyv prognoz znyzhennia bezrobittia za pidsumkamy 2024: u chomu prychyna, *ФАКТУ*, 3 travnia 2024, available at: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/ekonomika/20240503-nbu-polipshyv-prognoz-znyzhennya-bezrobittya-za-pidsumkamy-2024-u-chomu-prychyna/>

11. Kil'kist' zareiestrovanykh bezrobitynykh. *Minfin*. Ostannie onovlennia: 20.07.2024. <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/register/2024/>

12. Tomchuk O. (2023), Analiz trendiv rozvytku rynku pratsi v Ukraini: kliuchovi zminy ta vyklyky voiennoho chasu, *Innovation and Sustainability*, № 2, s. 110-119. https://doi.org/10.31649/ins.2023.2.110.119_

Стаття підготовлена в межах тематики: "Трансформація ринку праці Карпатського регіону України у перспективі повоєнного відновлення", номер ДР 0124U000984, строки виконання: січень 2024 – червень 2026.

Стаття надійшла до редакції 21 травня 2024 року

УДК 658.016

*Kerod T. P.,
neziktr@gmail.com, ORCID ID: 0009-0007-0231-7852,
здобувач, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів*

АСПЕКТИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

***Анотація.** У дослідженні актуалізовано увагу до проблем масштабування зовнішньоторговельної діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання. Акцентовано та аргументовано на тому, що ретельне та якісне стратегічне планування формування системи механізмів, інструментів та засобів активізації міжнародної торговельної діяльності дозволяє підприємству стабільно нарощувати обсяги зовнішньоекономічної діяльності та розширювати масштаби власної експансії на зовнішні ринки збуту товарів (послуг). Доведено, що такий підхід може реалізуватися на основі сучасного інструментарію стратегічного планування в сфері маркетингу. Метою статті є узагальнення аспектів стратегічного планування розвитку міжнародної торговельної діяльності підприємства. Констатовано, що становлення системи міжнародної торговельної діяльності підприємства – процес високозатратний, організаційно складний і потребує значних часових витрат на організацію відповідної роботи, вибудування надійних й ефективних каналів товароруху, гарантування економічної безпеки всіх процесів та учасників системи. Доведено, що під час стратегічного планування розвитку міжнародної торговельної діяльності вітчизняні підприємства можуть обирати такі стратегічні альтернативи: (1) експорт продукції; (2) укладання договорів; (3) інвестування в створення спільних підприємств або у відкриття нових суб'єктів господарювання; (4) започаткування й розвиток стратегічних союзів. Визначено домінуючі чинники, які слід враховувати вітчизняним підприємствам під час стратегічного планування власної міжнародної торговельної діяльності. До таких чинників віднесено міжнародні аспекти ризику, власні внутрішні можливості, їх вплив на обсяги, прибутковність і рентабельність кожного з проєктів, наявність активів, джерел і можливостей їх фінансування, рівень витратомісткості та структуру витрат, обсяги витрат на маркетинг, нарощення ринкового потенціалу, збільшення частки власної присутності на ринку, обсяги зовнішньоторговельних операцій та ін.*

Ключові слова: стратегія маркетингу, стратегічне планування, глобальні ринки, міжнародна торгівля, економічна діяльність, розвиток, нарощення обсягів.

*Kerod T. R.,
neziktr@gmail.com, ORCID ID: 0009-0007-0231-7852,
Postgraduate, Lviv University of Trade and Economics, Lviv*

ASPECTS OF STRATEGIC PLANNING FOR THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TRADE ACTIVITIES OF AN ENTERPRISE

***Abstract.** In the study, the attention to the problems of the development of foreign trade activities of domestic business entities is updated. It is emphasized and argued that careful and high-quality strategic planning of the formation of a system for the activation of international trade activity allows the enterprise to steadily increase the volume of foreign economic activity and expand the scope of its own expansion in foreign markets for the sale of goods (services). It has been proven that such an approach can be implemented on the basis of modern tools of strategic planning in the field of marketing. The purpose of the article is to generalize aspects of strategic planning for the development of international trade activities of the enterprise. It was determined that the establishment of a system of international trade activity of the enterprise is a high-cost, organizationally complex process and requires significant time spent on organizing the relevant work, building reliable and efficient channels for goods flows, ensuring the economic security of all processes and system participants. It has been proven that during the strategic planning of the development of international trade activities, domestic enterprises can choose the following strategic alternatives: (1) export of products; (2) conclusion of contracts; (3) investing in the creation of joint ventures or in the opening of new business entities; (4) initiation and development of strategic alliances. The dominant factors that should be taken into account by domestic enterprises during the strategic planning of their own international trade activities have been determined. Such factors include international aspects of risk, own internal capabilities, their impact on the volumes, profitability and profitability of*

each of the projects, the availability of assets, sources and opportunities for their financing, the level of cost-intensiveness and the structure of costs, the volume of marketing costs, increasing market potential, increasing the market share, volumes of foreign trade operations, etc.

Key words: marketing strategy, strategic planning, global markets, international trade, economic activity, development, volume expansion.

JEL Classification: D40, F01, F40

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-78-11>

Постановка проблеми. Розвиток зовнішньоекономічної діяльності – перспективний шлях не тільки функціонування й збереження існуючих обсягів господарювання, але й масштабування бізнесу за ситуації звуження місткості внутрішнього ринку в умовах повномасштабної війни. Зовнішні ринки більш місткі, характеризуються високим рівнем платоспроможного попиту, дозволяють диверсифікувати і діяльність, і товарну спеціалізацію, і ринки збуту, залучати валютну виручку, мінімізуючи при цьому широкий спектр фінансових (поряд із загальноекономічними), у т. ч. валютних, грошово-кредитних, боргових та інших викликів і загроз.

Зовнішньоекономічна діяльність передбачає вельми широкий спектр її видів, включно з виробництвом продукції, зарубіжними інвестиціями, залученням (переміщенням) кадрового ресурсу, консультуванням, страхуванням, різного роду обмінами та практиками співпраці із зарубіжними партнерами. Однак у сенсі просування та збуту продукції (надання послуг) на зовнішніх ринках чи не найбільш важливим аспектом (ланкою в загальній системі зовнішньоекономічної діяльності суб'єкта бізнесу) стає саме зовнішньоторговельна діяльність.

Від налагодження її ефективної структури, організації раціональних систем і каналів дистрибуції продукції (просування послуг) залежать обсяги міжнародної торгівлі підприємства, а відтак і фінансово-економічний результат та прибуток, фінансово-ресурсні можливості для наступних ітерацій масштабування експансії на зовнішні ринки.

Однак становлення системи міжнародної торговельної діяльності підприємства – процес високозатратний, організаційно складний і потребує значних часових витрат на організацію відповідної роботи, вибудування надійних й ефективних каналів товароруку, гарантування економічної безпеки всіх процесів та учасників системи і т. п.

Відтак актуалізувалися завдання обґрунтування положень стратегічного планування розвитку міжнародної торговельної діяльності вітчизняних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методико-теоретичні та прикладні аспекти управління розвитком вітчизняних підприємств, у тому числі в сфері зовнішньоекономічної та торговельної діяльності, достатньо системно опрацьовані та

комплексно розкриті у публікаціях таких вітчизняних науковців, як Т. Васильців, Р. Лупак, Т. Городня [2, с. 52-57], О. Джусов, А. Прокоф'єва [5, с. 24-31], О. Мульска, О. Левицька, Б. Семак [10, с. 44-58] та ін.

Питання менеджменту зовнішньоекономічного розвитку в цілому та зовнішньоторговельної діяльності вітчизняних підприємств зокрема, а саме в сенсі організації і планування відповідних ініціатив, дотримання принципів і умов, застосування норм та практик і т. п., слугують об'єктом наукових пошукувань таких дослідників, як Н. Возний, М. Левко, Р. Черниш [3, с. 151-159], О. Гриненко, Т. Пічугіна [4, с. 23-28], Р. Шинкаренко [9, с. 19-24] та ін.

При тому міжнародна торговельна діяльність має властиву їй специфіку, тісно корелює з формуванням дистрибуційних мереж і каналів, отриманням дозволів на експортні / імпорتنі операції, дотриманням міжнародних норм і стандартів тощо. Відтак істотним доробком у цьому векторі наукових пошуків є результати досліджень таких науковців, як В. Алієва-Барановська [1, с. 34-33], Е. Ковтун, І. Бондар, А. Гуменюк [6, с. 169-171], О. Красовська [7, с. 104-108], О. Кривешко, М. Замроз, Г. Кундицька [8] та інші.

Заразом, незважаючи на наявність достатньо розлогого спектра наукових публікацій із проблематики міжнародного і глобального бізнесу, проблем і перспектив регулювання світової діяльності, виходу та господарювання на зовнішніх ринках збуту, стратегічних і тактичних альтернатив поширення зовнішньоекономічної та зовнішньоторговельної діяльності вітчизняних підприємств, необхідно зазначити, що проблематика вдосконалення безпосередньо стратегічного планування розвитку міжнародної торговельної діяльності вітчизняних підприємств у повній мірі все ще не досліджена і не розроблена.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення аспектів стратегічного планування розвитку міжнародної торговельної діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо сам вектор розвитку, а саме: вихід на зовнішні ринки збуту, просування та нарощення обсягів реалізації продукції (послуг) підприємства на зовнішніх ринках, не викликає сумнівів і вітчизняним компаніям, які мають для цього достатній фінансово-ресурсний і кадровий потенціал, слід скористатися відповідними можливостями, то

виникає питання спершу стратегії, а надалі – тактики організації розвитку міжнародної торговельної діяльності суб'єкта господарювання.

Власне, першим питанням, яке виникає ще на перших етапах стратегічного планування розвитку міжнародної торговельної діяльності підприємства, є обрання оптимального способу виходу та, відповідно, виведення продукції / послуг підприємства на зовнішній ринок. Іншими словами, йдеться про метод розміщення продукту. Звісно, що все залежить від фінансово-ресурсних можливостей підприємства, ситуації, яка складається на внутрішньому і на зовнішньому ринках, однак тут головно слід враховувати й чинники інвестиційної місткості проєкту, ризиків та ефективності формування того чи іншого каналу.

Слід розуміти, що тут можливі кілька альтернатив:

Альтернатива 1 – експорт товарів, що є найбільш загальноприйнятою практикою та передбачає експорт продукції (послуг) напряму зі застосуванням дистриб'юторів або агентів на цільовому ринковому сегменті або шляхом створення зарубіжних маркетингових дочірніх підприємств.

Як показує досвід, успішними можуть стати як перша форма експорту, так і друга. Перевагами першого варіанта є нижча витратомісткість просування товарів, менші ризики і загрози. Тоді як перевагами другого варіанта – вищий рівень контролю операцій, проходження продукцією всіх стадій товароруху, створення вищого рівня доданої вартості і т. п. Звісно, кращою альтернативою є організація власних контрольованих материнською компанією каналів товароруху. Однак, знову ж таки, це достатньо високі інвестиції та в подальшому витрати на утримання. Такий спосіб розвитку власної міжнародної торговельної діяльності можуть дозволити собі фінансово потужні вітчизняні виробники і корпорації.

Ще один із варіантів – застосування в цілях просування продукції (послуг) організацій із управління експортом. Це потужні (фінансово, ресурсно, організаційно, логістично і т. п.) суб'єкти господарювання, які здійснюють діяльність на численних глобалізованих ринках і забезпечують просування широкого спектра товарів однорідних товарних груп, що при тому не є між собою прямими конкурентами.

Як правило, організації з управління експортом мають право виступати від імені товаровиробника / імпортера продукції / власника торгової марки. Такі суб'єкти мають власні транспортні потужності та логістичні центри, організують постачання і логістичне обслуговування широкого спектра товарів, що в разі знижує витратомісткість поширення й дистрибуції продукції. Окрім того, вони можуть організувати спільні маркетингові кампанії та рекламні акції. В такий спосіб знижуються й витрати, пов'язані зі страхуванням комерційних ризиків.

Альтернатива 2 – укладання договорів, що передбачає створення на території іншої країни

певного договірною об'єднання між виробниками з країни походження товару та торговельними, логістичними, транспортними і підприємствами інших видів економічної діяльності задля об'єднання зусиль у напрямі розвитку міжнародної торговельної діяльності (а саме: просування продукції (послуг) на зовнішні ринки збуту) з подальшим розподілом прибутку й створеною доданою вартості.

Інтеграція передбачає залучення не тільки фінансових та комерційно-збутових зусиль, але й досвіду, навиків діяльності на відповідному ринку, інноваційних та бізнес-технологій. Поширеною формою таких об'єднань і співпраці зачасту стає оформлення ліцензійних договорів у аверсному напрямі (коли ліцензіар – це виробник продукції з країни експортера) чи реверсному керунку (коли ліцензіар – імпортер продукції з країни імпортера, який бере на себе зобов'язання з просування, дистрибуції й реалізації продукції (поширення послуг) на внутрішньому для себе, однак зовнішньому для виробника, цільовому ринковому сегменті).

Цей спосіб розвитку міжнародної торговельної діяльності також має як переваги, так і недоліки. Переваги – підприємство експортер може абсолютно не витрачатися на дослідження зовнішнього ринку, підготовку та безпосереднє виведення продукції на зовнішній ринок та всі можливі витрати, пов'язані з дистрибуцією, маркетинговою підтримкою і супроводом товарів на зовнішніх ринках. Недоліки – знижується рівень контролю за дистрибуцією товарів на зовнішніх ринках, включно з тим, що з часом зовнішній партнер може організувати власне виробництво аналогічної продукції, відмовитися від зовнішнього постачання і таким чином стати прямим непереможним конкурентом на ринку, який до того видавався в повній мірі завойованим ліцензіатом.

Альтернатива 3 – інвестування в створення спільних підприємств або у відкриття нових суб'єктів господарювання – резидентів для зовнішніх ринків; поглинання діючого суб'єкта господарювання – резидента для зовнішнього ринку. Таким чином, цільове призначення інвестицій – вкладення у створення власних виробничих потужностей за кордоном та/чи розбудову власної дистрибуційної мережі за кордоном (на зовнішньому ринку).

Для мінімізації відповідних ризиків підприємство може залучити зовнішнього партнера по інвестиціях і це дозволить послабити інвестиційний тягар (знижить потребу в обсягах інвестування), знизити ризики розширення зовнішньої міжнародної торговельної діяльності вітчизняного підприємства. Звернімо увагу, що попри переваги створення спільних підприємств (або реалізацію спільних інвестиційних проєктів) такі стратегічні ініціативи мають і зворотний бік у вигляді труднощів і проблем формування спільних управлінських систем, налагодження єдиного обліку, механізмів та заходів контролю і т. п.

Саме тому як альтернатива – прямі іноземні інвестиції (бажано 100 %) у створення нових

виробництв / торговельно-дистрибуційних та транспортно-логістичних систем на зовнішніх ринках. Зрозуміло, що це більш інвестиційно місткі та витратні проєкти, однак вони стосуються й труднощів ретельного вивчення та дослідження нових зовнішніх ринків, а організація нових каналів товароруху закономірно передбачає значні організаційні та часові витрати у порівнянні з ситуацією, коли в таких цілях залучаються вже напрацьовані дистрибуційні канали і системи. Звісно, така практика надає кращої контрольованості розвитку міжнародної торговельної діяльності вітчизняному підприємству, однак створює додаткові ризики, на кшталт націоналізації чи втрати контролю над активами в політично не стабільних країнах.

Альтернатива 4 – стратегічний союз. Йдеться про дольову участь партнерів (одного, двох чи більшої кількості) у капіталі один одного, що робить їх співпрацю більш залежною один від одного, обумовлює пряму необхідність у існуванні єдиних (спільних) центрів управління, фінансування та контролю міжнародної торговельної діяльності.

Обрання тієї чи іншої форми розвитку міжнародної торговельної діяльності підприємства залежить не тільки від внутрішніх чинників та стратегічного бачення з боку топ-менеджменту, але й від чисельних інших, у тому числі зовнішніх, чинників (рис. 1).

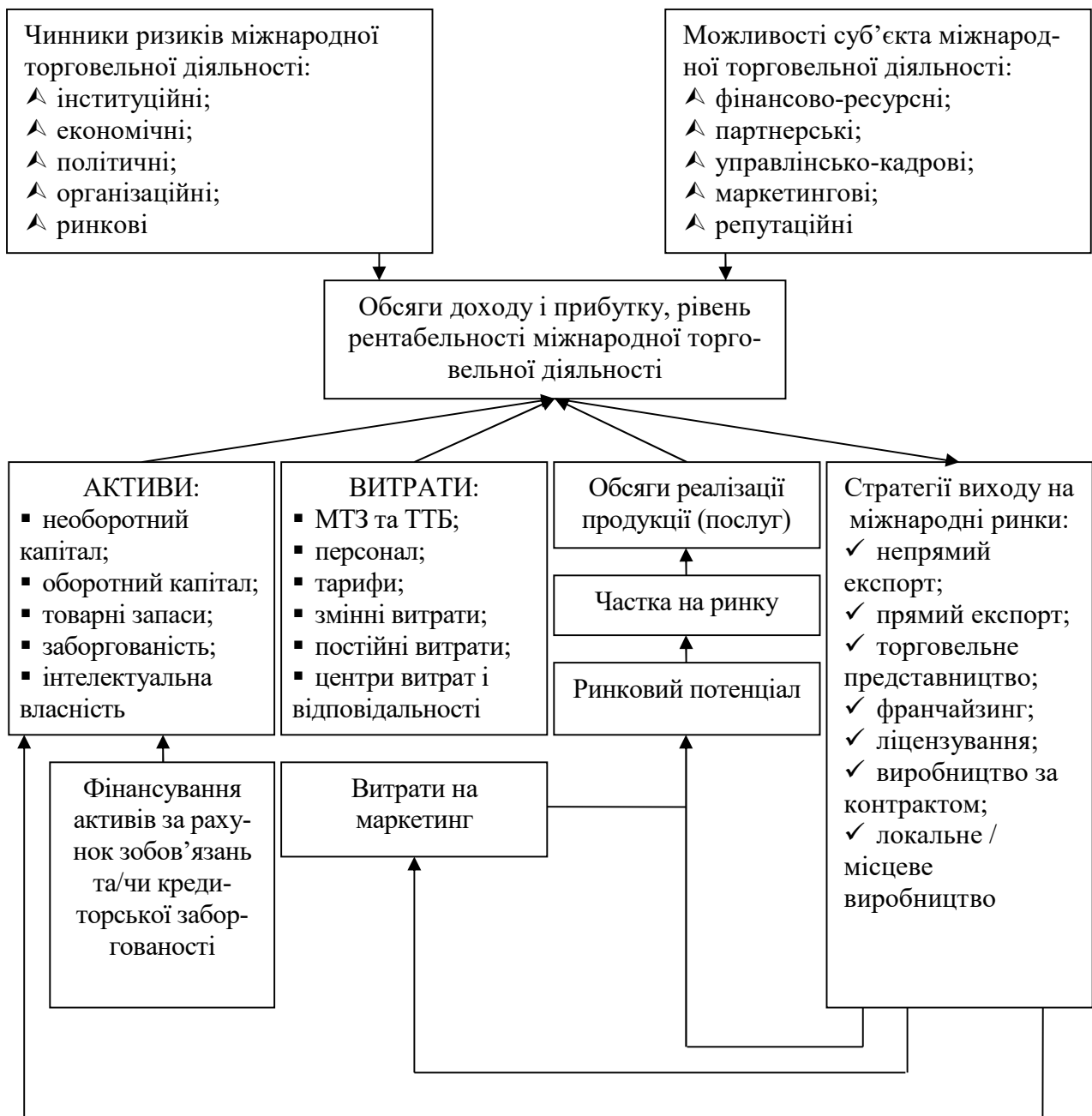

Рис. 1. Аспекти стратегування розвитку міжнародної торговельної діяльності підприємства

Таким чином, обрання способу розвитку міжнародної торговельної діяльності підприємства позначається на всіх елементах, які визначають масштаби експансії, доходи і прибуток компанії на зовнішніх ринках, рівень її рентабельності, джерела формування та міру впливу зовнішніх і внутрішніх ризиків, викликів та загроз.

У будь-якому разі слід розуміти й усвідомлювати переваги кожної зі стратегій виходу підприємства на зовнішні ринки. Так, при стратегії експорту продукції (послуг) до безпосередніх переваг можливо віднести зниження рівня контролю та обсягів вкладання активів, постійних та загальних витрат; однак при цьому знижується ринкова частка та зростають змінні витрати в розрахунку на одиницю продукції (послуг).

За варіантів, які стосуються ліцензування та інвестицій у місцеве (зарубіжне) виробництво й об'єкти торговельно-дистрибуційної системи, зростають можливості в частині експансії на ринок (та розширення ринкової частки) та знижуються питомі змінні витрати, однак при цьому зростає загальна витратомісткість. Як винагорода за ці зусилля – значно кращий контроль за міжнародною торговельною діяльністю і її результатами, капіталізація бізнесу та зростання загальної суми активів, збільшення частки на зовнішніх глобалізованих ринках.

Таким чином, при стратегічному плануванні розвитку міжнародної торговельної діяльності слід враховувати низку внутрішніх та зовнішніх чинників (як відносно підприємства, так і щодо країни походження та країни, куди імпортується продукція (послуги)). На засадах ретельного аналізування ухвалюються рішення відносно способу розвитку міжнародної торговельної діяльності та просування продукції (послуг) на зовнішні ринки.

Ухвалення правильного рішення в частині способу виходу на зовнішні ринки є результатом складного аналізування великої чисельності прогностованих факторів, що стосуються самого підприємства, продукції та ринку, на який планується експансія.

Однак практично за будь-якої ситуації не обійтися без надійних і перспективних партнерів по співпраці в частині розвитку, а надалі – масштабування міжнародної торговельної діяльності вітчизняних підприємств.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Збереження життєздатності, а також створення умов для сталого функціонування й розвитку вітчизняних підприємств значною мірою залежить не стільки від концентрації діяльності на локальних чи внутрішньому ринках назагал, а швидше від пошуку шляхів і можливостей виходу на зовнішні ринки збуту. Від налагодження ефективної системи зовнішньоторговельної діяльності, організації каналів дистрибуції та систем товароруку продукції (послуг) на зовнішні глобальні ринки залежать обсяги міжнародної торгівлі підприємства, а відтак і фінансово-економічний результат та прибуток, фінансово-ресурсні можливості для наступних ітерацій масштабування експансії на глобальні ринки.

Під час стратегічного планування розвитку міжнародної торговельної діяльності вітчизняні підприємства можуть обирати одну (чи поєднання) з наступних стратегічних альтернатив:

(1) експорт продукції, що є найбільш загальноприйнятою практикою та передбачає експортування продукту напряму зі застосуванням дистриб'юторів або агентів на цільовому ринковому сегменті або шляхом створення зарубіжних маркетингових дочірніх підприємств;

(2) укладання договорів, що передбачає створення на території іншої країни певного договірною об'єднання між виробниками з країни походження товару та торговельними, логістичними, транспортними та підприємствами інших видів економічної діяльності задля об'єднання зусиль у напрямі розвитку міжнародної торговельної діяльності (а саме: просування продукції (послуг) на зовнішні ринки збуту) з подальшим розподілом прибутку й створюваної доданої вартості;

(3) інвестування в створення спільних підприємств або у відкриття нових суб'єктів господарювання – резидентів для зовнішніх ринків; поглинання діючого суб'єкта господарювання – резидента для зовнішнього ринку;

(4) стратегічний союз, що передбачає дольову участь партнерів (одного, двох чи більшої кількості) у капіталі один одного, що робить їх співпрацю більш залежною один від одного, обумовлює пряму необхідність у існуванні єдиних (спільних) центрів управління, фінансування та контролю міжнародної торговельної діяльності.

При цьому слід враховувати такі головні чинники, як міжнародні чинники ризику, власні внутрішні можливості, їх вплив на обсяги, прибутковість і рентабельність кожного з проєктів, наявність активів, джерел і можливостей їх фінансування, рівень витратомісткості та структура витрат, обсяги витрат на маркетинг, нарощення ринкового потенціалу, збільшення частки власної присутності на ринку, обсяги зовнішньоторговельних операцій та ін.

Подальші наукові дослідження в цій сфері доцільно спрямувати на вдосконалення методики аналізування й оцінювання ефективності міжнародної торговельної діяльності вітчизняних підприємств.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алієва-Барановська В. М. Глобальний бізнес : навч. посібник. К. : Центр учбової літератури, 2013. 560 с.
2. Васильців Т. Г., Городня Т. А., Лупак Р. Л. Економічні аспекти диверсифікації підприємства з використанням інноваційних інвестицій. *Інтелект XXI*. 2017. Вип. 1. С. 52-57.
3. Возний Н. Р., Левко М. М., Черниш Р. Е. Проблеми та перспективи регулювання світової торгівлі товарами в Україні. *Науковий вісник НЛТУ*. 2012. Вип. 22.7. С. 151-159.
4. Гриненко О. М., Пічугіна Т. С. Маркетингова стратегія зовнішньоекономічної діяльності

підприємства. *Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства*. 2013. № 24 (997). С. 23-28.

5. Джусов О. А., Прокоф'єва А. Д. Стратегічні альтернативи розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Менеджмент інновацій*. 2014. Вип. 3. С. 24-31.

6. Ковтун Е. О., Бондар І. О., Гуменюк А. А. Особливості розробки маркетингової стратегії для здійснення оптимізації зовнішньоекономічної діяльності підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 6(1). С. 169-171.

7. Красовська О. Ю. Маркетингові інструменти в діяльності підприємства. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 29. С. 104-108.

8. Кривешко О. В., Замроз М. В., Кундицька Г. С. Сучасна концепція маркетингу на вітчизняних підприємствах. *Ефективна економіка*. 2021. № 6. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2021/89.pdf.

9. Шинкаренко Р. В. Сутність та особливості форм виходу підприємств на зовнішні ринки. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. Вип. 1 (12). С. 19-24.

10. Vasylytsiv T., Mulska O., Levytska O., Lupak R., Semak B., Shtets T. Factors of the Development of Ukraine's Digital Economy: Identification and Evaluation. *Science and innovation*. 2022. № 18 (2). P. 44-58.

REFERENCES

1. Aliieva-Baranovs'ka, V. M. (2013), *Hlobal'nyj biznes : navch. posibnyk*. K. : Tsentr uchbovoi literatury, 560 s.

2. Vasylytsiv, T. H. Horodnia, T. A. and Lupak, R. L. (2017), *Ekonomichni aspekty dyversyfikatsii pidpryemstva z vykorystanniam innovatsijnykh investysij*, *Intelekt XXI*, vyp. 1, s. 52-57.

3. Voznyj, N. R. Levko, M. M. and Chernysh, R. E. (2012), *Problemy ta perspektyvy rehuliuвання*

svitovoi torhivli tovaramy v Ukraini, *Naukovyj visnyk NLTU*, vyp. 22.7, s. 151-159.

4. Hrynenko, O. M. and Pichuhina, T. S. (2013), *Marketynhova stratehiia zovnishn'oeconomichnoi diial'nosti pidpryemstva*, *Aktual'ni problemy upravlinnia ta finansovo-hospodars'koi diial'nosti pidpryemstva*, № 24 (997), s. 23-28.

5. Dzhusov, O. A. and Prokof'ieva, A. D. (2014), *Stratehichni al'ternatyvy rozvytku zovnishn'oeconomichnoi diial'nosti pidpryemstv*, *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. Serii: Menedzhment innovatsij.*, vyp. 3, s. 24-31.

6. Kovtun, E. O. Bondar, I. O. and Humeniuk, A. A. (2016), *Osoblyvosti rozrobky marketynhovoї stratehii dlia zdijsnennia optymizatsii zovnishn'oeconomichnoi diial'nosti pidpryemstva*, *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo.*, vyp. 6(1), s. 169-171.

7. Krasovs'ka, O. Yu. (2018), *Marketynhovi instrumenty v diial'nosti pidpryemstva*, *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vyp. 29, s. 104-108.

8. Kryveshko, O. V. Zamroz, M. V. and Kundys'ka, H. S. (2021), *Suchasna kontseptsiiia marketynhu na vitchyznians'kykh pidpryemstvakh*, *Efektivna ekonomika*, № 6, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2021/89.pdf.

9. Shynkarenko, R. V. (2018), *Sutnist' ta osoblyvosti form vykhodu pidpryemstv na zovnishni rynky*, *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, vyp. 1 (12), s. 19-24.

10. Vasylytsiv T., Mulska O., Levytska O., Lupak R., Semak B., Shtets T. (2022), *Factors of the Development of Ukraine's Digital Economy: Identification and Evaluation*, *Science and innovation*, № 18 (2), p. 44-58.

Стаття надійшла до редакції 02 червня 2024 року

УДК 657.3

Буга М. Я.,

marianna.buga@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-4044-0217,

Researcher ID: F-2597-2019,

здобувач, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК

Анотація. Українська економіка, а з нею і банківська система, розвивалася під впливом політичних подій в різні історичні проміжки часу. Єдиного бачення ключових періодів розвитку банківської системи України немає, різні автори визначають важливі періоди на їх думку, тоді як уніфікація періодів розвитку грошово-кредитної системи є надзвичайно важливою для прогнозування макроекономічних показників у сучасний повоєнний період з урахуванням історичного досвіду у стабілізації економіки в періоди економічних криз, які переживала Україна. Банки були і залишаються важливою частиною економіки будь-якої країни, оскільки вони виконують роль фінансового посередника між суб'єктами господарювання, впливають на кожного члена суспільства та при ефективній економічній політиці уряду країни врівноважують попит та пропозицію грошей, чим надають позитивний напрямок розвитку макроекономіки країни. Метою написання даної статті є дослідження розвитку грошово-кредитних відносин України та уточнення часових інтервалів в етапах становлення банківської системи України та її розвитку. Будь-які зміни у функціонуванні банківської системи впливають на всіх суб'єктів господарювання і можуть призвести до суспільно-економічної кризи. Зв'язок макроекономічного середовища та банківської системи є двостороннім, і, як показує історичний досвід України, він може бути як позитивним, так і негативним. Від моменту створення у 1991 р. банківська система в Україні пройшла колосальну трансформацію: сучасні українські банки є високотехнологічними, надають якісний клієнтський сервіс, родзинкою якого стало дистанційне обслуговування клієнтів за всіма банківськими продуктами. Так історично склалося, що економіка та банківська система України в основному розвивалися під впливом негативних економічно-політичних подій та показували свою адаптивність до змін макроекономічного середовища. Зроблено висновок, що у сучасних умовах військового стану, для мінімізації ризиків кризи ліквідності банківської системи та повноцінного відновлення посередницької функції в кредиті Національному банку України слід вдатися до цільового довгострокового рефінансування банківських установ під конкретні програми економічного розвитку.

Ключові слова: банківська система, кредит, фінансування, державна підтримка, розвиток, монетарна політика.

Buga M. Ya.,

marianna.buga@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-4044-0217,

Researcher ID: F-2597-2019,

Postgraduate, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

BANKING SYSTEM OF UKRAINE: ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT

Abstract. The Ukrainian economy, and with it the banking system, developed under the influence of political events in different historical periods. There is no single vision of the key periods of the development of the banking system of Ukraine, different authors define the important periods in their opinion, while the unification of the periods of development of the monetary and credit system is extremely important for forecasting macroeconomic indicators in the modern post-war period, taking into account the historical experience in stabilizing the economy in periods of economic crises that Ukraine was experiencing. Banks were and remain an important part of the economy of any country, as they play the role of a financial intermediary between business entities, influence every member of society and, with the effective economic policy of the country's government, balance the demand and supply of money, thereby providing a positive direction for the development of the country's macroeconomics. The purpose of writing this article was to study the development of monetary and credit relations of Ukraine and clarify the time intervals in the stages of formation of the banking system of Ukraine and its development. Any changes in the functioning of the banking system affect all business entities and may lead to a socio-economic crisis. The relationship between the macroeconomic environment and the banking system is two-way, and as the historical experience of Ukraine shows, it can be both positive and negative. Since its creation in 1991, the banking system in Ukraine has undergone a colossal transformation: modern Ukrainian banks are high-tech, provide high-quality customer service, the highlight of which is remote customer service for all

banking products. Historically, the economy and banking system of Ukraine mainly developed under the influence of negative economic and political events and showed their adaptability to changes in the macroeconomic environment. It was concluded that in the current conditions of martial law, in order to minimize the risks of a liquidity crisis in the banking system and fully re-establish the intermediary function of credit, the National Bank of Ukraine should undertake targeted long-term refinancing of banking institutions under specific programs of economic development.

Key words: banking system, credit, financing, state support, development, monetary policy.

JEL Classification: E50, E61, G21, O23

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-78-12>

Постановка проблеми. Банківська система України є достатньо молодого, оскільки фактично була створена в часи незалежності України, та від моменту свого становлення пройшла кілька етапів розвитку грошово-кредитної системи. Єдиного бачення ключових періодів розвитку банківської системи України немає, різні автори визначають важливі періоди на їх думку, тоді як уніфікація періодів розвитку грошово-кредитної системи є надзвичайно важливою для прогнозування макроекономічних показників у сучасний повоєнний період з урахуванням історичного досвіду у стабілізації економіки в періоди економічних криз, які переживала Україна.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розвиток грошово-кредитної системи України досліджували такі автори, як: Н. І. Гребеник [1], І. О. Лютий [7], Г. Т. Корчева [6], В. С. Стельмах [9], Н. С. Ситник, А. В. Стасишин, Н. З. Блашук-Девяткіна, Л. О. Петик [10] та інші.

На думку О. І. Лютого, початком формування банківської системи України є 1991-1992 рр. 02 жовтня 1991 р. НБУ почав перереєстрацію комерційних банків та перетворення державних спеціалізованих банків на комерційні. Саме в цей період частина державного галузевого капіталу банків поступово заміщається капіталом спільних та малих підприємств, і одночасно відбувається процес приватизації державного майна в банківській сфері. Автор виділяє чотири основні етапи формування банківської системи України: перший етап (1991-1992 рр.) – зміна капіталу з державного на приватний; другий етап (1992-1993 рр.) – створення невеликих приватних банків; третій етап (1994-1996 рр.) – впровадження системи регулювання банківської діяльності; четвертий етап (1996-1998 рр.) – запровадження національної валюти та стабілізація банківської системи [7].

Н. І. Гребеник основну увагу приділяє розвитку монетарної системи та виділяє лише три етапи розвитку грошово-кредитної системи України, а саме: перший етап – 1991-1995 рр.; другий етап – 1996-1999 рр.; третій етап – 2000-2006 рр. [1].

Ситник Н. С., Стасишин А. В., Блашук-Девяткіна Н. З., Петик Л. О. виділяють вісім етапів формування банківської системи України [10].

Постановка завдання. Метою написання даної статті є дослідження розвитку грошово-кредитних відносин України та уточнення часових інтервалів

в етапах становлення банківської системи України та її розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші комерційні банки в Україні почали створюватись у 1989 році на акціонерних та пайових засадах підприємствами або організаціями певних галузей економіки для вирішення питань фінансування своєї діяльності [9].

Новий виток розвитку банківської системи отримала після прийняття Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. та Закону “Про економічну самостійність України” 03 серпня 1990 р., де було вказано, що Україна на своїй території самостійно організовує грошовий обіг та створює власну банківську систему. Законом України “Про банки та банківську діяльність” від 20.03.1991 р. була створена дворівнева банківська система України, яка діє по сьогоднішній час. У період 1991-1992 рр. Національним банком України здійснювалася перереєстрація банків та зміна складу засновників, із яких виводилися міністерства, а в державних банках власниками акцій ставали працівники цих банків, окремі клієнти, а також великі промислові підприємства, доходи яких формували банківські капітали. Основними кредиторами ставали комерційні банки, які почали надавати кредити платоспроможним позичальникам на принципах платності та поверненості. Крім того, комерційні банки змінили підхід до забезпеченості кредиту. Якщо раніше кредити надавалися під забезпечення товарно-матеріальних цінностей та витрат виробництва без нотаріального посвідчення, то комерційні банки почали брати в забезпечення кредиту рухоме та нерухоме майно, поруку третіх осіб, страхові поліси та переуступку дебіторської заборгованості. Крім того, змінилися відносини позичальника та банківської установи, вони стали епізодичними, тобто виникали за потребою позичальника в кредитних ресурсах замість довгих і складних порядків кредитування підприємств окремих галузей. Основним видом кредитування стало кредитування поповнення обігових коштів [7].

У 1991 р. законами України “Про підприємства в Україні” та “Про цінні папери та фондову біржу” було легалізовано комерційний кредит. У 1993 р. Національний банк України затвердив Порядок проведення банками операцій з векселями, приведений у відповідність до Женевських конвенцій, що дозволяло надавати комерційні кредити з

оформленням векселя або без. Використання вексельних кредитів не набуло поширення через низку причин, таких як: відсутність вексельного законодавства, низька обізнаність банківських працівників і клієнтів у таких операціях. Комерційні банки в цей період працювали в умовах ресурсного голоду та покривали дефіцит кредитних ресурсів за рахунок позик у Національного банку та спеціалізованих банків, сплачуючи при цьому доволі високі відсотки, чим значно пожвавили економіку України та сприяли розвитку грошового ринку. У 1993 р. Національний банк України ввів систему електронних платежів (СЕП), яка дала можливість банкам швидко проводити платежі на регіональному та міжрегіональному рівнях.

Гіперінфляція у 1993 р. призвела до знецінення капіталів комерційних банків та вкладів населення, які завжди були і залишаються основним джерелом формування кредитних ресурсів. Національний банк України розпочав впровадження жорсткої монетарної політики – ввів норми обов'язкового резервування, встановив максимальний розмір відсоткових ставок за кредитами та підвищував базові процентні ставки. Така жорстка спроба Національним банком України втрутитися в інфляційні процеси на фоні постійно зростаючих цін та збідніння населення призвела до обмеження кредитування бізнесу та повної зупинки споживчого кредитування населення. Крім того, Національний банк України в цих умовах постійно підвищував розмір мінімального статутного фонду банків, що в кінцевому результаті призвело до банкрутства ряду банківських установ. За два роки збанкрутувало 78 банків і ще 60 опинилося в стані прихованого банкрутства, що мало негативний вплив на економіку країни та бізнес в Україні, який потребував фінансових ресурсів для подальшого розвитку. Комерційні банки, засновані галузевими організаціями, вимушено змінювали своїх власників та потрапили до різних кланових угруповань. Це все призвело до монополізації кредитів у 1994 р. та зосередило їх у руках великих банків та обмежило доступ до банківських кредитів малому та середньому бізнесу, а рівень інфляції вплинув на строки кредитування в сторону їх зменшення [6].

Ще один момент в історії розвитку банківської системи тогочасної України – відсутність законодавчо врегульованої норми відповідальності за зловживання кредитами та нецільове використання коштів як зі сторони банків, так і зі сторони клієнтів. Положення про кредитування було затверджено Національним банком лише у 1995 р. В умовах економічної кризи банки почали інвестувати свої кредитні ресурси в облігації внутрішньої державної позики, що тоді, як і зараз, мали високу дохідність, та майже повністю відмовилися від кредитування реального сектору економіки, що тільки поглибило економічну кризу.

Для виходу з кризи 25 серпня 1996 р. Президент України підписав Указ “Про грошову реформу в Україні”, відповідно до якого вводилася в обіг гривня та її сота частина – копійка [1]. Курс до

долара на момент введення гривні становив 1,7:1, до купоно-карбованця– 1:100 000.

З 1996 р. поступово почало відновлюватися споживче кредитування на житлове будівництво, продаж товарів під виплату та на здобуття освіти, а після прийняття Закону України “Про кредитні спілки” у грудні 2001 р. таким спілкам, які до того часу діяли за Тимчасовим положенням, надавалося право не тільки надавати дрібні позики населенню, а й залучати депозити від своїх членів та інших установ і організацій, отримувати банківські кредити та бути засновниками місцевих кооперативних банків.

У 2001-2002 рр. Національний банк України послабив монетарну політику і налагодив співпрацю з урядом. Поступово відбулося пониження облікової ставки з 29 % річних до 10% річних, змінилася норма резервування з 17% до 14% річних. Крім того, використовуючи механізм рефінансування, операції на відкритому ринку з державними цінними паперами, Національний банк України підтримував ліквідність банківської системи для відновлення кредитних операцій, стимулюючи інвестиційну діяльність банків. Врахувавши досвід роботи банків у період кризи, Національний банк України посилив контроль за кредитною діяльністю банківських установ у частині моніторингу кредитних ризиків банків[1].

Після Помаранчевої революції 2004 р. до України почав заходити міжнародний капітал, а вже у 2005 р. тут з'явилася найбільша фінансова група світу BNP Paribas, яка придбала український банк Укрсиббанк, та австрійська група Raiffeisen, яка купила банк “Аваль”. У 2005-2008 рр. банки в Україні нерідко будувалися під продаж, власники яких тоді вважали, що іноземних інвесторів цікавлять банки з великою мережею філій. Таким чином тут з'явилися такі банківські групи, як Unicredit, Erste, OTP, PKO Bank Polski, Commerzbank, Swedbank та інші. Загалом після 2005 р. Україна відкрилася для іноземного капіталу. В той час в Україну зайшло понад 40 млрд доларів прямих інвестицій у фінансовий сектор та понад 60 млрд доларів у реальний сектор економіки. Банки розпочали активне кредитування населення, малого та середнього бізнесу як у національній, так і в іноземних валютах. Основними видами кредитування були автокредитування, іпотечне кредитування, кредитування на споживчі потреби для населення, інвестиційні кредити та кредити для бізнесу на поповнення обігових коштів [12].

Проте восени 2008 р. розпочалася світова фінансова криза, коренем якої стала іпотечна криза в США. Це виявилось серйозним випробуванням для фінансової системи не лише України, але й економік розвинених країн, від яких Україна залежала. Восени того ж року банківські установи України припинили кредитування, а кредитні портфелі в іноземних валютах у багатьох випадках ставали проблемними через різку девальвацію національної валюти [2]. Задля порятунку ситуації Національний банк та уряд розпочали довгострокову програму співпраці з МВФ, яка передбачала

мільярди кредитів на підтримку української економіки. Одночасно з тим Національний банк України забороняє кредитування у валюті юридичних осіб за умови відсутності у них валютної виручки, а банки розпочали рефінансування діючих валютних кредитів у національну валюту, що в умовах нестабільного валютного курсу дало можливість зменшити ризиковість кредитних портфелів банківських установ. Відносна стабілізація банківської системи відбулася до 2012 р.

Після анексії Криму та початку війни на Донбасі у 2014 р. в Україні знову розпочалась економічна криза, яка помітно зачепила банківську систему. Через активізацію військових дій та падіння ВВП прокотилася хвиля масових банкрутств. Так, було ліквідовано неплатоспроможні банки, які втратили ліквідність і їх акціонери не змогли підтримати банки додатковими надходженнями капіталу. Під ліквідацію потрапили такі великі банки, як “Дельта Банк”, “Надра” і “Фінанси та Кредит”. Загалом за результатами стрес-тестів, проведених Національним банком України, було виведено з ринку понад 80 банків [5]. Ті ж, які залишилися на ринку, за потребою отримували рефінансування у Національного банку України. За 2014 р. сума рефінансування становила понад 220 млрд грн. Крім того, регулятор викупив у банків державні облигації на суму понад 180 млрд грн. Україна переживала чергову девальвацію національної валюти.

Попри військові дії на Сході до 2018 р. Національному банку України вдалось врегулювати рівень інфляції, що позитивно вплинуло на макроекономічну стабільність. Так, до 2022 р. рівень облікової ставки становив 6% а середньорічні темпи приросту ВВП у період із 2018 по 2022 рр. склали 2,9% [13]. Стан фінансового ринку поступово відновився.

У 2022 р. війна росії проти України внесла колосальні зміни в банківську систему України. Це стосується не тільки знищених та вимушено зачинених банківських установ на тимчасово окупованих територіях України та територіях, де ведуться бойові дії, а й порушення макрофінансової стабільності в країні. Відтоді основне завдання держави – захист та збереження Суверенітету і фінансування військових витрат.

Бізнес у першу чергу відчув на собі негативний вплив війни. Невизначеність у бізнес-середовищі призвела до часткової або повної зупинки діяльності багатьох підприємств. Державна підтримка бізнесу стала і залишається важливим моментом у збереженні економічного розвитку держави.

Уряд запропонував підтримку бізнесу за трьома напрямками: перший – через релокацію підприємств; другий – через державну програму кредитування «5-7-9»; третій – через грантову програму «Робота».

Програма релокації здійснюється за підтримки Міністерства економіки в тісній співпраці з ОВА, полягає у перевезенні виробничих потужностей бізнесу у більш безпечні регіони України та є відкритою для всіх видів бізнесу. За даними

Мінекономіки, тільки за перший рік війни релоковано понад 800 підприємств та ще 760 відмовилися від релокації через деокупацію територій, де проводили діяльність [15].

Державна програма “Доступні кредити 5-7-9 %” не є новою, проте найбільшу популярність отримала саме під час війни, через те, що з початком війни частина банків припинила кредитувати бізнес за звичними для бізнесу кредитними продуктами. Основними учасниками програми «5-7-9» стали державні банки. Так, можна отримати кредит на інвестиційні цілі та поповнення обігових коштів під заставу рухомого, нерухомого майна або з покриттям державною гарантією до 80% в залежності від цілі кредитування. «5-7-9» стала популярною і через низьку відсоткову ставку кредитування. За цією програмою державна підтримка полягає у тому, що клієнт сплачує компенсаційну ставку, а уряд через Фонд розвитку підприємництва бере на себе зобов’язання відшкодувати банку різницю між компенсаційною ставкою та базовою ставкою, що розраховується як Індекс UIRD (три місяці) на дату кредитування плюс маржа банку від семи до одинадцяти пунктів залежно від сегмента Клієнта. За даними Фонду розвитку підприємництва, в межах програми станом на 01.03.2024 р. підписано 82,4 тис. кредитних угод на суму 280,9 млрд грн. Серед галузей економіки лідерами є: торгівля, сільське господарство та виробництво [14].

Українська банківська система впоралась із викликами в період війни. Більшість банків продовжують кредитувати та надавати якісні фінансові послуги бізнес- та роздрібним клієнтам. Проте попри успішну роботу в банківському секторі є ряд проблемних питань, основними з яких є: висока концентрація пільгових кредитів у портфелях державних банків; значна кількість проблемних активів; формування ресурсної бази банків відбувається в основному за рахунок коштів до запитання та короткострокових депозитів тощо.

На нашу думку, становлення та розвиток банківської системи України хронологічно відбувалися наступним чином:

- 1991-1993 рр. – початок формування банківської системи України та її розвиток у період політичної та економічної незалежності;
- 1994-1996 рр. – впровадження монетарних методів управління в банківській системі України;
- 1997-2000 рр. – функціонування банківської системи в умовах фінансово-економічної кризи;
- 2001-2008 рр. – розвиток банківської системи в умовах послаблення монетарної політики Національного банку України та надходження іноземного капіталу в банківський сектор;
- 2008-2012 рр. – функціонування банківської системи України в умовах світової фінансової кризи та відновлення стійкості;
- 2013-2022 рр. – масовий “банкопад” та відновлення макроекономічного середовища;
- 2022 р.-дотепер – функціонування банківської системи в період повномасштабної війни.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Як показав досвід,

особливо від початку повномасштабної війни росії проти України, банківська система нашої держави є стійкою та виконує свої прямі функції, а саме: створення грошей та регулювання грошової маси; стабілізаційну та посередницько-трансформаційну.

До 24 лютого 2022 р. основний фактор, що мав вплив на фінансову систему України, – це АТО, натомість станом на сьогодні таким фактором є повномасштабна війна, яка призвела до руйнування цивільної та критичної інфраструктури, обмеження реалізації виробленої продукції, проблеми з розвитком агропромислового комплексу через значну втрату родючих земель внаслідок бойових дій, вимушена міграція працездатного населення, що впливає на стійкість країни в фінансовому секторі та інвестиційну привабливість. Проте Україна гідно бореться з викликами сьогодення. Війна є важким періодом для прогнозування подальшого розвитку економіки, особливо за можливості як позитивного, так і негативного прогнозів. Основним із негативних очікувань у банківській системі станом на сьогодні є зростання короткостроковості депозитної бази на фоні зменшення обсягів депозитів, наслідком чого може стати криза ліквідності банківської системи. Позитивним моментом є збережене безперебійне розрахунково-касове обслуговування за рахунок високого рівня концентрації капіталу і банківських активів у власності держави. Для мінімізації ризиків кризи ліквідності банківської системи та повноцінного відновлення посередницької функції в кредиті Національному банку України слід вдатися до цільового довгострокового рефінансування банківських установ під конкретні програми економічного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гребеник Н. І. Основні віхи у формуванні та проведенні грошово-кредитної (монетарної) політики. Стаття перша. Становлення монетарної політики в незалежній Україні. *Вісник НБУ*. 2007. № 5. С. 12-22.
2. Деревська О. Б. Тенденції та перспективи розвитку банківської системи України. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2012. № 15. С. 26-31.
3. Дзюблюк О. В. Актуальні проблеми розвитку банківської системи України. *Банківська справа*. 2016. № 1. С. 4-5.
4. Зайцева Л. О. Банківська система України, стан, проблеми розвитку. *Бізнес Інформ*. 2018. № 1. С. 283-284.
5. Крейдич І. М., Єрешко Ю. О., Товмасян В. Р. Сутність та економічна природа фінансової політики підприємства. *Економічний вісник НТУУ “КПІ”*. 2020. С. 17-33.
6. Корчева Г. Т. Особливості становлення та розвитку банківської системи України. *Економіка і прогнозування*. 2005. С. 95-96.
7. Лютий І. О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки. К. : Атіка, 1999. С. 240.
8. Пурій Г. М. Сучасний стан та перспективи розвитку банківської системи України. *Фінансовий простір*. 2017. № 3. С. 41-45.
9. Стельмах В. С. Національний банк України: перші десять років діяльності. *Вісник НБУ*. 2001. № 4. С. 2-5.
10. Ситник Н. С., Стасишин А. В., Блащук-Девяткіна Н. З., Петик Л. О. Банківська система : навчальний посібник / за заг. ред. Н. С. Ситник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. С. 25-30.
11. Пурій Г. М. Сучасний стан та перспективи розвитку банківської системи України. *Фінансовий простір*. 2017. № 3. С. 41-45.
12. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.
13. Облікова ставка Національного банку України з 2001 по 2024. *Bankchart*. URL: https://bankchart.com.ua/spravochniki/indikatory_rynk_a/nbu_discount_rate.
14. Інформація про результати державної програми “Доступні кредити 5-7-9%”. *Фонд розвитку підприємництва*. URL: <https://bdf.gov.ua/publicna-informatsiia/informatsiia-pro-rezultaty-derzhavnoi-prohramy-dostupni-kredyty-5-7-9/>.
15. За рік війни в більш безпечні регіони релюковано 800 підприємств, - Тетяна Бережна. *Міністерство економіки України*. 02.03.2023. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a700c206-722a-4752-b5bb-78a1063ae9db&title=ZaRikViiniVBilsh>.

REFERENCES

1. Hrebennyk, N. I. (2007), *Osnovni vikhy u formuvanni ta provedenni hroshovo-kredytnoi (monetarnoi) polityky*. Stattia persha. Stanovlennia monetarnoi polityky v nezalezhnij Ukraini, *Visnyk NBU*, № 5, s. 12-22.
2. Derevska, O. B. (2012), *Tendentsii ta perspektyvy rozvytku bankivs'koi systemy Ukrainy*, *Visnyk Universytetu bankivs'koi spravy Natsional'noho banku Ukrainy*, № 15, s. 26-31.
3. Dziubliuk, O. V. (2016), *Aktual'ni problemy rozvytku bankivs'koi systemy Ukrainy*, *Bankivs'ka sprava*, № 1, s. 4-5.
4. Zajtseva, L. O. (2018), *Bankivs'ka systema Ukrainy, stan, problemy rozvytku*, *Biznes Inform*, № 1, s. 283-284.
5. Krejdych, I. M., Yereshko, Yu. O. and Tovmasian, V. R. (2020), *Sutnist' ta ekonomichna pryroda finansovoi polityky pidpryemstva*, *Ekonomichnyj visnyk NTUU “KPI”*, s. 17-33.
6. Korcheva, H. T. (2005), *Osoblyvosti stanovlennia ta rozvytku bankivs'koi systemy Ukrainy*, *Ekonomika i prohnozuvannia*, s. 95-96.
7. Liutyj, I. O. (1999), *Hroshovo-kredytna polityka v umovakh perekhidnoi ekonomiky*, *Atika*, K., s. 240.
8. Purij, H. M. (2017), *Suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku bankivs'koi systemy Ukrainy*, *Finansovyj prostir*, № 3, s. 41-45.

9. Stel'makh, V. S. (2001), Natsional'nyj bank Ukrainy: pershi desiat' rokov diial'nosti, *Visnyk NBU*, № 4, s. 2-5.

10. Sytnyk, N. S. Stasyshyn, A. V. Blaschuk-Deviatkina, N. Z. and Petyk, L. O. (2020), Bankivs'ka systema : navchal'nyj posibnyk / za zah. red. N. S. Sytnyk, LNU imeni Ivana Franka, L'viv, s. 25-30.

11. Purij, H. M. (2017), Suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku bankivs'koi systemy Ukrainy, *Finansovyj prostir*, № 3, s. 41-45.

12. Ofitsijnyj sayt Natsional'noho banku Ukrainy, available at: <http://www.bank.gov.ua>.

13. Oblikova stavka Natsional'noho banku Ukrainy z 2001 po 2024. *Bankchart*, available at: https://bankchart.com.ua/spravochniki/indikatory_rynka/nbu_discount_rate.

14. Informatsiia pro rezultaty derzhavnoi prohramy "Dostupni kredyty 5-7-9%". *Fond rozvytku pidpriemnytstva*, available at: <https://bdf.gov.ua/publicna-informatsiia/informatsiia-pro-rezultaty-derzhavnoi-prohramy-dostupni-kredyty-5-7-9/>.

15. Za rik vijny v bil'sh bezpechni rehiony relokovano 800 pidpriemstv, - Tetiana Berezhna. *Ministerstvo ekonomiky Ukrainy*. 02.03.2023, available at: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a700c206-722a-4752-b5bb-78a1063ae9db&title=ZaRikViiniVBilsh>.

Стаття надійшла до редакції 03 червня 2024 року

УДК 657

Садовська І. Б.,

irina_sadovska@ukr.net, ORCID ID:0000-0002-7081-8524,

д.е.н., проф., завідувач кафедри обліку і оподаткування, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

Нужна О. А.,

o_nuzhna@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-4629-4011,

к.е.н., доц., завідувач кафедри обліку і аудиту, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

Нагірська К. Є.,

katya_nagirska@ukr.net, ORCID ID:0000-0002-2792-8162,

к.е.н., доц., доцент кафедри обліку і аудиту, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

УПРАВЛІНСЬКА ЗВІТНІСТЬ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ

Анотація. Розглянуто актуальність дослідження проблемних питань формування управлінської звітності в системі економічної безпеки підприємств аграрного бізнесу з метою підвищення ефективності діяльності і захисту від ризиків. На основі проведеного аналізу наукових публікацій вчених доведено актуальність обраної теми дослідження. Також виявлено різноманітність наукових підходів до розкриття проблем впровадження економічної безпеки на підприємствах аграрного бізнесу. Поставлена мета комплексного дослідження формування управлінської звітності в системі економічної безпеки, враховуючи особливості аграрної галузі. Виявлено специфічні галузеві особливості аграрного виробництва. Обґрунтовано вплив галузевих особливостей на можливість впровадження ефективної системи економічної безпеки. Запропоновано різні формати управлінських звітів, які залежать від особливостей галузі. Рекомендовано чотири частини управлінських звітів для забезпечення системи економічної безпеки аграрних підприємств, зокрема звіт для управління ризиками (основний), маркетингова управлінська звітність, операційна управлінська звітність, фінансова управлінська звітність. Кожна частина управлінської звітності наповнена показниками, які забезпечують виконання окремих функцій системою економічної безпеки. Розглянуто роль кожної частини звітності в загальній системі управлінських звітів. Рекомендовано використовувати сучасні методи і технології формування управлінської звітності, зокрема використання спеціалізованих програмних рішень, застосування методів фінансового аналізу, аналізу трендів, факторного аналізу, SWOT-аналізу, використання методології інтеграції різних видів звітності. Окреслено перспективи подальших досліджень в напрямку розробки нових форматів управлінських звітів у контексті економічної безпеки: звіт з управління комунікаціями, звіт з управління трансакціями, звіт з управління інформаційною безпекою.

Ключові слова: економічна безпека, система економічної безпеки, підприємство аграрного бізнесу, управлінська звітність.

Sadovska I. B.,

irina_sadovska@ukr.net, ORCID ID:0000-0002-7081-8524,

Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Accounting and Taxation, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk

Nuzhna O. A.,

o_nuzhna@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-4629-4011,

Ph.D, Associate Professor, Head of the Department of Accounting and Audit, Lutsk National Technical University, Lutsk

Nahirska K. Ye.,

katya_nagiraska@ukr.net, ORCID ID:0000-0002-2792-8162,

Ph.D, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Audit, Lutsk National Technical University, Lutsk

MANAGERIAL REPORTING IN THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF AGRICULTURAL BUSINESS ENTERPRISES

Abstract. *The relevance of the study of problematic issues of the formation of managerial reporting in the system of economic security of agrarian business enterprises with the aim of increasing the efficiency of operations and protection against risks is considered. Based on the analysis of scientific publications of scientists, the relevance of the chosen research topic was proven. A variety of scientific approaches to uncovering the problems of implementing economic security at agrarian business enterprises have also been revealed. We set the goal of a comprehensive study of the formation of managerial reporting in the system of economic security, taking into account the peculiarities of the agrarian industry. Specific sectoral features of agricultural production have been revealed. The impact of industry specifics on the possibility of implementing an effective system of economic security is substantiated. Different formats of management reports are proposed, which depend on the specifics of the industry. Four parts of management reports are recommended to ensure the system of economic security of agricultural enterprises. In particular: report for risk management (main), marketing managerial reporting, operational management reporting, financial management reporting. Each part of managerial reporting is filled with indicators that ensure the performance of individual functions by the economic security system. The role of each part of reporting in the general system of management reports is considered. It is recommended to use modern methods and technologies for the formation of managerial reporting, in particular: the use of specialized software solutions, the use of methods of financial analysis, trend analysis, factor analysis, SWOT analysis, the use of the methodology of integration of various types of reporting. Prospects for further research in the direction of developing new formats of management reports in the context of economic security are outlined: a report on communications management, a report on transaction management, a report on information security management.*

Keywords: economic security, economic security system, agrarian business enterprise, managerial reporting.

JEL Classification: M41, D21, Q14

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-78-13>

Постановка проблеми. Система економічної безпеки підприємств аграрного бізнесу є найбільш вагомим із критичних факторів їх стабільного функціонування та розвитку в умовах глобалізації економічних процесів та невизначеності рівнів інституціональних впливів. За сучасних умов аграрний бізнес відчуває вплив численних факторів, зокрема загроз економічних, фінансових, інформаційних та інших, які можуть негативно вплинути на його розвиток та ефективність функціонування. У вищезазначеному контексті особливої ролі набуває управлінська звітність як дієвий інструмент для забезпечення менеджменту вищої і середньої ланки аграрних підприємств актуальною інформацією для ухвалення рішень, спрямованих на захист від неочікуваних ризиків і підвищення рівня економічної безпеки.

Управлінська звітність є типовим ключовим інструментом для моніторингу та комплаєнсу відповідності аграрного бізнесу загальноприйнятим стандартам, правилам, технологіям, принципам функціонування локальних економічних систем, оцінки та аналізу основних показників діяльності. З позиції ефективного функціонування системи економічної безпеки в аграрному бізнесі, є потреба в інформаційному забезпеченні менеджменту

підприємства щодо таких показників як кругообіг фінансових потоків та фінансовий стан, виробничі бізнес-процеси, постачальницькі та збутові бізнес-процеси, кадрового забезпечення, а саме комунікаційних каналів на центрів відповідальності, маркетингової політики, зовнішніх і внутрішніх загроз. На основі такої інформації менеджмент аграрного підприємства зможе вчасно та об'єктивно виявляти ймовірні потенційні ризики та розробляти альтернативні варіанти управлінських рішень для їх запобігання чи хоча б мінімізації. Таким чином, заявлена в цій публікації тема є актуальною і потребує наукових досліджень, які будуть затребуваними також для практиків аграрного бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження питань щодо розкриття показників економічної безпеки у внутрішній управлінській звітності аграрних підприємств досить повно і різнобічно представлені у працях професора Василюшина С. І. [3-5]. Зокрема, до складу Звіту з управління науковець рекомендує ввести окремий розділ "Управління економічною безпекою" [4, с. 65], що дозволить систематизувати необхідну інформацію і покращити рівень економічної безпеки суб'єкта господарювання. Основою для відображення операцій господарської діяльності є розкриття їх

економічної природи, що дозволяє більш чітко встановлювати критерії визнання, оцінювання, класифікації та суттєвості. Економічну природу економічної безпеки досить детально висвітлено в наукових працях таких вчених: Краєвського В. М. [8], Погріщука Б. В. [11], Поліщука О. Б. [12], Саванчук Г. М. [13].

Питанням оцінки, застосування правил і принципів, системного підходу, методології виявлення загроз ефективному функціонуванню економічної безпеки суб'єкта господарювання задля покращення управління присвятили наукові публікації такі вчені: Лезіна А. В. [9; 27], Стащук О. В. [16], Суханова А. В. [17], Шило Ж. С. [24; 25]. Дослідження щодо інформаційної безпеки, фінансової безпеки як складових економічної розкрито в працях Акімової Н. С., Кирильової Л. О., Наумової Т. А. [1], Вудвуд В. В., Батієвської О. В. [6].

Проблеми, пов'язані з формуванням управлінської звітності, якістю показників, які в ній відображаються, висвітлено в публікаціях Садовської І., Кулинич М., Нагірської К. [14; 15]. Галузеві аспекти економічної безпеки підприємств аграрного бізнесу розкрито в наукових працях Богдана С. В. [2; 8], Ткачука В. І., Яремова М. І. [18], Чмир К. [22], Шумкової В. І. [26]. Власне питання облікового забезпечення і відображення у звітності різних форматів показників, пов'язаних з управлінням економічною безпекою, розглядали такі вчені: Губарик О., Юрченко А. [7], Пилипенко Л., Тивончук О. [10], Утенкова К. О. [19; 20], Фатенок-Ткачук А. О., Воронко Р. М. [21], Шепелюк В. А. [23]. Вказані публікації зосереджують увагу на окремих питаннях розкриття економічної природи, оцінки, систематизації, складових інформаційної та фінансової безпеки, містять різноманітні методологічні підходи щодо обліково-аналітичного забезпечення і формування різних форматів звітів. Враховуючи надбання вчених за темою дослідження, є потреба у комплексному вивченні проблем, пов'язаних із формуванням управлінської звітності в системі економічної безпеки підприємств аграрного бізнесу.

Постановка завдання. Метою публікації є висвітлення актуальних питань щодо формування управлінської звітності в системі економічної безпеки підприємств аграрного бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управлінська звітність має першочергову пріоритетність серед інших форм звітності, зокрема фінансової, статистичної, галузевої. Це є очевидним з погляду практики її застосування для потреб ухвалення управлінських рішень. Також тема методології формування управлінської звітності є досить поширеною в сфері наукової діяльності, про що свідчать численні наукові статті вчених, доповіді на наукових конференціях, підготовка дисертацій здобувачів ступеня доктора філософії і доктора економічних наук, монографії та публікації в професійних бухгалтерських виданнях. Виникає запитання: чи не є інформаційним шумом така кількість наукового інтересу до заявленої теми? Наша відповідь є однозначною – ні, такий науковий інтерес до теми

управлінської звітності сформувався в науковому середовищі через низку факторів. Зокрема, такими факторами є невизначеність умов економічного суспільства, в якому менеджмент як мистецтво керувати економічними процесами має властивість постійного і безперервного удосконалення методології, а також фактор зростання інституціонального неформального мислення, що ускладнює розпізнання і передбачення поведінки економічного індивіда.

Для процесу раціонального дослідження формування управлінської звітності в системі економічної безпеки підприємств аграрного бізнесу є потреба визначити основу, якою є економічна природа економічної безпеки, її місце в системі аграрного підприємства, структура економічної безпеки як системи. Крім того, загальновідомі специфічні особливості функціонування підприємств аграрного бізнесу потребують внесення коректив у визначення дефініцій і понять, притаманних та застосовуваних для інших галузей економіки.

Економічна безпека підприємства в аграрному бізнесі охоплює різноманітні аспекти, зокрема фінансову стабільність, управління ризиками, захист від зовнішніх загроз та ефективне використання ресурсів.

Ткачук В. І. та Яремова М. І. розглядають економічну безпеку підприємства аграрного бізнесу як систему із низки взаємопов'язаних елементів, яка дозволить отримати і тривалий період часу утримувати стійкий стан підприємства аграрного бізнесу, адаптованого до різноманітних загроз та сезонних коливань [18]. Ми погоджуємося з думкою науковців, проте додамо, що стійкість аграрного бізнесу проявляється у здатності забезпечувати власний розвиток і ефективну діяльність, незважаючи на змінні природно-кліматичні умови, вплив зовнішніх інституціональних факторів, нестандартні виклики, які спровоковані внутрішніми чинниками нестабільного кадрового забезпечення, особливо за умов воєнного стану, в якому тепер перебуває Україна.

Суханова А. В. [17] наводить визначення економічної безпеки підприємства аграрного бізнесу як такий стан його господарських ресурсів, що забезпечує раціональну галузево-організаційну структуру підприємства, враховуючи географічне розташування та природно-кліматичні умови його діяльності, за яких воно здатне ефективно протидіяти можливим загрозам внутрішнього та зовнішнього середовища, а також досягати поставлених цілей і завдань на основі реалізації обраної ним стратегії розвитку. Цілком погоджуючись з підходом вченого, зауважуємо на важливості саме комплексного підходу щодо дослідження економічної безпеки аграрного підприємства, тобто як цілісної, проте гнучкої і досить складної системи, яка охоплює послідовну і продуману взаємодію елементів, враховуючи особливості економічної природи загалом та специфічні фактори існування аграрної галузі зокрема. Така система економічної безпеки працюватиме на безперервне покращення ефективності захисту від виявлених в теперішньому часі

або прогнозованих і ймовірних загроз, які можуть негативно впливати на результативність діяльності підприємств аграрного бізнесу.

Питання виокремлення певних елементів системи економічної безпеки у підприємств аграрного бізнесу висвітлені у публікаціях Утенкової А. О. [19; 20], яка пропонує їх систематизувати так: фінансові, кадрові та інтелектуальні, виробничо-технологічні, політико-правові, елементи безпеки прийняття рішень і захищеності інформації, екологічні, інвестиційно-інноваційні, соціальні, маркетингові, ресурсно-технічні, енергетичні, продовольчі, транспортні, зовнішньоекономічні. Ткачук В. І. та Яремова М. І. [18], пропагуючи комплексний підхід, який, на нашу думку, є беззаперечним, рекомендують склад елементів системи економічної безпеки розглядати так: кадрові, енергетичні, ринкові, інформаційні, правові, екологічні, виробничі, фінансові, техніко-технологічні. Якщо порівняти два наведені підходи науковців, легко побачити, що вони мало чим відрізняються та уособлюють загальні й очевидні проблеми функціонування аграрного бізнесу. Інші вчені, публікації яких ми використали у нашому дослідженні [4; 9; 14-16; 21; 24; 26], також здебільшого розглядають окреслені елементи системи економічної безпеки, віддаючи перевагу її окремим складовим в дещо іншій послідовності. Задля досягнення найвищого або хоча б відповідного рівня економічної безпеки підприємство аграрного бізнесу має застосовувати визнану у світі практику комплаєнсу, інструментарій якої дозволить безперервно тримати руку на пульсі за умов невизначеності, загроз і небезпек щодо зміни податкових та інших політик для аграріїв. Для цього в комплексі специфічних особливостей не можна виокремлювати першочергові та другорядні, оскільки наперед невідомий вплив окремого елемента системи.

В таблиці 1 наведено систематизовані, на наш розсуд, специфічні особливості, які мають найбільший вплив на діяльність підприємств аграрного бізнесу. Також ми рекомендуємо окремі формати управлінської звітності для забезпечення інформацією менеджменту економічного суб'єкта задля ухвалення управлінських рішень виважено та з певним рівнем відповідальності.

На основі аналізу інформації, яка систематизована в таблиці 1, можна зосередити увагу на дієвості нефінансової складової управлінської звітності. Ваговий коефіцієнт цифрової інформації, який базується на даних підприємства, дедалі більше має уточнювальний характер впливу. Ваговий коефіцієнт нефінансової інформації, яка добувається з інтернет-ресурсів або шляхом інструментарію бенчмаркінгу, або за допомогою повідомлень з неофіційних джерел, зростає на кшталт вислову «хто володіє інформацією, той володіє світом». За таких умов доцільно пам'ятати про ризик наповнення управлінських звітів так званім інформаційним шумом, який зробить управлінську звітність не те що не корисною, а шкідливою для системи економічної безпеки. Вихід один – нарощування кадрового потенціалу, підготовка власних кадрів,

здатних за умов невизначеності та глобалізації вирішувати складні питання, формувати якісні управлінські звіти задля підвищення рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання.

Підсумовуючи вищевикладене, пропонуємо управлінську звітність складати частинами, за питаннями, які виникають у процесі функціонування аграрного бізнесу, враховуючи галузеві особливості, компетентності керівного персоналу, який є споживачем інформації, та обліково-аналітичного персоналу, який повинен володіти відповідними компетенціями щодо методології, методики, інструментарію та процедур пошуку, фіксування, оцінювання та механізмів формування зведених інформаційних ресурсів.

Звітність з управління ризиками. Така форма управлінської звітності матиме за мету задати тон для інших форм звітності. Основним елементом звітності з управління ризиками є виявлення, оцінювання, систематизація, визначення рівня ймовірності та впливу на результативність підприємства аграрного бізнесу, а отже, й на рівень його економічної безпеки. Звіт з управління ризиками є ключовим у системі економічної безпеки, оскільки дозволяє своєчасно реагувати на виявлені ризики, розраховувати альтернативні варіанти управлінських рішень для нівелювання загроз.

Маркетингова управлінська звітність призначена для оцінювання ринкового середовища, в якому функціонує чи планує функціонувати аграрний бізнес. Основними показниками такої звітності є: рейтингова позиція підприємства на ринку подібних послуг чи продукції, рівень конкурентоспроможності продукції на коротку і довгострокову перспективу, тенденції на ринку і місце для відповідного підприємства. Набір таких показників є важливим для розробки стратегій розвитку, для виявлення зовнішніх та внутрішніх загроз, для визначення завдань службі економічної безпеки суб'єкта господарювання.

Операційна управлінська звітність створює інформаційний ресурс для локального управління процесами постачання, виробництва та збуту. Водночас в управлінській звітності обов'язково розраховуються показники ефективності операційної діяльності. За допомогою показників операційної управлінської звітності виявляються внутрішні ризики, пов'язані з неефективним використанням трудових і матеріальних ресурсів, забезпечення відповідного рівня якості продукції, робіт, послуг. Ця частина управлінської звітності є найбільш насиченою різними показниками, потребує деталізації в системі бухгалтерського обліку, додаткових аналітичних даних, додаткового документування неоплікованої інформації. Тому для визначення, наскільки рентабельним буде впровадження цієї частини управлінської звітності, рекомендуємо здійснювати попередній аналіз, який дозволить порівняти “витрати–вигоди” від такого процесу.

Рекомендовані формати управлінських звітів у системі економічної безпеки підприємств аграрного бізнесу, враховуючи особливості галузі

Специфічні особливості аграрного бізнесу	Зміст впливу на економічну безпеку підприємств аграрного бізнесу, короткий огляд проблем	Рекомендовані формати управлінських звітів
1. Сезонність виробництва	Виробничі цикли в аграрному бізнесі тісно пов'язані зі змінами сезонів, що робить підприємства вразливими до природно-кліматичних факторів. Несприятливі погодні умови можуть призвести до значних втрат, що вимагає застосування механізмів страхування та прогнозування ризиків.	Управлінські звіти за етапами технологічних процесів, враховуючи практику й оцінку попередніх років, нефінансову інформацію із зовнішніх джерел.
2. Залежність від природних ресурсів	Земля, вода та інші природні ресурси є основою аграрного виробництва. Якість і доступність цих ресурсів визначають успішність аграрного бізнесу. Захист екології, раціональне використання ресурсів та впровадження екологічних стандартів стають важливими аспектами економічної безпеки.	Управлінські звіти 1) дотримання екологічних стандартів; 2) моніторингу якості земельних та інших природних ресурсів; 3) доступності до ресурсів.
3. Цінові колапси на аграрному ринку (невідповідність цін на продукцію і ресурси)	Світові ринки аграрної продукції є нестабільними і такими, які важко передбачити. Зміни цін на зернові, олійні культури, молочну та іншу продукцію суттєво впливають на результативність аграрних підприємств. Зміна цін на ресурси (добрива, засоби захисту, паливно-мастильні матеріали, енергоносії) інколи критично вимиває оборотні кошти, або створює ризик банкрутства. Управління ціноутворенням та використання фінансових інструментів для хеджування ризиків є критично важливими.	Управлінські звіти щодо прогнозування цінових політик на рівні держави, на рівні міжнародного контенту, щодо внутрішніх резервів у взаємозв'язку з бюджетуванням.
4. Доступ до фінансування	Аграрний бізнес має обмежений доступ до фінансових ресурсів, що обумовлено високим рівнем ризиків. Важливу роль відіграють державні програми підтримки, міжнародні гранти, розвиток аграрних обслуговувальних кооперативів та кредитних спілок.	Управлінські звіти 1) моніторингу наявних і доступних грантових програм, особливо міжнародних, які за умов війни посилили рівень доступу до них для українських аграріїв; 2) оцінки внутрішніх можливостей для виконання умов грантових програм.
5. Інновації та технології	Використання інноваційних технологій в сфері землеробства, біотехнологій та інформаційних системи управління дозволяє підвищувати продуктивність та знизити ризики, покращуючи рівень економічної безпеки. Впровадження інноваційних технологій вимагає значних інвестицій та підготовки кадрів.	Управлінські звіти інформаційного характеру щодо ефективності впровадження інноваційних технологій для окремого підприємства, враховуючи кадровий і ресурсний потенціали.
6. Наявність повноцінної системи економічної безпеки	Не всі підприємства аграрного бізнесу можуть дозволити впровадження повноцінної системи економічної безпеки. Проте це результат необізнаності в ефективності і дієвості такої системи. Економічна безпека як система не існує сама по собі. Її потрібно сформувати і забезпечити обліково-аналітичною інформацією через управлінські звіти.	Управлінські звіти щодо оцінки систем економічної безпеки на міжнародному рівні, інформування менеджменту підприємства про суттєві переваги й окупність таких систем.

Джерело: розроблено авторами.

За результатами аналізу рентабельності впровадження операційної управлінської звітності кожен суб'єкт господарювання визначає індивідуальний набір форм звітності, набір показників і методу їх розрахунку. Водночас важливим є розподіл

функціональних обов'язків щодо виявлення, вимірювання, опису чи фіксування, усної чи письмової передачі, формату передачі даних між центрами виникнення фактів господарського життя, центрів відповідальності та центрів комунікацій. Обсяг

статті не дозволяє більш докладно описати механізми та методику, які можуть бути раціональними в процесі формування операційної управлінської звітності з урахуванням суттєвості інформації, особливостей організаційної та технологічної структури підприємства, кадрового потенціалу та інтелектуальних здібностей двох сторін – хто створює і хто споживає інформаційні продукти звітів. Тому вважаємо, що це питання може бути одним із напрямів майбутніх досліджень.

Фінансова управлінська звітність. Зазвичай ми звикли до поняття фінансової звітності як набору форм, обов'язкових для подання за результатами року чи кварталу, і які складаються за принципами та правилами національних або міжнародних стандартів, залежно від відповідності встановленим критеріям. Наше бачення інше, фінансовою управлінською звітністю ми вважаємо фінансові плани руху грошових потоків, які формуються щоденно, щотижня, щомісяця тощо. Управлінська звітність не має законодавчо встановлених форматів, термінів подання, правил заповнення рядків, які також не є сталими. Тому кожне підприємство залежно від потенціалу (кадрового, інтелектуального і фінансового) створює тільки йому притаманну систему економічної безпеки, яка працює з управлінськими звітами. Відповідно, якщо є можливість, підприємство створює ефективну систему економічної безпеки, ухвалює рішення щодо ведення обліку грошових потоків і грошових зобов'язань в теперішньому й майбутньому часі, впроваджує систему ефективного комплаєнсу та повноцінної управлінської звітності за широкою програмою, включно з аналізом прибутковості, ліквідності, платоспроможності та фінансової стійкості підприємства. Така управлінська звітність дозволить оцінити рентабельність операційної діяльності, загальний фінансовий стан і виявити ймовірні ризики, пов'язані з неправильним розподілом фінансових ресурсів.

Для забезпечення ефективності управлінської звітності в системі економічної безпеки рекомендуємо використовувати сучасні методи та технології виявлення, фіксування, збору, вимірювання, опрацювання, контролю та аналізу даних. Зокрема: 1) використання спеціалізованих програмних рішень для збору та аналізу даних, що забезпечить високу точність і своєчасність подання управлінської звітності; 2) використання методів фінансового аналізу (наприклад, аналізу трендів, факторного аналізу, SWOT-аналізу), що забезпечить глибше розуміння стану економічної безпеки підприємства; 3) використання методології інтеграції різних видів звітності, що гарантуватиме найбільш повну оцінку рівня економічної безпеки підприємства аграрного бізнесу, поєднуючи фінансові, операційні, маркетингові та ризикові аспекти у єдиній системі управлінської звітності.

Вчені [9; 14; 16; 17; 19; 24; 26; 27] досить часто в дослідженнях тематики економічної безпеки розділяють її функціональне призначення на дві складові: зовнішні та внутрішні. До зовнішніх зазвичай належать: технологічні складові, економіко-правові

складові, соціально-демографічні складові. До внутрішніх належать складові виробничої безпеки, фінансової безпеки, інвестиційної безпеки. На наш погляд, доцільно виокремити у системі внутрішніх складових кадрову та комунікаційну безпеку, яка сьогодні набуває дедалі більшої актуальності. Зрозуміло, що для ефективного управління економічною безпекою в такому складі є потреба формувати управлінську звітність саме за такими напрямками, водночас набір показників також потребує розгляду щодо відповідності функціональним завданням, рівню компетентності виконавців і фінансових можливостей суб'єкта господарювання.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Управлінська звітність є важливим елементом системи економічної безпеки аграрного підприємства. Для ефективного її впровадження недоцільно використовувати відомі моделі інших подібних суб'єктів, що свідчить про високий рівень унікальності підходів та індивідуальності методики для конкретного підприємства. Запропоновані в публікації формати управлінських звітів у системі економічної безпеки підприємств аграрного бізнесу з урахуванням особливостей галузі не є вичерпними і такими, що потребують додаткових обґрунтувань. Проте узагальнені та систематизовані авторами пропозиції можуть стати дієвими інструментами для практиків у процесі впровадження управлінських звітів у системі економічної безпеки задля ефективного управління.

Рекомендовані формати управлінських звітів, зокрема звітність з управління ризиками, маркетингова управлінська звітність, операційна управлінська звітність, фінансова управлінська звітність, є тим мінімальним набором звітів, без яких функціонування економічної безпеки не має сенсу. Проте як напрями подальших досліджень ми розглядаємо такі варіанти управлінських звітів у контексті економічної безпеки: звіт з управління комунікаціями, звіт з управління транзакціями, звіт з управління інформаційною безпекою. Таке доповнення до управлінської звітності забезпечить своєчасне виявлення економічних та інших загроз, дозволить здійснити оперативну розробку варіантів рішень щодо їх усунення або нейтралізації, що сприятиме стійкому та стабільному функціонуванню підприємства аграрного бізнесу за умов невизначеності та глобалізації економічних процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акімова Н. С., Кирильєва Л. О., Наумова Т. А. Інформаційна безпека підприємств торгівлі в умовах становлення глобального інформаційного суспільства. *Підприємництво і торгівля*. 2023. № 35. С. 5-10.
2. Богдан С. Економічна безпека агробізнесу в умовах зеленого курсу та цифрової трансформації. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2024. №1 (10). С. 129-136. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.10-23>.
3. Василішин С. І. Обліково-аналітичне забезпечення в системі ризиків та загроз економічної

безпеки аграрних підприємств України : монографія. Харків : ТОВ “Друкарня Мадрид”, 2020. 419 с. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/9849>.

4. Василішин С. І. Методичні засади розкриття економічної безпеки в інтегрованій звітності аграрних підприємств. *Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Серія “Економічні науки”*. 2020. № 1. С. 65-78.

5. Василішин С. І. Теоретичні засади розвитку місії та спроможності інституту бухгалтерського обліку в контексті управління економічною безпекою підприємств. *Облік і фінанси*. 2020. № 1 (87). С. 20-27.

6. Вудвуд В. В., Батієвська О. В. Фінансова безпека підприємства: сутність, цілі, принципи та шляхи забезпечення. *Підприємництво і торгівля*. 2019. № 25. С. 89-93. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1256-2019-25-12>.

7. Губарик О., Юрченко А. Обліково-аналітичне забезпечення діагностики функціонування підприємства та удосконалення системи економічної безпеки на основі покращення фінансового стану. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 32. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-26>.

8. Краєвський В. М., Богдан С. В. Економічна безпека як об’єкт управління в обліково-аналітичній системі аграрного бізнесу. *Міжнародний науковий журнал “Інтернаука”. Серія “Економічні науки”*. 2023. № 5 (73). Т. 2. С. 79-83.

9. Лезіна А. В. Комплексна оцінка економічної безпеки електроенергетичного підприємства. *Підприємництво і торгівля*. 2024. № 40. С. 73-78. URL: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/pidprtorgi/article/view/1577/1487>.

10. Пилипенко Л., Тивончук О. Розвиток методики формування управлінської бухгалтерської звітності в системі корпоративного управління. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. 2020. Вип. 2. С. 61-70. DOI: <https://doi.org/10.35774/ibo2020.02.061>.

11. Погрішук Б. В. Економічна безпека аграрного сектору у системі економічної безпеки держави. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія “Економіка”*. 2019. № 1 (53). С. 48.

12. Поліщук О. Б. Оцінювання управління економічною безпекою підприємства. *Ефективна економіка*. 2022. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10281> (дата звернення: 16.08.2024). DOI: 10.32702/2307-2105-2022.5.77.

13. Саванчук Т. М. Ключові напрямки організації системи економічної безпеки аграрного підприємства. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. Вип. 8(08). С. 221-223.

14. Садовська І. Б., Нагірська К. Є. Критерії оцінки якості управлінської звітності. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 3. С. 899-904.

15. Садовська І., Кулинич М., Нагірська К., Фатенок-Ткачук А. Методологія бюджетування у взаємозв’язку з управлінською звітністю. *Облік і фінанси*. 2023. № 3 (101). С. 21-27. DOI:

[https://doi.org/10.33146/2307-9878-2023-3\(101\)-21-27](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2023-3(101)-21-27).

16. Стащук О. В. Загрози фінансово-економічній безпеці підприємств мережових структур в умовах невизначеності. *Підприємництво і торгівля*. 2023. № 39. С. 260-265.

17. Суханова А. В. Основні складові та принципи економічної безпеки аграрних підприємств. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. Т. 4. № 2. С. 97-103.

18. Ткачук В. І., Яремова М. І. Економічна безпека сільськогосподарських підприємств. *Ефективна економіка*. 2019. № 6. URL: <https://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7100>.

19. Утенкова К. О. Система економічної безпеки аграрного сектору: принципи функціонування. *Агросвіт*. 2020. № 3. С. 80-89. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.3.80.

20. Утенкова К. О. Концептуальні засади обліково-аналітичного забезпечення управління механізмом економічної безпеки аграрного сектора. *Агросвіт*. 2020. № 16. С. 32-41. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.16.32.

21. Фатенок-Ткачук А. О., Воронко Р. М. Структура нефінансової звітності у системі звітності соціально відповідального підприємства. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія: Економічні науки*. 2021. № 63. С. 20-27. URL: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-econom/article/view/950/902>.

22. Чмир К. Економічна безпека сільськогосподарського підприємства та заходи її підвищення. *Інноваційний розвиток та безпека підприємств в умовах неоіндустріального суспільства*. Волинський національний університет ім. Лесі Українки. 2020. С. 586-588. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19119/1/Chmyr586-588.pdf>.

23. Шепелюк В. А. Дефініції поняття “інформація” для обліково-аналітичного забезпечення в управлінні економічною безпекою підприємства. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Серія: Економічні науки*. 2017. Вип. 1. С. 185-191.

24. Шило Ж. Методика комплексної оцінки рівня економічної безпеки підприємства. *Міжнародний науковий журнал менеджменту, економіки та фінансів*. 2022. Вип. 1 (4). С. 17-25.

25. Шило Ж. С., Кречко М. Ю. Методи оцінки рівня економічної безпеки підприємства: підходи до оцінювання та забезпечення економічної безпеки. *Вісник НУВГП. Серія: Економічні науки*. 2022. Вип. 2 (98). С. 278-288.

26. Шумкова В. І. Управління системою економічної безпеки аграрних підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 “Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)”. Харків, 2017. 23 с. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/6016>.

27. Liezina A., Lavruk A., Matviienko N., Ivanets I., Tseluiko O., Kuchai O. Impact of econometric modeling and perspectives of economic security of the

cross-industry complex. *Acta Innovations*. 2023. No. 47. P. 73-83.

REFERENCES

1. Akimova, N. S., Kyrlyieva, L. O. and Naumova T. A. (2023), Informatiina bezpeka pidpriemstv torhivli v umovakh stanovlennia hlobalnogo informatiinoho suspilstva, *Pidpriemnytstvo i torhivlia*, No 35, s. 5-10.

2. Bohdan S. (2024), Ekonomichna bezpeka ahrobiznesu v umovakh zelenoho kursu ta tsyfrovoy transformatsii, *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, No 1 (10), s. 129-136. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.10-23>.

3. Vasylishyn, S. I. (2020), Oblikovo-analitychne zabezpechennia v systemi ryzykiv ta zahroz ekonomichnoi bezpeky ahrarykh pidpriemstv Ukrainy : monohrafiia, Kharkiv : TOV "Drukarnia Madryd", 419 s., available at: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/9849>.

4. Vasylishyn, S. I. (2020), Metodichni zasady rozkryttia ekonomichnoi bezpeky v intehrovani zvitnosti ahrarykh pidpriemstv, *Visnyk KhNAU im. V. V. Dokuchaieva, seriia: Ekonomichni nauky*, No 1, s. 65-78.

5. Vasylishyn, S. I. (2020), Teoretychni zasady rozvytku misii ta spromozhnosti instytutu bukhhaltenskoho obliku v konteksti upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstv, *Oblik i finansy*, No 1 (87), s. 20-27.

6. Vudvud, V. V. and Batiievska, O. V. (2019), Finansova bezpeka pidpriemstva: sutnist, tsili, pryntsyipy ta shliakhy zabezpechennia, *Pidpriemnytstvo i torhivlia*, No 25, s. 89-93. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1256-2019-25-12>.

7. Hubaryk O. and Yurchenko A. (2021), Oblikovo-analitychne zabezpechennia diahnostyky funktsionuvannia pidpriemstva ta udoskonalennia systemy ekonomichnoi bezpeky na osnovi pokrashchennia finansovoho stanu, *Ekonomika ta suspilstvo*, vyp. 32. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-26>.

8. Kraievskyy, V. M. and Bohdan, S. V. (2023), Ekonomichna bezpeka yak ob'ekt upravlinnia v oblikovo-analitychnii systemi ahrarynogo biznesu, *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka", seriia: Ekonomichni nauky*, No 5 (73), t. 2, s. 79-83.

9. Liezina, A. V. (2024), Kompleksna otsinka ekonomichnoi bezpeky elektroenerhetychnoho pidpriemstva, *Pidpriemnytstvo i torhivlia*, No 40, s. 73-78, available at: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/pidpr-torgi/article/view/1577/1487>.

10. Pylypenko L. and Tyvonchuk O. (2020), Rozvytok metodyky formuvannia upravlinskoï bukhhaltenskoï zvitnosti v systemi korporatyvnoho upravlinnia, *Instytut bukhhaltenskoho obliku, kontrol ta analiz v umovakh hlobalizatsii*, vyp. 2, s. 61-70. DOI: <https://doi.org/10.35774/ibo2020.02.061>.

11. Pohrishchuk, B. V. (2019), Ekonomichna bezpeka ahrarynogo sektoru u systemi ekonomichnoi bezpeky derzhavy, *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, seriia: Ekonomika*, No 1(53), s. 48.

12. Polishchuk, O. B. (2022), Otsiniuvannia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva, *Efektivna ekonomika*, No 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10281>. DOI: 10.32702/2307-2105-2022.5.77.

13. Savanchuk, T. M. (2023), Kliuchovi napriamky orhanizatsii systemy ekonomichnoi bezpeky ahrarynogo pidpriemstva, *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, vyp. 8(08), s. 221-223.

14. Sadovska, I. B. and Nahirska, K. Ye. (2015), Kryterii otsinky yakosti upravlinskoï zvitnosti, *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, vyp. 3, s. 899-904.

15. Sadovska I., Kulynych M., Nahirska K. and Fatenok-Tkachuk A. (2023), Metodolohiia biudzhetuvannia u vzaiemozviazku z upravlinskoï zvitnistiu, *Oblik i finansy*, No 3(101), s. 21-27. DOI: [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2023-3\(101\)-21-27](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2023-3(101)-21-27).

16. Stashchuk, O. V. (2023), Zahrozy finansovo-ekonomichnii bezpetsi pidpriemstv merezhevykh struktur v umovakh nevyznachenosti, *Pidpriemnytstvo i torhivlia*, No 39, s. 260-265.

17. Sukhanova, A. V. (2019), Osnovni skladovi ta pryntsyipy ekonomichnoi bezpeky ahrarykh pidpriemstv, *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*, t. 4, No 2, s. 97-103.

18. Tkachuk, V. I. and Yareмова, M. I. (2019), Ekonomichna bezpeka silskohospodarskykh pidpriemstv, *Efektivna ekonomika*, No 6, available at: <https://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7100>.

19. Utenkova, K. O. (2020), Systema ekonomichnoi bezpeky ahrarynogo sektoru: pryntsyipy funktsionuvannia, *Ahrosvit*, No 3, s. 80-89. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.3.80.

20. Utenkova, K. O. (2020), Kontseptualni zasady oblikovo-analitychnoho zabezpechennia upravlinnia mekhanizmom ekonomichnoi bezpeky ahrarynogo sektora, *Ahrosvit*, No 16, s. 32-41. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.16.32.

21. Fatenok-Tkachuk, A. O. and Voronko, R. M. (2021), Struktura nefinansovoi zvitnosti u systemi zvitnosti sotsialno vidpovidalnoho pidpriemstva, *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu, Ekonomichni nauky*, No 63, s. 20-27, available at: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-econom/article/view/950/902>.

22. Chmyr K. (2020), Ekonomichna bezpeka silskohospodarskoho pidpriemstva ta zakhody yii pidvyshchennia. Innovatsiinyi rozvytok ta bezpeka pidpriemstv v umovakh neindustriialnoho suspilstva, *Volynskyy natsionalnyy universytet im. Lesi Ukrainky*, s. 586-588, available at: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19119/1/Chmyr586-588.pdf>.

23. Shepeliuk, V. A. (2017), Definitzii poniattia "informatiia" dlia oblikovo-analitychnoho zabezpechennia v upravlinni ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva, *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu ekonomiky i torhivli im. Mykhaila Tuhan-Baranovskoho, seriia: Ekonomichni nauky*, vyp. 1, s. 185-191.

24. Shylo Zh. (2022), Metodyka kompleksnoi otsinky rivnia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva,

Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal menedzhmentu, ekonomiky ta finansiv, vyp. 1 (4), s. 17-25.

25. Shylo, Zh. S. and Krechko, M. Yu. (2022), *Metody otsinky rivnia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva: pidkhody do otsiniuvannia ta zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky*, *Visnyk NUVHP, serii: Ekonomichni nauky*, vyp. 2 (98), s. 278-288.

26. Shumkova, V. I. (2017), *Upravlinnia systemoiu ekonomichnoi bezpeky ahrarnykh pidpriemstv : avtoref. dys. ... kand. ekon. Nauk : 08.00.04 "Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy (za vydamy ekonomichnoi diialnosti)"*, Kharkiv, 23 s.,

available at: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/6016>.

27. Liezina A., Lavruk A., Matviienko N., Ivanets I., Tseluiko O. and Kuchai O. (2023), *Impact of econometric modeling and perspectives of economic security of the cross-industry complex*, *Acta Innovations*, No 47, s. 73-83.

Стаття надійшла до редакції 31 травня 2024 року

УДК 336.76(477)

Агрес О. Г.,

oksana_agres@ukr.net, ORCID: 0000-0003-3398-0933,

*к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Львівський національний університет природокористування, м. Дубляни*

Садура О. Б.,

oksanasad75@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7898-9128,

*к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів, обліку і аналізу,
Національний університет “Львівська політехніка”, м. Львів*

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФОНДОВОГО РИНКУ З УРАХУВАННЯМ ОСТАННІХ ТЕНДЕНЦІЙ ТА ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті досліджується фондовий ринок як важлива складова сучасної економіки, відіграючи ключову роль у мобілізації капіталу, корпоративному управлінні та оцінюванні вартості активів. Метою статті є аналіз сучасного стану та перспективи розвитку фондового ринку з урахуванням останніх тенденцій та викликів. Визначено, що останніми роками спостерігається значне зростання його капіталізації, розширення спектра торгових інструментів та поява нових учасників ринку. В ході дослідження встановлено, що впродовж січня-грудня 2023 року основна частина торгівлі цінними паперами була зосереджена на двох операторах організованих ринків капіталу – “ПЕРСПЕКТИВА” та “ПФТС”, на які припадало 96,6% від загальної вартості угод з фінансовими інструментами. Виявлено, що сучасний фондовий ринок характеризується стрімким розвитком, появою нових інструментів та учасників, геополітичною нестабільністю, зростанням волатильності та стрімким розвитком нових фінансових технологій (фінтех). Важливим викликом на сьогодні є зміна поведінки інвесторів, що проявляється в таких аспектах: зростання ризикоаверсності, адже інвестори стають більш обережними та схильними до інвестування в консервативні активи, такі як депозити та облігації; короткострокове мислення (інвестори дедалі частіше прагнуть отримати швидкий прибуток, незважаючи на довгострокові перспективи розвитку компанії; недостатній рівень фінансової грамотності; вплив соціальних мереж, що може призвести до поширення дезінформації та необгрунтованих рекомендацій). Перспективи розвитку фондового ринку залишаються позитивними, що обумовлено низкою факторів, таких як зростання ролі інституційних інвесторів, розвиток онлайн-інвестування, поява нових інвестиційних інструментів (ETF, біржові облігації та деривативи), підвищення ролі ESG-інвестування. Реалізація цих перспектив залежить від низки факторів, таких як політична стабільність, сприятливий інвестиційний клімат та ефективне регулювання фондового ринку.

Ключові слова: фондовий ринок, перспективи розвитку, капіталізація, фінтех, волатильність.

Ahres O. G.,

oksana_agres@ukr.net, ORCID: 0000-0003-3398-0933,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, Lviv National Environmental University, Dublyany

Sadura O. B.,

oksanasad75@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7898-9128,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Accounting and Analysis, Lviv Polytechnic National University, Lviv

THE STATE AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE STOCK MARKET TAKING INTO ACCOUNT THE LATEST TRENDS AND CHALLENGES

Abstract. The article examines the stock market as an important component of the modern economy, playing a key role in capital mobilization, corporate governance and asset valuation. The purpose of this article is to analyze the current state and prospects for the development of the stock market, taking into account the latest trends and challenges. It was determined that in recent years there has been a significant increase in its capitalization, the expansion of the

range of trading instruments and the appearance of new market participants. During the research, it was determined that during January-December 2023, the main part of securities trading was concentrated on two operators of organized capital markets - "PERSPECTIVE" and "PFTS", which accounted for 96.6% of the total value of transactions with financial instruments. It was revealed that the modern stock market is characterized by rapid development, the emergence of new instruments and participants, geopolitical instability, increased volatility, and the rapid development of new financial technologies (fintech). An important challenge today is the change in the behavior of investors, which is manifested in the following aspects: an increase in risk aversion, because investors are becoming more cautious and inclined to invest in conservative assets, such as deposits and bonds; short-term thinking (investors are increasingly looking for quick profits, despite the long-term prospects for the development of companies; insufficient level of financial literacy; the influence of social networks, which can lead to the spread of misinformation and unsubstantiated recommendations). The prospects for the development of the stock market remain positive, which is due to a number of factors, such as the growing role of institutional investors, the development of online investing, the emergence of new investment instruments (ETFs, exchange-traded bonds and derivatives), and the increasing role of ESG-investing. It should be noted that the implementation of these prospects depends on a number of factors, such as political stability, a favorable investment climate and effective regulation of the stock market.

Keywords: stock market, development prospects, capitalization, fintech, volatility.

JEL Classification: E44, E60, G18

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-78-14>

Постановка проблеми. Фондовий ринок є важливою складовою сучасної фінансової системи, відіграючи ключову роль у мобілізації капіталу, корпоративному управлінні та оцінюванні вартості активів. Його динаміка та стан відображають макроекономічні процеси та впливають на добробут інвесторів та компаній.

В умовах глобалізації та стрімкого розвитку фінансових технологій дослідження сучасного стану та перспектив розвитку фондового ринку набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує значна кількість наукових робіт, присвячених дослідженню фондового ринку. Дослідники аналізують його структуру, динаміку розвитку, фактори, що впливають на ціни акцій, поведінку інвесторів та ефективність функціонування ринку. Зокрема, історією та розвитком фондового ринку як одного з елементів фінансового ринку займається Татарин Н., Шевчук О., Олійник О. [7, 8], Завальнюк І. [1] та ін. Танклевська Н., Ярмоленко В. [6], Задоя О. й Терещук А. [2] досліджують проблеми функціонування фондового ринку в Україні. Динаміку фондових ринків провідних країн ЄС в умовах системних викликів вивчають науковці Шендерова А. та Якубовський С. [10]. Ці та інші дослідження дають ґрунтовне уявлення про сучасний стан фондового ринку та динаміку його розвитку. Однак, зважаючи на нестабільність світових політичних та економічних умов, фондовий ринок також стикається з ризиками і викликами, які ми більш докладно дослідимо у статті.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження сучасного стану та перспектив розвитку фондового ринку з урахуванням останніх тенденцій та викликів.

Вклад основного матеріалу дослідження. Світовий фондовий ринок перебуває в стані постійної трансформації. Останніми роками спостерігається значне зростання його капіталізації, розширення спектра торгових інструментів та поява нових учасників ринку. Щодо українського фондового ринку, то його потенціал майже не реалізовується.

Згідно з даними Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України (ДКЦПФР), на кінець 2023 року на фондовому ринку наймасштабнішими гравцями були: ПАТ "ПФТС", ПАТ "ПЕРСПЕКТИВА" та ПАТ "Українська біржа" [3].

Впродовж січня-грудня 2023 року основна частина торгівлі цінними паперами була зосереджена на двох операторах організованих ринків капіталу – "ПЕРСПЕКТИВА" та "ПФТС", на які припадало 96,6% від загальної вартості угод з фінансовими інструментами (табл. 1).

Протягом січня-грудня 2023 року торги фінансовими інструментами відбувались на первинному та вторинному ринках операторів організованих ринків капіталу (табл. 2).

Таблиця 1

Обсяг торгів фінансовими інструментами на операторах організованих ринків капіталу з розподілом за видом фінансового інструменту (у розрізі операторів організованих ринків капіталу) протягом січня-грудня 2023 року, млн грн

Оператор	Акція	Акція іноземного емітента	Акція КІФ	Корпоративна облигація	Облигація внутрішніх державних позик України	Облигація зовнішніх державних позик України	Облигація іноземної держави	Інвестиційний сертифікат	Облигація підприємства	Облигація іноземного емітента	Загальний підсумок
ПФТС	19,3	0,1	0,0	8570,7	262369,1	77,0	3648,5	0,0	0,0	0,0	274684,7
ПЕРСПЕКТИВА	0,0	0,1	0,0	0,0	130459,7	4,8	16374,0	0,0	95,8	44,6	146978,9
УБ	90,6	6,9	0,1	228,4	13180,0	118,4	1049,3	11,2	7,2	76,6	14768,6
Усього	109,9	7,1	0,1	8799,0	406008,7	200,3	21071,7	11,2	103,0	121,1	436432,1

Складено за даними: [3]

Таблиця 2

Обсяг торгів фінансовими інструментами на операторах організованих ринків капіталу за видами ринку протягом січня-грудня 2023 року, млн грн

Оператор	Первинний ринок		Вторинний ринок				Усього
	Спотовий ринок	Усього на первинному ринку	Ринок РЕПО	Строковий ринок	Спотовий ринок	Усього на вторинному ринку	
ПФТС	360	360	71243,1	0	203081,5	274324,6	274684,7
ПЕРСПЕКТИВА	0	0	15741,2	0	131237,7	146978,9	146978,9
УБ	0	0	2005,1	0	12763,5	14768,6	14768,6
Усього	360	360	88989,4	0	347082,7	436072,1	436432,1

Складено за даними: [3]

У січні-грудні 2023 року обсяг торгів на позаорганізованому ринку капіталу склав 925,11 млрд грн, що на 460,81 млрд грн більше порівняно з показником попереднього року.

Загальний обсяг торгів на ринках капіталу у січні-грудні 2023 року становив 1361,54 млрд грн (збільшився на 736,6 млрд грн порівняно з відповідним показником попереднього року) та 1,81 млрд доларів США, 95,1 млн євро – обсяг правочинів з ОВДП, номінованими в іноземній валюті [3].

Варто врахувати, що складна економічна та політична ситуація в країні призводить до хаотичного та неузгодженого процесу його розвитку, через що фондовий ринок не може повністю виконувати свої функції. Існують також проблеми з ціноутворення, оскільки фондовий ринок – це ще й механізм пере-

розподілу прав власності, внаслідок чого ціна інструментів ринку формується не під впливом зрівноваження попиту та пропозиції, а переважно як вартість або вага певного інструменту (здебільшого акцій) в контрольному пакеті [4, с. 42-43]. Також, як не дивно (бо українські вимоги щодо участі у торгах на біржах значно занижені порівняно з відомими іноземними фондовими біржами, що працюють на ринках Америки, Німеччини, Японії та інших країн світу), варто зауважити і про наявність значних бар'єрів для проходження процедури лістингу та участі в торгах [5, с. 95-96]. Відсутність юридичних повноважень у головного регулятора українського фондового ринку – Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) для притягнення до відповідальності за

порушення законодавства у сфері функціонування фондового ринку та застосування відповідних санкцій створює передумови для корупційних схем та нелегальних операцій з цінними паперами, що унеможливує формування ефективного ринку цінних паперів.

Глобалізація та зростання волатильності є одними з найсерйозніших викликів, з якими стикається фондовий ринок України на шляху до розвитку. Глобалізація призводить до посилення конкуренції на світовому ринку капіталів, роблячи українські компанії більш вразливими до впливу зовнішніх факторів, таких як зміни процентних ставок, курсів валют та цін на сировину. Це може сприяти зростанню волатильності цін на акції, що негативно впливає на інвестиційну привабливість українського ринку.

Зростання волатильності також викликане внутрішніми факторами, такими як політична нестабільність, економічні кризи та корпоративні скандали, що зі свого боку спричиняє підвищення ризиків для інвесторів і може стримувати їх від вкладання коштів в українські акції.

Геополітична нестабільність, пов'язана з воєнним конфліктом на Сході України та анексією Криму Росією, є одним з ключових викликів, який негативно впливає на інвестиційний клімат, призводить до значної волатильності цін на акції та погіршує доступ до капіталу для українських компаній. Доцільно виокремити наслідки геополітичної нестабільності для українського фондового ринку: зниження інвестиційної привабливості, адже інвестори, як вітчизняні, так й іноземні, з обережністю ставляться до вкладення коштів в українські активи через високі ризики, пов'язані з воєнним конфліктом; погіршення доступу до капіталу через високі процентні ставки та обмежену ліквідність, а також відтік капіталу в більш безпечні активи, що негативно впливає на його капіталізацію.

Іншим викликом для розвитку фондового ринку є стрімкий розвиток нових фінансових технологій (фінтех) як в Україні, так і в усьому світі. З одного боку, фінтех має значний потенціал для модернізації та покращення роботи ринку, роблячи його більш доступним, ефективним та прозорим. З іншого боку, нові технології також створюють нові ризики і потребують від регуляторів та учасників ринку швидкого адаптування. Світові фондові біржі з кожним роком намагаються покращити свою роботу завдяки активному впровадженню цифровізації та автоматизації, а це дає значні переваги, підвищуючи ефективність функціонування процесів та зменшуючи навантаження на всю систему [9].

Основні виклики, пов'язані з розвитком фінтеху на фондовому ринку України, можна окреслити так:

✓ зростання використання онлайн-платформ та електронних транзакцій робить фондовий ринок більш вразливим до кібератак, котрі призводять до викрадення персональних даних інвесторів, втрати коштів та порушення роботи торгових систем;

✓ нові технології можуть використовуватися для шахрайських схем, таких як фішинг, розсилка

спаму та створення фейкових вебсайтів, як результат – можливі втрати інвесторів та підрив довіри до фондового ринку;

✓ використання штучного інтелекту та алгоритмів високої частоти призводить до маніпулювання цінами акцій та іншими формами нечесної торгівлі, що негативно впливає на чесність та прозорість ринку;

✓ швидкий розвиток FinTech часто випереджає можливості регуляторів щодо адаптації законодавства, що створює правову невизначеність та ризики для учасників ринку.

Важливим викликом на сьогодні є зміна поведінки інвесторів, що проявляється в таких аспектах: зростання ризикоаверсності, адже інвестори стають більш обережними та схильними до інвестування в консервативні активи, такі як депозити та облігації; короткострокове мислення (інвестори дедалі частіше прагнуть отримати швидкий прибуток, незважаючи на довгострокові перспективи розвитку компанії; недостатній рівень фінансової грамотності; вплив соціальних мереж, що може призвести до поширення дезінформації та необґрунтованих рекомендацій).

Усі ці фактори суттєво впливають на динаміку фондового ринку та потребують від його учасників нових підходів до інвестування та управління ризиками.

Незважаючи на виклики, перспективи розвитку фондового ринку залишаються позитивними. Очікується, що найближчими роками він продовжить зростати, стаючи більш доступним та диверсифікованим.

Серед ключових тенденцій розвитку фондового ринку можна виокремити:

- зростання ролі інституційних інвесторів;
- розвиток онлайн-інвестування;
- поява нових інвестиційних інструментів;
- підвищення ролі ESG-інвестування.

Ці тенденції свідчать про те, що фондовий ринок ставатиме більш динамічним та гнучким, пропонуючи інвесторам нові можливості для отримання прибутку.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Фондовий ринок є важливою складовою сучасної економіки, відіграючи ключову роль у мобілізації капіталу, корпоративному управлінні та оцінюванні вартості активів. Його сучасний стан характеризується стрімким розвитком, появою нових інструментів та учасників, а також зростанням волатильності.

Перспективи розвитку фондового ринку залишаються позитивними, що обумовлено низкою факторів, таких як зростання ролі інституційних інвесторів, розвиток онлайн-інвестування, поява нових інвестиційних інструментів (ETF, біржові облігації та деривативи), підвищення ролі ESG-інвестування. Варто зазначити, що реалізація цих перспектив залежить від низки факторів, таких як політична стабільність, сприятливий інвестиційний клімат та ефективне регулювання фондового ринку.

ЛІТЕРАТУРА

REFERENCES

1. Завальнюк І. Фондовий ринок України: історія розвитку та роль фінтеху. 2021. URL: <https://ua.news/ua/fintech-in-ukraine-30/fondoviy-rynok-ukrainy-istoriya-razvitiya-i-rol-finteha>.
2. Задоя О. А., Терещук А. В. Ретроспективний аналіз становлення фондового ринку України: проблеми та перспективні шляхи розвитку. *Нобелівський вісник*. 2019. № 1(12). С. 23-30.
3. Інформаційна довідка щодо ринків капіталу України протягом січня – грудня 2023 року. *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку України*. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/about-us/annual-reports/>.
4. Калінеску Т. В. Український фондовий ринок: реалії сьогодення. *Time Description of Economic Reforms*. 2023. № 2. С. 42-47. DOI: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.2.06>.
5. Миськів Г. В., Висоцька І. Б., Чапляк Н. І. Фондовий ринок України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Інфраструктура ринку*. 2021. Вип. 58. С. 94-98.
6. Танклевська Н. С., Ярмоленко В. В. Сучасний стан та проблеми функціонування фондового ринку в Україні. *Ефективна економіка*. 2021. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=7&y=2021>.
7. Татарин Н. Б., Шевчук О. М. Перспективний розвиток фондового ринку як важливої складової фінансового сектора економіки. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Економічні науки"*. 2014. Вип. 9. Ч. 2. С. 166-170.
8. Татарин Н., Олійник О. Фондовий ринок як один із елементів фінансового ринку: історія та його сучасний стан в Україні. *Молодий вчений*. 2023. № 3 (115). С. 128-133. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-3-115-24>.
9. Хома І., Мисько Ю. Вплив діджиталізації на світовий фондовий ринок. *Економіка та суспільство*. 2023. № 57. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-102>.
10. Шендерова А. Р., Якубовський С. О. Динаміка фондових ринків провідних країн ЄС та України в умовах світових пандемії COVID-19. *Прычорноморські економічні студії*. 2021. Вип. 72-1. С. 47-52.

1. Zavalniuk I. (2021), Fondovyi rynek Ukrainy: istoriia rozvytku ta rol fintekhu, available at: <https://ua.news/ua/fintech-in-ukraine-30/fondoviy-rynok-ukrainy-istoriya-razvitiya-i-rol-finteha>.
2. Zadoia, O. A. and Tereshchuk, A. V. (2019), Retrospektyvnyi analiz stanovlennia fondovoho rynku Ukrainy: problemy ta perspektyvni shliakhy rozvytku, *Nobelivskiy visnyk*, No 1(12), s. 23-30.
3. Informatsiina dovidka shchodo rynkiv kapitalu Ukrainy protiahom sichnia – hrudnia 2023 roku, *Natsionalna komisiia z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku Ukrainy*, available at: <https://www.nssmc.gov.ua/about-us/annual-reports/>.
4. Kalinesku, T. V. (2023), Ukrainskiy fondoviy rynek: realii sohodennia, *Time Description of Economic Reforms*, No 2, s. 42-47, available at: <https://doi.org/10.32620/cher.2023.2.06>.
5. Myskiv, H. V., Vysotska, I. B. and Chapliak, N. I. (2021), Fondovyi rynek Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku, *Infrastruktura rynku*, vyp. 58, s. 94-98.
6. Tanklevska, N. S. and Yarmolenko, V. V. (2021), Suchasnyi stan ta problemy funktsionuvannia fondovoho rynku v Ukraini, *Efektivna ekonomika*, No 7, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=7&y=2021>.
7. Tataryn, N. B. and Shevchuk, O. M. (2014), Perspektivnyi rozvytok fondovoho rynku yak vazhlyvoi skladovoi finansovoho sektora ekonomiky, *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, seriia "Ekonomichni nauky"*, vyp. 9, ch. 2, s. 166-170.
8. Tataryn N. and Oliinyk O. (2023), Fondovyi rynek yak odyin iz elementiv finansovoho rynku: istoriia ta yoho suchasnyi stan v Ukraini, *Molodyi vchenyi*, No 3 (115), s. 128-133, available at: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-3-115-24>.
9. Khoma I. and Mysko Yu. (2023), Vplyv didzhytalizatsii na svitovyi fondovyi rynek, *Ekonomika ta suspilstvo*, No 57, available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-102>.
10. Shenderova, A. R. and Yakubovskiy, S. O. (2021), Dynamika fondovykh rynkiv providnykh krain YeS ta Ukrainy v umovakh svitovykh pandemii COVID-19, *Prychornomorski ekonomichni studii*, vyp. 72-1, s. 47-52.

Стаття надійшла до редакції 05 червня 2024 року

УДК 338.1:631.1

Явна І. В.,

yavna.iryuna@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7295-1989,

здобувачка, Львівський національний університет природокористування, м. Дубляни

Ковалів В. М.,

volodymyrkovaliv@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2915-9990,

к.е.н., доц., декан факультету управління, економіки та права, Львівський національний університет природокористування, м. Дубляни

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Сільське господарство є не лише стратегічною галуззю економіки, яка забезпечує продовольчу безпеку країни, але й комплексом, який потребує постійного розвитку та модернізації. Ефективне функціонування сільськогосподарських підприємств значною мірою залежить від їх фінансового потенціалу, який формується під впливом низки чинників, включно з державним регулюванням. Метою статті є оцінка впливу державної фінансової політики на розвиток фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств. Основними цілями статті є аналіз інструментів державної фінансової політики, що впливають на можливості залучення кредитних ресурсів, а також особливостей їх реалізації за сучасних умов. Розкрито сутність фінансового потенціалу, обґрунтовано необхідність державного регулювання формування фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств. Наголошується на тому, що державна фінансова політика відіграє важливу роль у забезпеченні збалансованості фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств, що обумовлено потребою у зовнішньому управлінні їх фінансовим потенціалом за принципом ефективного державного регулювання. Виокремлено складові державної підтримки аграрного сектору економіки України, які спрямовані на підтримку сільського господарства та розвиток сільських територій. Досліджено інструменти та механізми фінансової політики як складової державного регулювання, проаналізовано їх практичне застосування, зокрема з питань залучення кредитних та лізингових ресурсів, здешевлення їх вартості. Визначено пріоритетні напрями вдосконалення державної політики щодо формування фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств. В ході дослідження обґрунтовано необхідність стимулювання кредитування сільськогосподарських підприємств за допомогою пільгових кредитних програм та гарантій, що дозволить підвищити доступність кредитних ресурсів для аграрних підприємств та сприяє їхньому розвитку. Удосконалення державної політики у цій сфері має базуватися на таких засадах, як: системність, комплексність, цілеспрямованість, стимулювання інноваційної та інвестиційної діяльності, забезпечення рівних умов для розвитку всіх форм господарювання.

Ключові слова: державне регулювання, фінансова політика, фінансовий потенціал, сільськогосподарські підприємства, фінансові інструменти, кредитні ресурси, лізинг, інвестиційна активність.

Yavna I. V.,

yavna.iryuna@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7295-1989,

Postgraduate, Lviv National Environmental University, Dublyany

Kovaliv V.M.,

volodymyrkovaliv@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2915-9990,

Ph.D., Associate Professor, Dean of the Faculty of Management, Economics and Law, Lviv National Environmental University, Dublyany

STATE REGULATION OF THE PROCESSES OF FORMING THE FINANCIAL POTENTIAL OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Abstract. Agriculture is not only a strategic sector of the economy that ensures the country's food security but also a complex that requires constant development and modernization. The effective functioning of agricultural enterprises largely depends on their financial potential, which is formed under the influence of a number of factors, including state

regulation. The purpose of the article is to assess the impact of state financial policy on the development of the financial potential of agricultural enterprises. The main goals of the article are the analysis of state financial policy instruments that affect the possibilities of attracting credit resources, as well as the features of their implementation under modern conditions. The essence of the financial potential is revealed, the need for state regulation of the formation of the financial potential of agricultural enterprises is substantiated. It is emphasized that the state financial policy plays an important role in ensuring the balance of the financial potential of agricultural enterprises, which is due to the need for external management of their financial potential based on the principle of effective state regulation. The components of state support for the agricultural sector of the economy of Ukraine, which are aimed at supporting agriculture and the development of rural areas, are singled out. The tools and mechanisms of financial policy as a component of state regulation have been studied, their practical application has been analyzed, in particular, in matters of attracting credit and leasing resources, reducing their cost. The priority directions for improving the state policy regarding the formation of the financial potential of agricultural enterprises have been determined. In the course of the study, the need to promote crediting of agricultural enterprises with the help of preferential credit programs and guarantees is substantiated, which will increase the availability of credit resources for agricultural enterprises and contribute to their development. Improvement of state policy in this area should be based on such principles as: systematic, comprehensive, targeted, stimulation of innovative and investment activity, ensuring equal conditions for the development of all forms of management.

Keywords: state regulation, financial policy, financial potential, agricultural enterprises, financial instruments, credit resources, leasing, investment activity.

JEL Classification: E62, Q14, Q18

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-78-15>

Постановка проблеми. Сільське господарство є ключовою галуззю для економіки України. Воно відіграє важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни, створює значну частину валового внутрішнього продукту та забезпечує робочими місцями сільське населення. Крім того, сільське господарство є важливим джерелом експортних доходів для України. Однією з важливих складових успішного функціонування сільськогосподарських підприємств є достатній для забезпечення безперервної господарської діяльності, реалізації стратегічних цілей фінансовий потенціал. Важливими складовими фінансового потенціалу є: належне управління фінансами, здатність до розрахунку та прогнозування фінансових результатів, а також доступ до фінансових ресурсів, зокрема кредитних, інвестицій та державної підтримки. Посилення фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств сприяє їхньому стабільному розвитку, підвищенню конкурентоспроможності та гарантуванню продовольчої безпеки країни. Тому важливим завданням для держави є створення сприятливих умов для розвитку сільського господарства, зокрема забезпечення доступності фінансових ресурсів та розвиток фінансового ринку для аграрного сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових працях дискусії щодо фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств як сукупності їх фінансових ресурсів, а також можливості щодо їх використання та нарощування, часто ведуться з урахуванням різноманітних аспектів та особливостей, що впливають на його формування. Забезпечення фінансової стабільності пов'язане з потенціалом підприємств щодо зміцнення та розширення виробничих, ресурсних і фінансових можливостей [1, с. 180-181]. Науковці Верзун А.,

Агре О., Войнич Л. визначили, що фінансовий потенціал аграрних підприємств є ключовим фактором успішного розвитку підприємств в умовах динамічного та конкурентного ринку, котрий визначає здатність підприємств до ефективного використання фінансових ресурсів для досягнення стратегічних цілей, забезпечення стійкого зростання та підвищення конкурентоспроможності [3, с. 121-122].

Артус М. М., Хижа Н. М. зазначають, що бюджетний механізм – це складна економічна форма цілеспрямованої взаємодії його елементів для забезпечення мобілізації фінансових ресурсів держави та їх використання відповідно до бюджетної політики держави [2, с. 34-39].

В контексті нашого дослідження саме бюджетну підтримку сільськогосподарських підприємств можна віднести до найважливіших інструментів державного регулювання формування їх фінансових ресурсів.

Тулай О. І., розглядаючи необхідність державного фінансування сільськогосподарських підприємств, визначає такі проблеми фінансового забезпечення сільськогосподарського виробництва: відсутність стабільного фінансування, що пов'язано з сезонним характером діяльності; неспроможність суб'єктів господарювання протидіяти фінансовим ризикам; відсутність фінансових ресурсів для розширеного відтворення; недоступність кредитних ресурсів у зв'язку з високими відсотковими ставками й відсутністю застави; недостатньо ефективна державна підтримка; низький рівень інвестиційної діяльності [10, с. 182].

Важливого значення набуває активізація фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств. Задля стабілізації, розвитку й прибутковості діяльності агропромислових підприємств потрібна

зважена державна фінансова політика, що ґрунтується на побудові чіткої фінансової стратегії та комплексу необхідних дій [4, с. 64].

Саме фінансова політика, на думку Гудзь О. Є., здійснює цілеспрямований управлінський вплив на фінансові ресурси з метою досягнення фінансового добробуту підприємств і нарощування рівня їх фінансового потенціалу для розвитку й відновлення виробництва на його інноваційній основі. Головним завданням управління фінансовим потенціалом підприємства вважається оптимізація фінансових потоків з метою збільшення позитивного фінансового результату [8, с. 73].

Дослідження питань використання важелів фінансової політики для розвитку фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств має епізодичний характер. Тому досить актуальною як у теоретичному, так і в практичному аспекті залишається проблема формування фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств, зокрема залучення кредитних ресурсів, в контексті державної фінансової політики. Це вимагає подальших наукових досліджень у цьому напрямку.

Постановка завдання. Метою статті є оцінка впливу державної фінансової політики на розвиток фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств. Основними цілями статті є аналіз інструментів державної фінансової політики, що впливають на можливості залучення кредитних ресурсів, а також особливостей їх реалізації за сучасних умов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансовий потенціал сільськогосподарського підприємства – це сукупність фінансових можливостей, які має підприємство для забезпечення своєї діяльності та розвитку. Він охоплює різноманітні ресурси, які можуть бути використані для забезпечення фінансової стійкості та здатності до конкурентоспроможності підприємства. До складу фінансового потенціалу входять такі компоненти, як фінансові ресурси, кредитоспроможність, рівень ліквідності, управлінська ефективність та інші, які впливають на фінансове становище підприємства. Розуміння фінансового потенціалу дозволяє управлінням ухвалювати обґрунтовані рішення щодо фінансового управління та стратегії розвитку підприємства.

Фінансовий потенціал є ключовим фактором успішного ведення фінансово-господарської діяльності будь-якого підприємства, зокрема сільськогосподарського. Він формується завдяки власним ресурсам, а також використовуючи залучені кошти. Однак сільськогосподарські підприємства часто стикаються з низкою проблем, пов'язаних з недостатньою фінансовою стійкістю, що обмежує їх можливості у залученні додаткових ресурсів.

Низька рентабельність та прибутковість сільськогосподарської діяльності обумовлюють обмежені можливості підприємств у формуванні власних

фінансових ресурсів. Високі фінансові ризики, пов'язані з сільськогосподарським виробництвом, не заохочують фінансові установи та інвесторів до співпраці з сільськогосподарськими підприємствами, що призводить до низького рівня кредитної та інвестиційної привабливості останніх.

З метою вирішення зазначених проблем держава здійснює регулювальний вплив, зокрема використовуючи різноманітні фінансові інструменти. Фінансова підтримка сільськогосподарських підприємств є важливою складовою державного регулювання розвитку аграрного виробництва. За умови ефективного використання коштів вона може сприяти підвищенню рентабельності сільськогосподарського виробництва, стимулюванню інвестицій в аграрний сектор та підвищенню конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції.

Різноманітність і специфічність розвитку агропромислових підприємств засвідчує, що фінансова політика, яка активно функціонує, – це перспективний шлях до забезпечення та збалансування їх фінансової стійкості. Варто зазначити, що механізм формування фінансової політики сприяння розвитку агропромисловим підприємствам потребує постійного уточнення, а також удосконалення, оскільки трансформаційні процеси в аграрному секторі України супроводжуються динамікою змін та механізмів їх реалізації. Передусім це стосується механізмів забезпечення фінансовими ресурсами агропромислових підприємств (кредитний, бюджетний, податковий, інвестиційний, механізм ціноутворення тощо) [5, с. 47].

Державна підтримка аграрного сектору економіки України має декілька складових, які спрямовані на підтримку сільського господарства та розвиток сільських територій (рис. 1).

Управління агропромислового розвитку Львівської обласної військової (державної) адміністрації (далі – ДАПР ЛОВ(Д)А) реалізовує в межах затверджених нормативних актів Комплексну програму підтримки та розвитку сільського господарства у Львівській області. Ця Комплексна програма затверджується на п'ятирічний термін. Аналізуючи джерела фінансування Комплексної програми 2016–2020 рр. та 2021–2025 рр., спостерігаємо певні відмінності щодо їх формування.

Протягом 2016–2020 рр. у структурі фінансових ресурсів, залучених в процесі реалізації Комплексної програми розвитку сільського господарства, частка коштів державного бюджету становила 85,9%, а частка коштів обласного бюджету Львівської області – 14,1% відповідно. Таке співвідношення в користь коштів державного бюджету продиктовано значно більшими його фінансовими можливостями та переліком програм фінансування (рис. 2).

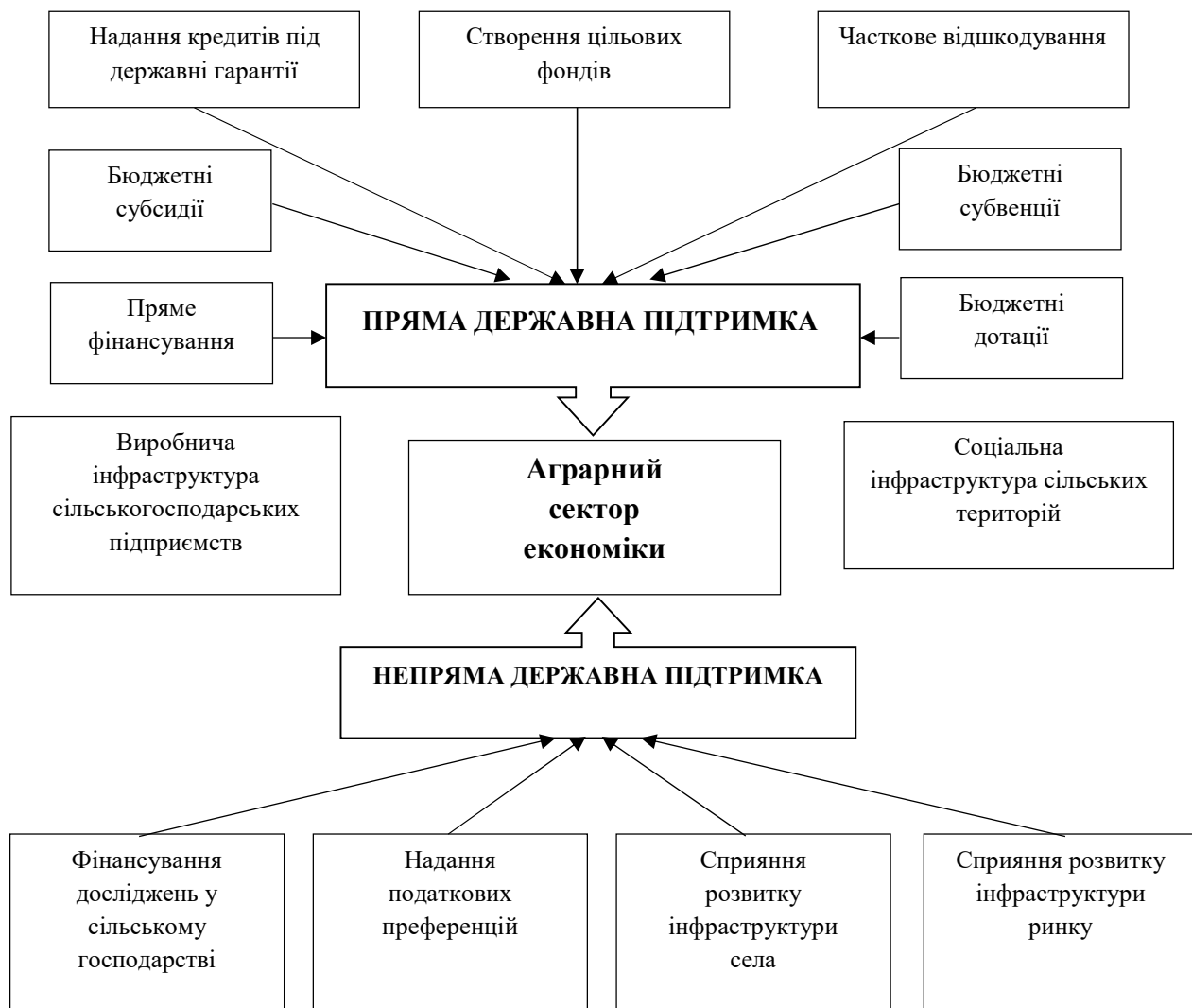

Рис. 1. Складові та взаємозв'язок державної підтримки сільськогосподарських підприємств [7, с. 60]

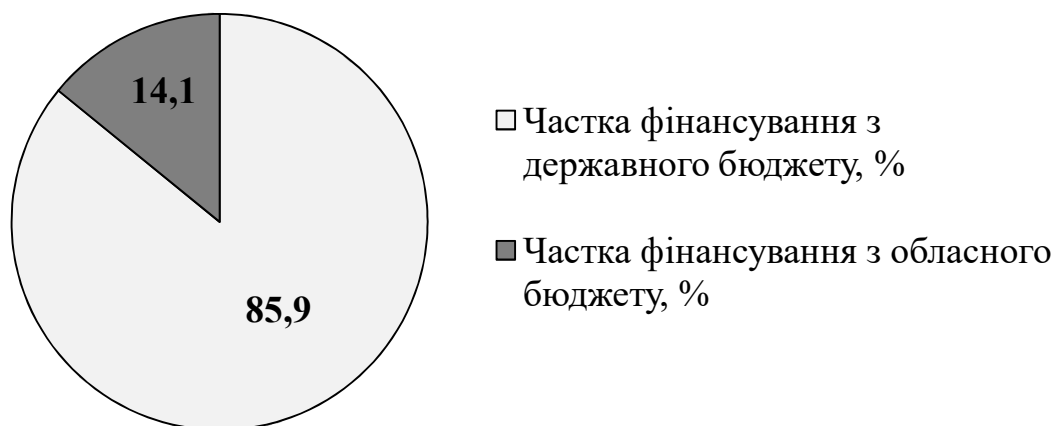

Рис. 2. Структура залучення додаткових фінансових ресурсів сільськогосподарськими підприємствами Львівської області з бюджетів різних рівнів у 2016 – 2020 рр., %

Джерело: складено на основі [6].

Структуру джерел фінансування Комплексної програми 2021–2025 рр. було скореговано внаслідок зміни розпорядників бюджетних коштів у 2023 р. До 2023 р. розпорядником коштів за програмою фінансової підтримки шляхом компенсації відсотків за кредитами та відсотків (комісії) за супроводження договорів фінансового лізингу був ДАПР ЛОВ(Д)А. З 2023 р. здешевлення вартості кредитних ресурсів відбувається в мажах Державної програми “Доступні кредити 5-7-9%”. Програму реалізує Фонд розвитку підприємництва (ФРП), єдиним учасником якого є Уряд України в особі Міністерства фінансів України, що координує усі аспекти діяльності Фонду [6].

У 2023 р. ДАПР ЛОВ(Д)А реалізовував фінансову підтримку шляхом компенсації відсотків (комісії) за супроводження договорів лише фінансового лізингу.

У структурі джерел фінансування Комплексної програми підтримки та розвитку сільського господарства Львівської області на 2021–2025 рр. частка коштів державного бюджету скоротилась та становила протягом 2021–2023 рр. в середньому 62,8%, а частка обласного бюджету Львівської області зросла до 37,2% відповідно (рис. 3).

Кредитні ресурси відіграють важливу роль у забезпеченні ефективності формування та викорис-

тання фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств. Залучення сільськогосподарськими підприємствами кредитних ресурсів покликане покрити тимчасові касові розриви. Використовуючи кредитні ресурси, покриваються поточні зобов'язання, забезпечується безперервність виробництва та дотримання технологічного процесу.

Протягом періоду реалізації Комплексної програми, затвердженої на 2016–2020 рр., для потреб здешевлення вартості кредитних ресурсів з державного бюджету було залучено загалом 71,3 млн грн (табл. 1). Визначальним є факт, що більш ніж 55% від цієї суми було виділено у 2020 р. Реалізація цієї програми забезпечила позитивну динаміку залучення кредитних ресурсів сільськогосподарськими товаровиробниками Львівської області. Протягом 2016–2020 рр. 207 сільськогосподарських товаровиробників скористались цією програмою для здешевлення вартості кредитних ресурсів, з яких у 2020 р. – 110 суб'єктів господарювання. Доцільно зазначити, що у 2020 р. кількість підприємств, які залучили фінансові ресурси для здешевлення вартості кредитів, зросла проти 2016 р. майже у 8,5 раза.

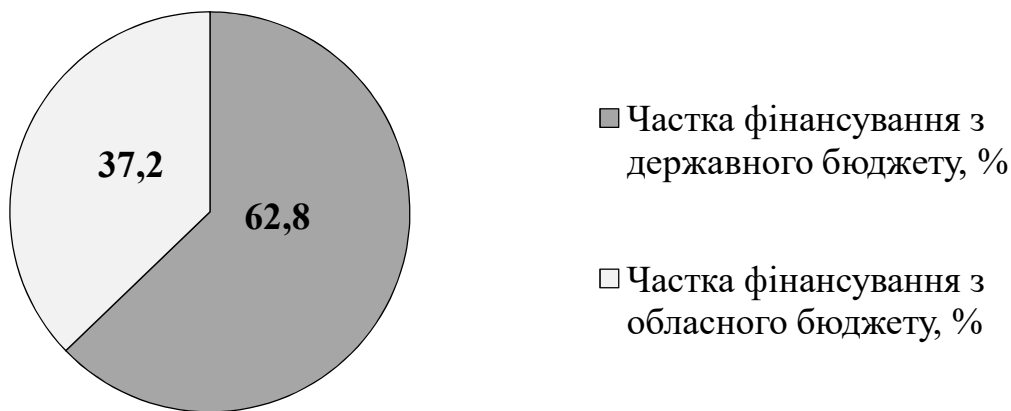

Рис. 3. Структура залучення додаткових фінансових ресурсів сільськогосподарськими підприємствами Львівської області з бюджетів різних рівнів у 2021–2023 рр., %

Джерело: складено на основі [6].

Результати реалізації програми компенсації відсотків за залученими кредитами та відсотків за комісією супроводження договорів фінансового лізингу

Напрями фінансової підтримки	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	Разом	Відхилення, +, - 2020 р. до 2016 р.
Державний бюджет							
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів	8,4	6,8	6,3	9,9	39,9	71,3	31,5
Кількість підприємств, од.	13	20	23	41	110	207	97
Сума залучених кредитів, млн грн	334,1	241,5	98,7	173,8	765,5	1613,6	431,4
зокрема на капітальні видатки	-	-	14,3	29,9	317,5	361,7	317,5
Обласний бюджет							
Фінансова підтримка шляхом компенсації відсотків за кредитами та відсотків (комісії) за супроводження договорів фінансового лізингу, млн грн	1,9	1,8	5,4	3,5	3,3	15,9	1,4
Кількість підприємств, од.	21	28	55	52	26	182	5
Сума залучених кредитів, млн грн	22	31,2	78,6	68,4	34	234,2	12
зокрема на капітальні видатки	4,1	12,7	31,5	18,5	7	73,8	2,9

Джерело: складено на основі [6].

Протягом зазначеного періоду це дозволило залучити 1613,6 млн грн кредитних ресурсів, зокрема 361,7 млн грн – на капітальні видатки.

З обласного бюджету Львівської області у 2016–2020 рр. на фінансову підтримку шляхом компенсації відсотків за кредитами та відсотків (комісії) за супроводження договорів фінансового лізингу було спрямовано майже 16 млн грн. 182 сільськогосподарські підприємства залучили загалом 234,2 млн грн кредитних ресурсів, що позитивно позначилось на їх фінансовому потенціалі. Близько третини суми залучених кредитних ресурсів було спрямовано на фінансування капітальних видатків.

Протягом 2016–2020 рр. сумарно з державного та обласного бюджету Львівської області на часткову компенсацію відсотків за залученими кредитами та відсотків (комісії) за супроводження договорів фінансового лізингу було спрямовано 87,2 млн грн. Загальна сума кредитних та лізингових ресурсів, за якими здешевлено їх вартість, становить 1847,8 млн грн.

Фінансування завдань та заходів Комплексної програми 2021–2025 рр. із залучення кредитних ресурсів корегується внаслідок повномасштабного вторгнення росії в Україну. Аналізуючи порядок державної підтримки залучення та здешевлення сільськогосподарським підприємствам вартості кредитних ресурсів у 2022–2023 рр., необхідно

зазначити, що у 2023 р. з обласного бюджету Львівської області здійснювалась фінансова підтримка витрат, пов'язаних лише з проведенням лізингових операцій.

У 2022 р. на реалізацію програми фінансової підтримки сільськогосподарських підприємств шляхом компенсації відсотків за кредитами та відсотків (комісії) за супроводження договорів фінансового лізингу з обласного бюджету Львівської області було виділено 4,1 млн грн. Скористались перевагами цієї програми 38 суб'єктів господарювання, що дозволило здешевити кредитних та лізингових коштів на суму 101,4 млн грн (табл. 2).

За кредитні та лізингові кошти придбано у 2022 р. 34 одиниці сільськогосподарської техніки, зокрема: 14 тракторів, 4 комбайни, 3 навантажувачі, 3 обприскувачі, 2 культиватори, 2 сівалки, кормозмішувач, розкидач, зернопакувальну машину та іншу техніку; обладнання, запчастини, насіння, міңдобрива, ЗЗР, ПММ та проведено реконструкцію зернового складу.

У 2023 р. фінансову підтримку шляхом компенсації відсотків (комісії) за супроводження договорів фінансового лізингу отримали 18 суб'єктів господарювання на загальну суму 2,2 млн грн. В такий спосіб здешевлено було 45,5 млн грн лізингових коштів. Це дозволило придбати 15 тракторів, 3 сівалки, 4 комбайни тощо [6].

Таблиця 2

Результати реалізації програми компенсації відсотків за залученими кредитами та відсотків (комісії) за супроводження договорів фінансового лізингу

Напрями фінансової підтримки	Значення
2022 р.	
Фінансова підтримка шляхом компенсації відсотків за кредитами та відсотків (комісії) за супроводження договорів фінансового лізингу, млн грн	4,1
Кількість підприємств, од.	38
Здешевлено кредитів та лізингових коштів, млн грн	101,4
2023 р.	
Фінансова підтримка шляхом компенсації відсотків (комісії) за супроводження договорів фінансового лізингу, млн грн	2,2
Кількість підприємств, од.	18
Здешевлено лізингових коштів, млн грн	45,5

Джерело: складено на основі [6].

Бюджетна підтримка залучення сільськогосподарськими підприємствами кредитних ресурсів передбачає також реалізацію завдань, фінансування яких здійснюється на поворотній основі.

У 2022 р. право на фінансову підтримку на зворотній основі у вигляді пільгових кредитів отримали 30 суб'єктів господарювання на загальну суму 10 млн грн (табл. 3). Протягом року на кредитні кошти придбано 135,7 т насінневого матеріалу, 196,6 т мінеральних добрив, 3,9 тис. л дизельного палива, 482,5 л засобів захисту рослин, 4 гол. ВРС, трактор та прес-підбирач. У 2022 р. до бюджету розвитку було повернуто 7,9 млн грн раніше наданих кредитів.

У 2023 р. у вигляді пільгових кредитів на зворотній основі на реалізацію бізнес-планів було спрямовано з обласного бюджету Львівської області 18,1 млн грн, з яких 10 млн грн витрачено на фінансування бізнес-планів із створення (придбання) об'єктів зберігання, замороження, ліній переробки передпродажної підготовки сільськогосподарської продукції. 19 суб'єктів підприємництва скористались правом та залучили кредитні кошти на

зворотній основі на поточні витрати для забезпечення комплексу польових робіт. Протягом 2023 р. повернуто до бюджету раніше виданих пільгових кредитних коштів на загальну суму 7,5 млн грн.

10 млн грн кредитних коштів спрямовано на реалізацію 6 бізнес-планів зі створення об'єктів виробництва з доданою вартістю, зокрема: цеху з переробки картоплі, цеху з виробництва гранульованого корму для річкової риби, цеху з переробки сої, 3 об'єктів для сушіння, зберігання зернових та технічних культур.

Як показують результати проведеного дослідження, використання бюджетних ресурсів є вагомим чинником впливу на оптимізацію процесів формування фінансового потенціалу сільськогосподарських товаровиробників. Інструменти, які використовуються державою для стимулювання залучення кредитних ресурсів у галузь, відображаються у зростанні інвестиційної активності, підвищенні ефективності господарської діяльності та конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції.

Таблиця 3

Результати реалізації програми фінансової підтримки на зворотній основі у вигляді пільгових кредитів

Напрями фінансової підтримки	Значення
2022 р.	
Фінансова підтримка на зворотній основі у вигляді пільгових кредитів, млн грн	10,0
Кількість підприємств, од.	30
2023 р.	
Фінансова підтримка на зворотній основі у вигляді пільгових кредитів на реалізацію бізнес-планів, млн грн	8,1
Кількість підприємств, од.	19
Фінансова підтримка на зворотній основі у вигляді пільгових кредитів на реалізацію бізнес-планів зі створення (придбання) об'єктів зберігання, замороження, ліній переробки передпродажної підготовки сільськогосподарської продукції, млн грн	10,0
Кількість реалізованих бізнес-планів, од.	6

Джерело: складено на основі [6].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Аналіз сучасного стану державного регулювання процесів формування кредитних ресурсів сільськогосподарських підприємств свідчить про необхідність комплексного підходу до цієї проблеми. Державна підтримка є важливим фактором у забезпеченні фінансової стабільності та розвитку аграрного сектору економіки. Одним із напрямків державного впливу є стимулювання кредитування сільськогосподарських підприємств за допомогою пільгових кредитних програм та гарантій. Це дозволяє підвищити доступність кредитних ресурсів для аграрних підприємств та сприяє їхньому розвитку.

Однак необхідно враховувати, що ефективне державне регулювання кредитування сільськогосподарських підприємств вимагає постійного аналізу та вдосконалення законодавства, а також забезпечення прозорості й відкритості у взаємодії між державними органами, банками та аграрними підприємствами.

Отже, державне регулювання процесів формування кредитних ресурсів сільськогосподарських підприємств має важливе значення для забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки та потребує системного підходу й узгодженості з іншими напрямками економічної політики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агрес О., Верзун А. Управління фінансовим потенціалом підприємства. *Український журнал прикладної економіки і технологій*. 2023. Т. 8. № 4. С. 179-183. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-4-28>.
2. Артус М. М., Хижа Н. М. Бюджетна система України : навч. посіб. Вид-во Європ. ун-ту, 2007. 220 с.
3. Верзун А., Агрес О., Войнич Л. Управління фінансовим потенціалом аграрних підприємств: реалії сьогодення. *Аграрна економіка*. 2024. Т. 17. № 1. С. 121-128.
4. Виклюк М. І. Фінансовий потенціал агропромислових підприємств у контексті реалізації державної фінансової політики. *Економіка і управління*. 2018. № 2. С. 41-48.
5. Виклюк М. Фінансовий потенціал агропромислових підприємств у контексті реалізації державної фінансової політики. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Економічні науки*. 2017. Вип. 44 (2). С. 64-70.
6. Виконання Комплексної програми підтримки та розвитку сільського господарства у Львівській області. URL: <https://loda.gov.ua/useful-info/52122?authorId=17057>.
7. Вишневецька О. М., Костирко А. Г. Фінансовий потенціал сільськогосподарських підприємств: теоретичні і практичні аспекти : монографія. Миколаїв : ФОП Швец В. М., 2017. 268 с.
8. Гудзь О. Є. Діагностика та управління фінансовим потенціалом підприємства. *Облік і фінанси*. 2015. № 1 (67). С. 71-76.

9. Мінфін: За час дії воєнного стану в межах Державної програми “Доступні кредити 5-7-9%” видано 42116 пільгових кредитів на близько 167 млрд грн. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-za-chas-dii-voiennoho-stanu-v-mezhakh-derzhavnoi-prohramy-dostupni-kredyty-5-7-9-vydano-42-116-pilhovyykh-kredytiv-na-blyzko-167-mlrd-hrn>.

10. Тулай О. І. Парадигма фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств. *Український журнал прикладної економіки*. 2018. Т. 3. № 4. С. 175-184.

REFERENCES

1. Ahres O. and Verzun A. (2023), Upravlinnia finansovym potentsialom pidpryiemstva, *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky i tekhnolohii*, t. 8, No 4, s. 179-183, available at: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-4-28>.
2. Artus, M. M. and Khyzha, N. M. (2007), Biudzhetna systema Ukrainy: navch. posib., vyd-vo Yevrop. un-tu, 220 s.
3. Verzun A., Ahres O. and Voinycha L. (2024), Upravlinnia finansovym potentsialom ahrarnykh pidpryiemstv: realii sohodennia, *Ahrarna ekonomika*, t. 17, No 1, s. 121-128.
4. Vykliuk, M. I. (2018), Finansovyi potentsial ahropromyslovykh pidpryiemstv u konteksti realizatsii derzhavnoi finansovoi polityky, *Ekonomika i upravlinnia*, No 2, s. 41-48.
5. Vykliuk M. (2017), Finansovyi potentsial ahropromyslovykh pidpryiemstv u konteksti realizatsii derzhavnoi finansovoi polityky, *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu, Ekonomichni nauky*, vyp. 44 (2), s. 64-70.
6. Vykonannia Kompleksnoi prohramy pidtrymky ta rozvytku silskoho hospodarstva u Lvivskii oblasti, available at: <https://loda.gov.ua/useful-info/52122?authorId=17057>.
7. Vyshnevskya, O. M. and Kostyrko, A. H. (2017), Finansovyi potentsial silskohospodarskykh pidpryiemstv: teoretychni i praktychni aspekty : monohrafiia, Mykolaiv : FOP Shvets V. M., 268 s.
8. Hudz, O. Ye. (2015), Diahnostyka ta upravlinnia finansovym potentsialom pidpryiemstva, *Oblik i finansy*, No 1 (67), s. 71-76.
9. Minfin: Za chas dii voiennoho stanu v mezhakh Derzhavnoi prohramy “Dostupni kredyty 5-7-9%” vydano 42116 pilhovyykh kredytiv na blyzko 167 mlrd hrn, available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-za-chas-dii-voiennoho-stanu-v-mezhakh-derzhavnoi-prohramy-dostupni-kredyty-5-7-9-vydano-42-116-pilhovyykh-kredytiv-na-blyzko-167-mlrd-hrn>.
10. Tulai, O. I. (2018), Paradyhma finansovoho zabezpechennia silskohospodarskykh pidpryiemstv, *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*, t. 3, No 4, s. 175-184.

Стаття надійшла до редакції 02 червня 2024 року

УДК 368.914

Купрін М. Ю.,
mak.kuprin@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2703-1336,
здобувач, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО СИСТЕМАТИЗАЦІЇ НАКОПИЧУВАЛЬНИХ ПЕНСІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ

Анотація. У статті здійснено спробу систематизації накопичувальних пенсійних механізмів (далі - НПМ) з метою підвищення їх ефективності та стійкості за умов сучасних соціально-економічних викликів. Проведена детальна класифікація НПМ за різноманітними критеріями дозволяє виявити ключові характеристики та специфіку функціонування цих елементів, що є необхідним для розробки ефективних стратегій управління пенсійними активами. Розглянуто системи з визначеним внеском та визначеними виплатами, а також гібридні системи з окресленою метою. Проаналізовано різні підходи до примусового та добровільного залучення учасників, а також специфіку фондovаних та нефондованих пенсійних систем. Особливу увагу приділено класифікації НПМ за формою власності та управління, включно з державними, приватними та гібридними системами, що дозволяє врахувати різноманітні соціально-економічні чинники та індивідуальні потреби учасників. Висвітлено питання гарантованих, негарантованих та частково гарантованих систем, що мають значний вплив на рівень фінансової безпеки бенефіціарів та ступінь ризику, якого вони зазнають. Розглянуто типологію НПМ за типом учасників та характером їхньої участі, що охоплює індивідуальні, колективні, універсальні, галузеві та корпоративні системи. Аналіз інтегрованих та ізольованих систем з погляду їх взаємодії з іншими соціальними програмами надає цінні рекомендації щодо оптимізації загальної ефективності та стійкості соціального захисту. Порівняння інвестиційних, страхових, депозитних та гібридних моделей дозволило виявити їхні особливості та підходи до управління активами і забезпечення виплат. Зважаючи на різноманітні характеристики накопичувальних пенсійних механізмів, основним пріоритетом держави має бути ідентифікація оптимальних стратегічних орієнтирів у процесі впровадження накопичувального елемента. Комплексний аналіз потреб та можливостей відповідно до запропонованої класифікації повинен забезпечити визначення коректних цілей пенсійної реформи, що сприятиме мінімізації негативних наслідків та забезпеченню довгострокової стабільності й ефективності вітчизняної пенсійної системи.

Ключові слова: накопичувальне пенсійне забезпечення, механізми державного управління, реформування системи пенсійного забезпечення, світові пенсійні системи.

Купрін М. Ю.,
mak.kuprin@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2703-1336,
Postgraduate, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE SYSTEMATIZATION OF ACCUMULATIVE PENSION MECHANISMS

Abstract. The article attempts to systematize accumulative pension mechanisms (hereinafter - APM) with the aim of increasing their efficiency and sustainability under the conditions of modern socio-economic challenges. The detailed classification of APM according to various criteria makes it possible to identify the key characteristics and specifics of the functioning of these elements, which is necessary for the development of effective pension assets management strategies. Systems with a defined deposit and defined payments, as well as hybrid systems with a defined goal, are considered. Various approaches to forced and voluntary involvement of participants, as well as the specifics of funded and unfunded pension systems, are analyzed. Particular attention is paid to the classification of APM by the form of ownership and management, including state, private and hybrid systems, which allows taking into account various socio-economic factors and individual needs of participants. The issues of guaranteed, unguaranteed and partially guaranteed systems are highlighted, which have a significant impact on the level of financial security of beneficiaries and the degree of risk they are exposed to. The typology of APM according to the type of participants and the nature of their participation, covering individual, collective, universal, branch and corporate systems, is considered. Analysis of integrated and isolated systems from the point of view of their interaction with other social programs provides valuable recommendations for optimizing the overall effectiveness and sustainability of social protection. Comparison of investment, insurance, deposit and hybrid models made it possible to identify their features and approaches to assets management and payment provision. Taking into account the various characteristics of accumulative pension

mechanisms, the main priority of the state should be the identification of optimal strategic guidelines in the process of implementing the accumulative element. A comprehensive analysis of needs and opportunities in accordance with the proposed classification should ensure the determination of the correct goals of the pension reform, which will contribute to minimizing negative consequences and ensuring the long-term stability and efficiency of the domestic pension system.

JEL Classification: G23, G24

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-78-16>

Постановка проблеми. Сучасна система накопичувального пенсійного забезпечення стикається з численними викликами, обумовленими динамічними змінами соціально-економічного середовища, демографічними трансформаціями та волатильністю фінансових ринків. Відсутність чіткої та універсальної класифікації накопичувальних пенсійних механізмів (далі – НПМ) значно ускладнює розробку ефективних стратегій їх впровадження, а також забезпечення майбутньої ефективності та стійкості системи. Демографічні зміни, нестабільність економічних умов та неоднорідність регуляторних підходів зумовлюють недостатню ефективність і низький рівень довіри населення до накопичувальних пенсійних механізмів. Таким чином, виникає нагальна потреба у всебічному дослідженні, систематизації та науковому обґрунтуванні різних типів НПМ з метою формування єдиного підходу до їх класифікації, що зі свого боку дозволить створити правильне бачення побудови накопичувального сегмента пенсійної системи, механізмів його державного регулювання і забезпечення максимальної ефективності та стійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням різних аспектів державного регулювання та класифікації накопичувальних пенсійних механізмів присвячено численні праці вітчизняних та зарубіжних економістів і науковців. Враховуючи багатогранність та історичну різноманітність наявних накопичувальних пенсійних механізмів, різним аспектам їхньої побудови та функціонування присвячено роботи таких вітчизняних науковців, як Т. Козак, І. Жайворонюк, С. Зубик, Н. Зеленко, В. Рудик та інших. Значний внесок у систематизацію накопичувальних пенсійних систем здійснили й зарубіжні автори, серед яких Л. Бовенберг, Д. Брудерс, Р. Мелкопф, Д. Блейк, Дж. Кемпбелл, Л. Вісейра, Р. Хольцман, Г. Рудольф, Р. Шиллер та Н. Уайтсайд. Попри вагомі результати наукових досліджень зазначених науковців потреба у подальшому удосконаленні державної політики підтримки накопичувальних пенсійних систем посилюється, що обумовлює необхідність розширення класифікаційних підходів до цих механізмів, а також удосконалення теоретико-методичного базису для формування і реалізації адекватної державної політики у цій сфері.

Постановка завдання. Україна перебуває на порозі запровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи, що вимагає глибокого аналізу наявних моделей і підходів задля забезпечення її ефективності та стійкості. За

твердженням С. Зубика, функціонуючий третій (добровільний) рівень накопичувального пенсійного забезпечення характеризується серйозними системними недоліками та відзначається недостатнім охопленням, що обумовлює його неспроможність задовольнити майбутні потреби пенсіонерів [2]. Це створює нагальну потребу в розробці науково обґрунтованої класифікації наявних накопичувальних пенсійних механізмів, яка б враховувала різноманітні характеристики та специфіку їх функціонування, забезпечуючи адекватне планування і впровадження ефективних пенсійних стратегій. Системне комплексне розуміння різних аспектів та характеристик накопичувальних пенсійних механізмів дозволить створити науково обґрунтовану класифікацію, яка могла б відповідати специфіці української економіки та соціально-демографічним умовам. Це сприятиме фокусуванню можновладців на ключових характеристиках цих механізмів, що допоможе адаптувати їх у вітчизняну практику максимально ефективно. Таким чином, це дослідження має на меті сформувати науково обґрунтовану базу для розробки політики державного регулювання у сфері накопичувального пенсійного забезпечення для гарантування довгострокової стабільності та ефективності пенсійної системи. До того ж така класифікація могла б слугувати опитувальником високого рівня під час планування майбутньої накопичувальної пенсійної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Накопичувальні пенсійні механізми (системи, програми, схеми) є фундаментальним компонентом сучасних соціальних архітектур. Інкorporація множинних параметрів цих механізмів дозволяє розробити комплексну класифікацію, що сприяє глибокому розумінню їхніх базових характеристик і методологій управління пенсійними активами.

Фундаментально класифікація накопичувальних пенсійних механізмів *за їхньою природою та інструментами забезпечення пенсійних трансфертів* може бути диференційована на дві основні категорії: системи з визначеним внеском (Defined Contribution, DC) та системи з визначеними виплатами (Defined Benefit, DB). У системах з визначеним внеском (DC) величина пенсійних виплат детермінується сукупністю акумульованих внесків та результатами інвестиційної діяльності. Цей механізм забезпечує значну гнучкість, проте водночас делегує інвестиційний ризик на бенефіціара пенсійного плану. Попри загальні тенденції імплементації саме таких механізмів накопичень така система піддається певній критиці. Зокрема, на думку

Д. Тернера, адміністративні витрати можуть диспропорційно впливати на рахунки з меншими внесками, що робить ці системи менш справедливими [13]. Окрім того, оскільки будь-які інвестиції як економічна категорія характеризуються значною волатильністю, В. Рудик та І. Чернишевська вважають, що важливим аспектом державного регулювання у забезпеченні надійності та ефективності пенсійних активів є впровадження своєчасних та адекватних заходів щодо обмеження або нейтралізації інгерентних ризиків [4].

Системи з визначеними виплатами (DB) функціонують за принципом заздалегідь встановленої формули пенсійних трансфертів, яка часто корелює з такими параметрами, як базова компенсація та період зайнятості бенефіціара. Цей механізм забезпечує сталість і прогнозованість виплат, що є незвичайно важливим для стратегічного планування пенсійних доходів. Проте така архітектура, за переконанням Т. Козака, вимагає ретельного та висококваліфікованого управління фінансовими ризиками, водночас перекладаючи тягар інвестиційних ризиків на фідучіарного спонсора пенсійного плану, яким зазвичай є роботодавець [3].

Отже, кожен із зазначених типів пенсійних механізмів характеризується своїми унікальними характеристиками, що впливають на рівень фінансової безпеки бенефіціарів та ступінь ризику, якого вони зазнають. Це забезпечує баланс між гнучкістю внесків та стабільністю виплат. Системи DC пропонують значну гнучкість щодо розміру внесків, однак перекладають інвестиційний ризик на учасників, що може призвести до варіативності у величині кінцевих виплат. Навпаки, системи DB забезпечують передбачуваність та стабільність виплат, однак вимагають від спонсорів пенсійних планів високого рівня управління ризиками для забезпечення необхідного рівня платоспроможності. На думку М. Коельо, вибір між цими системами визначається перевагами та недоліками кожної з них, а також їх здатністю задовольнити індивідуальні потреби та очікування учасників [8].

Системи з визначеною метою (Defined Ambition, DA) з'явилися відносно недавно і є квінтесенцією еволюційного вдосконалення архітектури систем DB та DC. Ці програми інтегрують компоненти систем з визначеними внесками і визначеними виплатами, утворюючи гібридну структуру. Вони забезпечують певний рівень пенсійних виплат, який корелює з обсягом внесених коштів та інвестиційними результатами, однак містять механізми корекції, що враховують актуальні фінансово-економічні умови. Такий підхід орієнтований на балансування між стабільністю та гнучкістю, адаптуючи виплати до мінливих ринкових умов, що підвищує стійкість пенсійної системи до макроекономічних флуктуацій [5].

Класифікація накопичувальних пенсійних механізмів *за критерієм примусу*, виокремлюючи в їх складі добровільні, обов'язкові та гібридні, забезпечує багатогранний підхід до управління пенсійними накопиченнями, враховуючи різноманітні

соціально-економічні фактори та індивідуальні потреби учасників.

Добровільні НПМ вирізняються залежністю від автономного волевиявлення суб'єкта щодо його участі та обсягів фінансових внесків. Такі механізми забезпечують учасникам максимальний рівень дискреційної свободи у визначенні параметрів внесків, зокрема їх розміру та періодичності, а також широкого спектра засобів досягнення бажаних результатів, що сприяє високому ступеню персоналізації пенсійних накопичень відповідно до індивідуальних економічних можливостей та потреб. Водночас характерною рисою таких механізмів є їх низький рівень охоплення, що зумовлює недостатню участь і, відповідно, обмежує їх ефективність у забезпеченні соціального захисту населення на широкому рівні.

Обов'язкові НПМ встановлюють нормативно-правову імперативність внесення коштів на регулярній основі відповідно до затверджених регуляторних стандартів. За твердженням Х. Рудольфа, такі механізми забезпечують безперервність накопичувальних процесів та підвищують загальний рівень охоплення громадян системою соціального забезпечення. Проте імплементація подібних систем вимагає значного рівня політичної рішучості, оскільки такі ініціативи зазвичай натрапляють на потужний соціальний та політичний спротив [11].

Гібридні пенсійні механізми, відомі також як квазіобов'язкові, поєднують компоненти добровільних та обов'язкових пенсійних програм. Ці механізми можуть охоплювати обов'язкові внески для певних демографічних груп або за певних умов, водночас зберігаючи добровільний характер інших аспектів участі. Додатково, на думку Х. Рудольфа, такі системи можуть передбачати механізми автозапису з можливістю відмови від участі, що дозволяє адаптувати участь до індивідуальних прерацій бенефіціарів [12].

За способом фінансування НПМ диференціюються на фондovanі та нефондовані. Фондовані пенсійні механізми сконцентровані на реальному інвестуванні та акумуляції коштів учасників з метою забезпечення майбутніх пенсійних трансфертів. Цей процес відомий як фондування. Такий підхід передбачає матеріалізацію інвестиційних активів, що з часом мають потенціал для зростання. Нефондовані НПМ (Notional Defined Contribution (NDC) застосовують умовні рахунки для обліку майбутніх зобов'язань у формі пенсійних виплат, виключно з реальним грошовим перерозподілом та інвестуванням активів. Ці системи функціонують на основі поточних внесків, які використовуються для фінансування поточних виплат, створюючи таким чином механізм міжгенераційного фінансового перерозподілу. На думку Д. Хольцмана, такі механізми здатні сприяти фінансовій стійкості пенсійних систем завдяки автоматичному коригуванню виплат відповідно до демографічних та економічних змін [9].

В контексті сучасних наукових досліджень класифікація НПМ *за параметрами власності та управління* набуває вагомого значення для

адекватного розуміння їх соціально-економічної ефективності та структурної стійкості. Державні пенсійні системи, що характеризуються централізованим управлінням і фінансуванням з боку державних інституцій, забезпечують широкий соціальний захист, проте часто піддаються критиці, зважаючи на їх низьку функціональну ефективність, бо базуються переважно на податкових надходженнях або соціальних внесках. Приватні пенсійні механізми, адміністровані автономними фінансовими установами, акцентовані на персоналізованих інвестиційних стратегіях та управлінні пенсійними активами з обмеженим державним втручанням, яке зосереджується переважно на наглядових та регуляторних функціях. Гібридні пенсійні системи, за твердженням Н. Вайтсайда, синтезуючи елементи державного регуляторного механізму та приватного управлінського підходу, прагнуть досягти оптимальної рівноваги між соціальною захищеністю та інвестиційною ефективністю, інтегруючи надійність державних інституцій з високою продуктивністю приватного сектору шляхом делегування ключових управлінських функцій, таких як адміністрування системи й управління активами, до компетенції приватних фінансових установ [16].

У сучасних дослідженнях НПМ важливим аспектом є *рівень гарантій пенсійних виплат*, що має значний вплив як на архітектуру самих пенсійних механізмів, так і на інші аспекти фінансової стабільності та соціальної захищеності учасників.

В широкому розумінні під гарантіями щодо пенсійних накопичень можна розуміти чітко окреслені правила відшкодування результатів діяльності пенсійних установ, відмінних від очікуваних, та у випадках і обсягах, встановлених умовами застосування цих гарантій. Інакше кажучи, така природа цього терміна визначає різні можливості для побудови пенсійних систем відповідно до таких чинників, як чисельність осіб, на яких вони мають розповсюджуватись, випадки, за яких вони застосовуються, а також розмір та порядок визначення гарантій. Розмір гарантії є прямо пропорційним обсягу прав, які набуває особа, адже основою моделювання вартості гарантій є математичний вимір очікуваних параметрів потенційної волатильності та пошуку оптимальних параметрів її утилізації. Тому що більшими (та, відповідно, менш визначеними з позиції імовірності їх настання) є обсяги покриття гарантією, то вартість такої гарантії (розширення спектра напрямків її утилізації) буде вищою.

Гарантовані НПМ забезпечують фіксовані пенсійні виплати незалежно від результатів інвестиційної діяльності, реалізуючи принципи абсолютної детермінованості доходів. Це гарантує високу стабільність та передбачуваність для учасників, мінімізуючи експозицію до інвестиційних ризиків і забезпечуючи фінансову інваріантність.

Негарантовані НПМ базуються на залежності розміру пенсійних виплат від результатів інвестицій. Ці системи функціонують за принципами стохастичної динаміки, де пенсійні виплати є випадковими змінними, які залежать від розподілу результатів інвестиційної діяльності. Отже, в таких

механізмах інвестиційний ризик переноситься на бенефіціарів, збільшуючи невизначеність і варіативність доходів.

Частково гарантовані пенсійні механізми поєднують елементи гарантованих та негарантованих підходів, забезпечуючи базовий рівень пенсійних виплат із можливістю додаткових виплат залежно від результатів інвестиційної діяльності. Така структура балансує між стабільністю та потенціалом для підвищення доходів, використовуючи механізми хеджування ризиків та утилізації волатильності. Математично ці системи можуть бути представлені як гібридні моделі, що містять фіксовану (детерміновану) та змінну (стохастичну) компоненти з вбудованими опціонами на додаткові виплати за умов успішних інвестиційних результатів.

Незважаючи на позитивну роль гарантій у процесі охоплення широкого кола потенційних учасників, через свою вартість вони одночасно зменшують кінцеві пенсійні заощадження, а також одночасно можуть призводити і до низки інших негативних наслідків, таких як моральна небезпека, "стадна" поведінка, уразливість до екстремальних ризиків тощо. Р. Хольцман закликає зважено оцінювати потенційні переваги та недоліки гарантій для НПМ [10].

Важливим фактором формування державної політики щодо гарантування накопичувальних пенсійних систем є їх місце в загальній системі пенсійного забезпечення. Якщо системи DC займають головне місце у формуванні майбутніх виплат, такі механізми зазвичай є гарантованими. Водночас у деяких країнах автоматичні соціальні стабілізатори пенсійного забезпечення є високими, що зумовлює другорядність накопичувальних механізмів і, як наслідок, відсутність необхідності надання додаткових дорогих і не завжди виправданих гарантій. Проте надання мінімальних гарантій дозволяє подолати психологічний страх учасників пенсійної системи щодо втрати принаймні частини своїх номінальних заощаджень.

Класифікація НПМ *за типом учасників та характером їхньої участі* є важливим аспектом, що визначає архітектуру накопичувальної системи. За цією ознакою можна виокремити механізми, що охоплюють індивідуальні автономні системи з високим рівнем персоналізації та активної участі, а також колективні, які акумулюють внески та забезпечують централізоване управління і розподіл ризиків для досягнення оптимізації сукупного добробуту учасників.

Індивідуальні пенсійні механізми вирізняються автономністю учасників у здійсненні внесків та ухваленні інвестиційних рішень. Це сприяє високому рівню персоналізації пенсійних накопичень, водночас вимагаючи від учасників активної участі та необхідного рівня фінансової грамотності і компетентності. Такі системи можна моделювати як незалежні інвестиційні портфелі, де ризики і доходи визначаються індивідуальними стратегіями управління. Враховуючи принципи теорії раціональних очікувань та оптимізації портфеля, учасники

прагнуть максимізувати свої очікувані доходи за заданого рівня ризику.

Колективні пенсійні системи акумулюють внески від групи учасників, забезпечуючи централізоване управління активами та колективний розподіл інвестиційних ризиків. Такі системи можуть бути організовані роботодавцями, профспілками або іншими інститутами спільного інвестування. З позиції фінансів колективні системи функціонують як агреговані інвестиційні фонди з диверсифікованими портфелями, де управління активами та хеджування ризиків здійснюються централізовано. Це дозволяє зменшити індивідуальну експозицію до ризику завдяки ефекту масштабу та синергії в управлінні активами. У контексті досліджень М. Вайцмана такі системи оптимізують сукупний добробут учасників шляхом ефективного розподілу ресурсів та мінімізації системних ризиків [15].

Колективні НПМ можуть бути універсальними, галузевими та корпоративними. Універсальні є доступними для всіх громадян або резидентів країни, незалежно від їхньої професійної діяльності чи галузевої належності. Ці системи орієнтовані на забезпечення накопичень всіх учасників, виконуючи функцію соціального амортизатора. Галузеві пенсійні схеми розроблені для працівників певних галузей або професій, враховуючи специфіку їхньої роботи та ризику, характерні для певного сектору (період трудової діяльності та інші індикатори галузі). Ці системи адаптуються до професійних особливостей і можуть містити додаткові гарантії та пільги. Вони функціонують як сегментовані фонди, оптимізовані для специфічних ризиків і потреб галузі, з можливістю використання диференційованих внесків і виплат. Корпоративні системи, організовані окремими компаніями, інтегруються в компенсаційні пакети для утримання та мотивації працівників, формуючи внутрішньокорпоративні фонди з індивідуальними та колективними компонентами. С. Зубик визначає їх ключовим елементом прояс корпоративної соціальної відповідальності, на якому варто зосередити увагу [1].

Важливим елементом державної політики з накопичувального пенсійного забезпечення є розуміння ролі цих систем у контексті загальнодержавної соціальної політики та *зв'язку з іншими соціальними програмами*. Так, інтегровані пенсійні системи характеризуються тісною взаємодією з іншими соціальними та фінансовими програмами, такими як PAYG-системи, медичне страхування, соціальне забезпечення, допомога у зв'язку з безробіттям та інші форми соціальної підтримки. Цей підхід спрямований на забезпечення комплексного соціального захисту, де пенсійні виплати є частиною ширшої системи соціального забезпечення. Інтеграція дозволяє узгоджувати пенсійні накопичення з іншими формами соціальної підтримки, оптимізуючи загальну ефективність та стійкість соціального захисту.

Ізольовані НПМ функціонують незалежно від інших соціальних програм, зосереджуючись виключно на акумуляції пенсійних внесків та виплатах пенсій. Цей підхід передбачає автономне

управління пенсійними активами без інтеграції з іншими видами соціальної підтримки. Ізоляція таких систем може забезпечувати чітку спеціалізацію на пенсійному забезпеченні, однак не враховує взаємозв'язок з іншими аспектами соціального захисту.

Класифікація пенсійних механізмів *за інвестиційною стратегією та управлінням активами* передбачає поділ на статичні та динамічні програми (фонди життєвого циклу). Статичні НПМ характеризуються інваріантною інвестиційною стратегією, яка залишається константною протягом усього періоду акумуляції капіталу. Ці програми забезпечують стабільність інвестиційного процесу, дозволяючи учасникам формувати детерміновані очікування щодо зростання активів. Однак такий підхід може демонструвати низьку адаптивність до змін кон'юнктури ринкових умов і специфічних індивідуальних потреб учасників, обмежуючи потенціал для оптимізації дохідності за умов волатильного ринкового середовища. Відсутність гнучкості в інвестиційних стратегіях може знижувати ефективність управління активами та призводити до субоптимальних результатів у довгостроковій перспективі.

Динамічні пенсійні програми, відомі також як фонди життєвого циклу (визначеної дати), характеризуються адаптивною інвестиційною стратегією, яка корелюється з віковими категоріями учасників. Ці програми зазвичай знижують рівень ризику із наближенням до пенсійного віку, забезпечуючи оптимальний баланс між зростанням активів та захистом накопичень. Інакше кажучи, такі програми можна моделювати як адаптивні портфелі, структура яких змінюється відповідно до прогнозованих ризиків та очікуваних дохідностей на різних етапах життєвого циклу учасників. На думку Д. Кемпбелл, це дозволяє досягти оптимального співвідношення між дохідністю та безпекою інвестицій, максимально враховуючи динамічні зміни ринкових умов і специфічні потреби учасників у кожній фазі накопичувального періоду [7].

Інституційна побудова *за принципом управління та адміністрування* передбачає поділ на централізовані, децентралізовані та змішані системи. Такий підхід дозволяє розкрити різноманітні методи організації пенсійних систем, враховуючи їхні унікальні управлінські структури та адміністрування, що впливають на ефективність, гнучкість і стабільність пенсійних виплат.

Управління активами та адміністрування системи в централізованих НПМ здійснюється єдиним центральним органом або призначеною інституцією зазвичай державної форми власності. Це забезпечує уніфікованість підходів, економію витрат завдяки ефекту масштабу та характерну мінімізацію ризиків. Однак, на думку М. Вайцмана, такий підхід може обмежувати гнучкість та адаптивність системи до індивідуальних потреб і специфічних обставин, а також може призводити до менш ефективного управління внаслідок відсутності конкурентного середовища [15].

Децентралізовані пенсійні системи передбачають делегування функцій накопичувального пенсійного забезпечення незалежним недержавним інституціям. Такий підхід сприяє підвищенню адаптивності системи, дозволяючи враховувати індивідуальні особливості та потреби учасників, а конкуренція між провайдерами може стимулювати більш ефективне управління активами. Проте децентралізація інколи призводить до значних накладних витрат для провайдерів послуг та часом спричиняє ерозію капіталу учасників. За твердженням Д. Блейка, такі системи характеризуються ускладненою координацією та регулюванням, що може зумовлювати дисбаланси та призвести до зниження загальної ефективності функціонування НПМ [6].

Змішані пенсійні системи інтегрують елементи централізованого та децентралізованого управління. В таких системах держава виступає окремим “децентралізованим” учасником на рівні з іншими установами, а також встановлює загальні правила та стандарти, забезпечуючи уніфікованість підходів і регуляторний контроль. Водночас ринкові інституції здійснюють безпосереднє управління та адміністрування пенсійними активами, адаптуючи управлінські рішення до специфічних потреб і умов учасників. Така структура забезпечує оптимальний баланс між централізованою координацією і стандартизацією, а також гнучкістю та адаптивністю на місцевому рівні, дозволяючи ефективно реагувати на різноманітні виклики та гарантуючи необхідний рівень конкуренції й індивідуалізований підхід до управління пенсійними активами.

Поділ НПМ за типом юридичних взаємовідносин охоплює інвестиційні, страхові, депозитні та гібридні моделі, кожна з яких має свої особливості й підходи до управління активами і забезпечення виплат. Інвестиційні НПМ спрямовують внески учасників на різні фінансові ринки з метою максимізації дохідності через інвестиції в акції, облігації, нерухомість та інші активи. Такі системи мають високий потенціал для зростання капіталу, але піддаються значному ринковому ризику та волатиль-

ності. Страхові НПМ функціонують на основі страхових принципів, де внески учасників використовуються для формування резервів, які забезпечують гарантовані виплати. Ці системи зазвичай пропонують меншу дохідність порівняно з інвестиційними, але забезпечують вищий рівень стабільності та передбачуваності виплат. Страхові моделі охоплюють актуарні розрахунки для визначення необхідних резервів та оцінки довгострокових зобов'язань. Депозитні механізми базуються на акумуляції внесків учасників на банківських депозитах або в аналогічних фінансових інструментах з фіксованою дохідністю. Такі системи забезпечують стабільність і передбачуваність, оскільки дохідність залежить від відсоткових ставок за депозитами. Проте цей підхід може не забезпечити достатнього зростання капіталу за умов інфляції і зростання вартості життя. Математичне моделювання таких систем передбачає розрахунки майбутньої вартості накопичень з урахуванням фіксованих відсоткових ставок. Гібридні системи поєднують елементи інвестиційних, страхових та депозитних підходів для створення збалансованого фінансового механізму. Такі системи можуть охоплювати гарантовані мінімальні виплати поряд із можливістю додаткових інвестиційних доходів, адаптуючи стратегії управління активами відповідно до індивідуальних потреб та ринкових умов. Гібридні системи моделюються як комплексні портфелі з інтегрованими стратегіями управління ризиками та доходами, що містять різні фінансові інструменти для оптимізації загальної ефективності механізму загалом.

Підсумовуючи різноманітність характеристик, які притаманні накопичувальним пенсійним механізмам, та спираючись на численні напрямки досліджень, можна представити таку класифікацію НПМ з урахуванням основних структурно-функціональних параметрів, таких як інституційна модель, методи управління активами, рівень регуляторного контролю, механізми фінансування, спеціалізація, рівень централізації тощо (табл. 1).

Таблиця 1

Види накопичувальних пенсійних механізмів за основними класифікаційними ознаками*

№ з/п	Ознака класифікації	Види накопичувальних пенсійних механізмів
1	За характером та механізмами забезпечення пенсійних трансфертів	DC, DB, DA
2	За критерієм примусу	Добровільні, обов'язкові, гібридні (квазіобов'язкові)
3	Залежно від способу фінансування	Фондовані і нефондовані
4	За формою власності та управління	Державні, приватні, гібридні
5	За рівнем наданих гарантій	Гарантовані, негарантовані, частково гарантовані
6	За типом учасників та характером участі	Індивідуальні, колективні
7	За охопленням та спеціалізацією	Універсальні, галузеві, корпоративні
8	За зв'язком з іншими соціальними програмами	Інтегровані та ізольовані
9	За інвестиційною стратегією та управлінням активами	Статичні та динамічні (фонди життєвого циклу)
10	За рівнем централізації	Централізовані, децентралізовані, змішані
11	За природою юридичних відносин	Інвестиційні, страхові, депозитні, гібридні

* Авторська розробка.

Здійснений комплексний підхід до класифікації накопичувальних пенсійних механізмів дозволяє виявити взаємозв'язки між різними елементами пенсійної системи, що зі свого боку забезпечує її гнучкість та адаптивність до змін у економічному та соціально-демографічному середовищі.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Враховуючи множини різноманітних характеристик, притаманних накопичувальним пенсійним механізмам, основним пріоритетом держави повинна стати ідентифікація оптимальних стратегічних орієнтирів у процесі впровадження накопичувального елемента. Правильне розуміння всіх потенційних переваг та недоліків, а також комплексний аналіз потреб і можливостей відповідно до запропонованої класифікації, повинні забезпечити визначення коректних цілей пенсійної реформи. Зважаючи на масштаби накопичувальної пенсійної системи, модифікація її параметрів у процесі функціонування може спричинити значні витрати, що в кінцевому підсумку вплине на ефективність пенсійних заощаджень. Тому критично важливо здійснювати такі наміри на етапі її становлення та на основі ретельно продуманого і науково обґрунтованого підходу, щоб мінімізувати негативні наслідки та забезпечити довгострокову стабільність і ефективність системи.

Зважений підхід держави в процесі впровадження накопичувального елемента пенсійної системи у вітчизняну практику передбачає глибоке осмислення класифікації наявних пенсійних механізмів, вивчення їх характеристик, що сформувалися в економічно розвинених країнах, комбінуючи їхні переваги та мінімізуючи недоліки, забезпечуючи гнучкість і адаптивність системи, створюючи багатопланові диверсифіковані структури з інтегрованими параметрами оптимізації, що дозволить досягати збалансованого розподілу ризиків і ресурсів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зубик С. П. Накопичувальне пенсійне забезпечення як фактор розвитку економіки. *Економіка України*. 2018. № 1112 (684-685). С. 79-80. URL: http://economyukr.org.ua/docs/EU_18_11_071_uk.pdf.
2. Зубик С. П. Корпоративне пенсійне забезпечення та перспективи його розвитку в Україні. *Український соціум*. 2018. № 2. С. 153-155. URL: <https://ukr-socium.org.ua/uk/archive/no-2-65-2018/korporativne-pensijne-zabezpechennja-ta-perspektivi-jogo-rozvitku-v-ukraini/>.
3. Козак Т. М. Реформування системи пенсійного забезпечення в умовах демографічної кризи в Україні. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2021. С. 44-45. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/4bac_finan/Kozak-T.M.-Reformuvannya-systemy-pensijnoho.pdf.

4. Рудик В. К., Чернишевська І. І. Особливості формування системи захисту пенсійних активів накопичувальних пенсійних програм. *Облік і фінанси*. 2022. № 1. С. 59-64.

5. Bovenberg Lans, Broeders Dirk & Mehlkopf Roel. The Promise of Defined Ambition Plans: Lessons for the United. Oxford University Press. Pension Research Council WP. 2014-15. P. 19-21. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2523554.

6. Blake David. Pension Schemes and Pension Funds in the United Kingdom. Oxford University Press. 2003. P. 37. URL: <https://global.oup.com/academic/product/pension-schemes-and-pension-funds-in-the-united-kingdom-9780199243532?cc=ua&lang=en&>.

7. Campbell John Y. & Viceira Luis M. Strategic Asset Allocation: Portfolio Choice for Long-Term Investors. Oxford University Press. 2002. P. 42-43. URL: <https://academic.oup.com/book/6093/chapter-abstract/149630678?redirectedFrom=fulltext>.

8. Coelho Miguel. Old-Age Pension Systems: Characterization and Comparability. The Future of Pension Plans in the EU Internal Market. 2019. P. 32. URL: https://ideas.repec.org/h/spr/fimchp/978-3-030-29497-7_2.html.

9. Holzmann Robert. Old-Age Pension Systems: Characterization and Comparability. World Bank eLibrary. 2016. URL: https://ideas.repec.org/h/spr/fimchp/978-3-030-29497-7_2.html.

10. Holzmann Robert. World Bank Pension Systems. World Bank eLibrary. 2012. P. 18-22. URL: <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/978-0-8213-8848-8>.

11. Rudolph Heinz P. Building Voluntary Pension Schemes in Emerging Economies. World Bank eLibrary. 2016. P. 66. URL: <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-7779>.

12. Rudolph Heinz P. Pension Funds with Automatic Enrollment Schemes: Lessons for Emerging Economies. World Bank eLibrary. 2019. P. 26-27. URL: <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-8726>.

13. Shiller Robert J. The New Financial Order: Risk in the 21st Century. Harvard University Press. 2003. P. 30.

14. Terner, J. Mandatory Defined-Contribution Pension Systems: Progress — or Regression? *International Social Security Review*. 2022. P. 22. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1468-246X.00103>.

15. Weitzman Martin L. The Share Economy. Harvard University Press. 1986. P. 60.

16. Whiteside Noel. Adapting Private Pensions to Public Purposes: Historical Perspectives on the Politics of Reform. *Academia*. 2006. P. 20. URL: https://www.academia.edu/67590624/Adapting_private_pensions_to_public_purposes_historical_perspectives_on_the_politics_of_reform.

REFERENCES

1. Zubyk, S. P. (2018), Nakopychualne pensiine zabezpechennia yak faktor rozvytku ekonomiky, *Ekonomika Ukrainy*, No 1112 (684-685), s. 79-80, available at: http://economyukr.org.ua/docs/EU_18_11_071_uk.pdf.
2. Zubyk, S. P. (2018), Korporatyvne pensiine zabezpechennia ta perspektyvy yoho rozvytku v Ukraini, *Ukrainskyi sotsium*, No 2, s. 153-155, available at: <https://ukr-socium.org.ua/uk/archive/no-2-65-2018/korporativne-pensijne-zabezpechennja-ta-perspektivi-jogo-rozvitku-v-ukraini/>.
3. Kozak, T. M. (2021), Reformuvannia systemy pensiinoho zabezpechennia v umovakh demografichnoi kryzy v Ukraini. Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu. Natsionalna akademiia derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy, Kyiv, s. 44-45, available at: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/4bac_finan/Kozak-T.M.-Reformuvannya-systemy-pensiynoho.pdf.
4. Rudyk, V. K. and Chernysheska, I. I. (2022), Osoblyvosti formuvannia systemy zakhystu pensiinykh aktiviv nakopychualnykh pensiinykh program, *Oblik i finansy*, No 1, s. 59-64.
5. Bovenberg Lans, Broeders Dirk and Mehlkopf Roel (2014-15), The Promise of Defined Ambition Plans: Lessons for the United, Oxford University Press, Pension Research Council WP, p. 19-21, available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2523554.
6. Blake David (2003), Pension Schemes and Pension Funds in the United Kingdom, Oxford University Press, p. 37, available at: <https://global.oup.com/academic/product/pension-schemes-and-pension-funds-in-the-united-kingdom-9780199243532?cc=ua&lang=en&>.
7. Campbell, John Y. and Viceira, Luis M. (2002), Strategic Asset Allocation: Portfolio Choice for Long-Term Investors, Oxford University Press, p. 42-43, available at: <https://academic.oup.com/book/6093/chapter-abstract/149630678?redirectedFrom=fulltext>.
8. Coelho Miguel (2019), Old-Age Pension Systems: Characterization and Comparability. The Future of Pension Plans in the EU Internal Market, p. 32, available at: https://ideas.repec.org/h/spr/fimchp/978-3-030-29497-7_2.html.
9. Holzmann Robert (2016), Old-Age Pension Systems: Characterization and Comparability, World Bank eLibrary, p. 16, available at: https://ideas.repec.org/h/spr/fimchp/978-3-030-29497-7_2.html.
10. Holzmann Robert (2012), World Bank Pension Systems, World Bank eLibrary, p. 18-22, available at: <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/978-0-8213-8848-8>.
11. Rudolph, Heinz P. (2016), Building Voluntary Pension Schemes in Emerging Economies, World Bank eLibrary, p. 6, available at: <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-7779>.
12. Rudolph, Heinz P. (2019), Pension Funds with Automatic Enrollment Schemes: Lessons for Emerging Economies, World Bank eLibrary, p. 26-27, available at: <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-8726>.
13. Shiller, Robert J. (2003), The New Financial Order: Risk in the 21st Century, Harvard University Press, p. 30.
14. Turner J. (2022), Mandatory Defined-Contribution Pension Systems: Progress — or Regression? *International Social Security Review*, p. 22, available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1468-246X.00103>.
15. Weitzman, Martin L. (1986), The Share Economy, Harvard University Press, p. 60.
16. Whiteside Noel (2006), Adapting Private Pensions to Public Purposes: Historical Perspectives on the Politics of Reform, *Academia*, p. 20, available at: https://www.academia.edu/67590624/Adapting_private_pensions_to_public_purposes_historical_perspectives_on_the_politics_of_reform.

Стаття надійшла до редакції 08 червня 2024 року

УДК 631.1:338.2(477)

Галанець В. В.,

volodymyr.v.halanets@lpnu.ua, ORCID ID: 0000-0001-9348-6211,

Researcher ID R-8649-2017,

к.держ.упр., доц., доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів

Колодій А. В.,

andrewkolodiy77@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9320-6379, Researcher ID AAG-3458-2021,

к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Львівський національний університет природокористування, м. Дубляни

Колодій І. В.,

kolodiyira93@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0142-6815, Researcher ID ISV-6124-2023,

доктор філософії, в. о. доцента кафедри менеджменту імені професора Є. Храпливого, Львівський національний університет природокористування, м. Дубляни

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У СФЕРІ АГРОБІЗНЕСУ УКРАЇНИ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Досліджується специфіка функціонування аграрного сектору економіки України; найпоширеніші різновиди ризиків у сфері агробізнесу; інші загрози для агробізнесу, котрі виникають за умов глобалізації економічних відносин. Зазначається наявність сприятливих кліматичних умов та природних і трудових ресурсів, достатньо потужний рівень розвитку вітчизняної галузі сільського господарства, що дозволяє заявляти про достатньо сильні позиції українських агровиробників на світовому ринку ключових агропродовольчих товарів, котрі традиційно забезпечують постачання суттєвих обсягів продовольства на міжнародний ринок, експортуючи понад 70% обсягів виробленого в Україні зерна та іншої продукції сільського господарства, формуючи таким чином понад 10% валового внутрішнього продукту економіки держави. Водночас наголошується на необхідності подолання негативного характеру обставин, котрі супроводжують еволюційний розвиток галузі агровиробництва. Зазначається, що чинниками, котрі сповільнюють темпи адаптування до сучасних викликів, є диспаритет цін на промислову та агропродукцію, котрий спостерігається дотепер, непрозорість схем реалізації сільськогосподарської продукції, труднощі агровиробників у вирішенні питання забезпечення фінансово-кредитних ресурсів та низька привабливість галузі сільського господарства для інвестування. Пропонуються кроки, котрі держава може здійснювати для нівелювання таких обставин. Це зокрема: обмеження чи заборона експорту деяких видів агропродукції, упровадження необхідності отримання дозволів на експортування зернових культур, яєць та м'яса птиці; заборона експорту добрив; спрощення імпорту посівного матеріалу; упровадження системи податкових пільг, зниження акцизів та ПДВ на пальне для агровиробників, надання їм фінансової підтримки тощо. Управління ризиками вимагає здійснення таких заходів, як страхування врожаю, диверсифікація культур, розумне фінансове планування та ретельний моніторинг ринкових умов, втручання держави у разі потреби відповідними засобами регулювання.

Ключові слова: аграрний сектор, ризики, загрози, напрями розвитку, держава, фінансова безпека, регулювання.

Halanets V. V.,

volodymyr.v.halanets@lpnu.ua, ORCID ID: 0000-0001-9348-6211,

Researcher ID R-8649-2017,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, Lviv

Kolodiy A. V.,

andrewkolodiy77@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9320-6379, Researcher ID AAG-3458-2021,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, Lviv National Environmental University, Dublyany

Kolodii I. V.,

kolodiyira93@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0142-6815, Researcher ID ISV-6124-2023,

Ph.D., Associate Professor of the Department of Management named after Professor E. Khraplyvyi, Lviv National Environmental University, Dublyany

RISK MANAGEMENT IN AGRIBUSINESS OF UKRAINE AS A KEY ELEMENT OF FINANCIAL SECURITY

Abstract. *The specificity of the functioning of the agrarian sector of the economy of Ukraine is studied as well as the most common types of risks in the field of agribusiness and other threats to agribusiness that arise in the conditions of the globalization of economic relations. It is noted the presence of favorable climatic conditions and natural and labor resources, a sufficiently powerful level of development of the domestic agricultural industry, which allows to declare the sufficiently strong positions of Ukrainian agricultural producers on the global market of key agro-food products, which traditionally provide the supply of significant volumes of food to the international market, exporting more than 70 % of the volumes of grain and other agricultural products produced in Ukraine, thus forming more than 10% of the gross domestic product of the state economy. At the same time, it is emphasized the need to overcome the negative nature of the circumstances that accompany the evolutionary development of the field of agricultural production. It is noted that the factors that slow down the pace of adaptation to modern challenges are the disparity of prices for industrial and agricultural products, which has been observed until now, the lack of transparency of schemes for the sale of agricultural products, the difficulties of agricultural producers in solving the issue of securing financial and credit resources, and the low attractiveness of the agricultural sector for investment. Steps that the state can take to alleviate such circumstances are proposed, in particular: limiting or banning the export of certain types of agricultural products, introducing the need to obtain permits for the export of grain crops, eggs and poultry meat; prohibition of export of fertilizers; simplification of seed import; introduction of a system of tax benefits, reduction of excise duties and VAT on fuel for agricultural producers, providing them with financial support, etc. Risk management requires measures such as crop insurance, crop diversification, sound financial planning and careful monitoring of market conditions, state intervention if necessary through appropriate regulatory means.*

Keywords: agricultural sector, risks, threats, directions of development, state, financial security, regulation.

JEL Classification: D81, G 32, Q10, Q14, Q18

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-78-17>

Постановка проблеми. Функціонування аграрного сектору економіки України, котрий зазвичай вирізняється власною специфікою, відмінною від інших галузей економіки, за сьогоdnішніх геополітичних умов зазнає впливу ще більш значних ризиків, які можуть негативно відобразитися на його розвитку, що ставить під загрозу національну та світову продовольчу безпеку. Подолання кризових явищ загалом в економіці України та в її аграрному сегменті зокрема потребує підвищення рівня стійкості всієї економічної системи та її компонентів – підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням забезпечення економічної безпеки підприємств АПК присвячували свої дослідження В. Андрійчук, М. Дем'яненко, П. Саблук, Н. Білошкурська, В. Бойко, К. Коваленко, М. Яремова [1-3]. Тим не менше, ряд важливих проблем управління ризиками у сфері агробізнесу у контексті забезпечення економічної, зокрема фінансової безпеки України у період війни та викликаної нею економічної нестабільності, залишились поза увагою цих науковців, тому, на наш погляд, потребують поглибленого наукового дослідження та аналізу.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є пошук та наукове обґрунтування рішень для ефективного управління ризиками у сфері агробізнесу з метою досягнення цілей забезпечення

фінансової безпеки України у період військової агресії та викликаної нею економічної невизначеності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Продовольчий комплекс Україна є достатньо розвинутим, здатний не тільки забезпечити населення країни харчовими продуктами, а й сильні позиції на світовому ринку ключових агропродовольчих товарів.

Україна традиційно забезпечувала суттєвий продовольчий експорт, є одним з гарантів продовольчої безпеки, експортуючи понад 70% обсягів вирощених зернових культур. Завдяки галузі сільського господарства Україна забезпечує 10% світового експорту пшениці, майже половину потреби у соняшниковій олії, формується близько 10% ВВП [4].

Аграрний сектор України є одним із пріоритетних для економіки держави та стратегічних напрямів розвитку, безсумнівно важливим є нарощення експортного потенціалу держави, для забезпечення якого необхідним є виявлення проблем та викликів, які можуть негативно вплинути на розвиток галузі сільського господарства, агровиробничих підприємств.

Рис. 1. Ризики у сфері агробізнесу

Рис. 2. Ризики та загрози для агробізнесу за умов глобалізації

Найпоширенішими ризиками у сфері агробізнесу є (рис. 1) [5]:

1) погодні ризики (негативні погодні умови можуть призвести до втрат урожаю і зниження прибутків);

2) кредитні ризики, пов'язані з можливістю непогашення боргу або втрати кредитного потенціалу партнерів чи клієнтів (сільське господарство вирізняється довгостроковими циклами і вимагає значних інвестицій у виробництво);

3) ризики ліквідності, пов'язані з нестачею грошових коштів для забезпечення поточних фінансових зобов'язань;

4) ринкові ризики, які передбачають можливі збитки внаслідок змін на фінансових ринках, валютних курсах, відсоткових ставках;

5) операційні ризики в результаті неефективного управління виробничими процесами, технічних проблем;

6) ризик виробництва та врожаю, вирощування рослин, утримання тварин, пов'язане з ризиком

невдалого врожаю або хвороби, що може призвести до значних втрат;

7) політичні ризики, зміни в законодавстві;

8) фінансово-економічні ризики, пов'язані з нестабільністю економічних умов (рецесія, інфляція, зниження споживчого попиту);

9) технологічні ризики, втрата конкурентоспроможності у зв'язку із застарілістю застосовуваних технологій;

10) екологічні ризики;

11) податкові ризики.

Сьогоднішні темпи інтернаціоналізації економіки та економічних процесів до перелічених вище ризиків змушують додати низку загроз та ризиків для агробізнесу за умов глобалізації (рис. 2).

Чинниками, що обмежують розвиток системи адаптації до нових викликів, є: диспаритет цін на промислову та агропродукцію; непрозорість схем її реалізації; невідповідність цін динаміці виробництва та реалізації; відсутність вільного доступу до фінансово-кредитних ресурсів; низька інноваційно-кредитна привабливість агрогалузі.

Ефективність функціонування агропідприємств безпосередньо залежить від рівня адаптації економічного механізму функціонування до умов глобалізації міжнародної економіки. Назріла потреба розробки стратегії ефективного розвитку агробізнесу в Україні з метою досягнення належного рівня адаптації агропідприємств до нових глобалізаційних умов міжнародної економіки.

В Україні є наявні сприятливі кліматичні умови та природні й трудові ресурси для розвитку експортного аграрного потенціалу економіки, проте існує чимало проблем. Зокрема, значний вплив мають політичні чинники. Суттєво перешкоджає розвитку та реалізації експортного потенціалу держави корупція.

Управління ризиками вимагає здійснення таких заходів, як страхування врожаю, диверсифікація культур, розумне фінансове планування та ретельний моніторинг ринкових умов.

З метою запобігати негативним тенденціям та гарантувати продовольчу безпеку держава повинна вживати відповідних заходів. Так, вона може впроваджувати заборону на експорт деяких видів агропродукції, зобов'язати експортерів до отримання дозволів на експортування визначених зернових культур, олій соняха, яєць та м'яса свійської птиці; заборону на вивезення добрив (калійних, фосфорних, мінеральних); спрощувати імпорт посівного матеріалу; впроваджувати податкові пільги, знижувати акциз та ПДВ на паливно-мастильні матеріали; надавати додаткову фінансову підтримку (компенсувати відсотки за кредитами, отриманими агровиробниками) тощо.

Проблемними в аграрному секторі економіки залишаються питання низької активності залучення кредитів агровиробниками. Здебільшого така проблематика притаманна невеликим сільськогосподарським підприємствам.

Державі необхідно здійснювати регулювання розвитку аграрного сектору економіки, яке потребує формування та використання фінансових

інструментів, механізмів стимулювання розвитку агропідприємств, спрямованих на зростання їхнього фінансового потенціалу. Галузь сільського господарства потребує розробки та впровадження відповідних механізмів адаптування до основних викликів сучасності.

Шляхами подолання наявних викликів стимулювання розвитку галузі сільського господарства, котрі необхідно задіяти, є:

1) розробка альтернативних логістичних напрямів експорту агропродукції;

2) мінімізування бюрократичних процесів;

3) здійснення регулювання цін на засоби виробництва, що використовуються в агровиробництві;

4) залучення іноземних інвесторів у процес відновлення та розвитку галузі;

5) розробка програм та заходів розширення банківського кредитування.

Позитивною тенденцією державної підтримки агросектору є: спрощення умов отримання кредитів для аграріїв з боку банківських структур; створення умов для агропідприємств отримати допомогу, державні субсидії, кошти за кредитними програмами, надання позик та допомоги структур ЄС.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Для забезпечення фінансової стабільності галузі сільського господарства протягом тривалого часу необхідно стежити за фінансовим становищем підприємств, негайно реагувати на зміни, вивчати їх закономірність і причини відхилень від критичної межі для задовільної оцінки за економічними показниками стійкості, платоспроможності, розробляти та впроваджувати заходи щодо підвищення фінансово-економічної ефективності діяльності. Для підвищення фінансової безпеки потрібно організувати постійний моніторинг за суб'єктами господарювання, забезпечити високий рівень капіталізації, розробити та впровадити необхідне програмне забезпечення.

Сьогодні виникають нові умови та концепції розвитку сільського господарства України, які є результатом змін у міжнародному поділі праці та формуванні світової системи сільського господарства і світового ринку агропродукції, прискорення впровадження новітніх науково-технічних розробок у сферу виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення рівня підприємливості виробників, досягнення ними нових рівнів еластичності діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрійчук В. Г. Сутнісний аспект методології наукових досліджень. *Економіка АПК*. 2016. № 7. С. 87-94.

2. Дем'яненко М. Я. Національна система державної підтримки аграрного сектору в умовах членства України в СОТ. *Облік і фінанси АПК*. 2008. № 3. С. 11-15.

3. Саблук П. Т. Аграрна реформа в Україні, її наукове забезпечення, результативність. *Економіка АПК*. 2021. № 7.

4. Український клуб аграрного бізнесу : офіційний сайт. URL: <https://www.ucab.ua/ua>.

5. Ефективні методи управління ризиками в аграрному секторі. URL: <https://agro-business.com.ua/agro/kermo-kerivnyka/item/26758-efektyvni-metody-upravlinnia-ryzykamy-v-ahrarynomu-sektori.html>.

REFERENCES

1. Andriychuk, V. G. (2016), Sutnisnyi aspekt metodolohii naukovykh doslidzhen, *Ekonomika APK*, No 7, s. 87-94.

2. Demianenko, M. Ya. (2008), Natsionalna systema derzhavnoi pidtrymky ahrarnoho sektoru v umovakh chlenstva Ukrainy v SOT, *Oblik i finansy APK*, No 3, s. 11-15.

3. Sabluk, P. T. (2021), Ahrarna reforma v Ukraini, yii naukove zabezpechennia, rezultatyvnist, *Ekonomika APK*, No 7.

4. Ukrainyskyi klub ahrarnoho biznesu : ofitsiinyi sait, available at: <https://www.ucab.ua/ua>.

5. Efektyvni metody upravlinnia ryzykamy v ahrarnomu sektori, available at: <https://agro-business.com.ua/agro/kermo-kerivnyka/item/26758-efektyvni-metody-upravlinnia-ryzykamy-v-ahrarynomu-sektori.html>.

Стаття надійшла до редакції 06 червня 2024 року

УДК 331.556.4

Заяць Р. М.,

romik2011@email.ua, ORCID ID: 0009-0006-4434-0295,

здобувач, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Семак Б. Б.,

bbseamak@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-2198-3790, Researcher ID: E-7511-2019, д.е.н., проф.,

проректор з наукової роботи, професор кафедри маркетингу, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ПРОБЛЕМАТИКА ТА СТРАТЕГІЧНА ВІЗІЯ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ ВІЙНИ ТА ПОТРЕБИ В ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

***Анотація.** У статті у фокусі уваги перебувають процеси активізації міграції населення України в умовах повномасштабної війни. Показано, що війна слугує закономірним та найбільш екзистенційним чинником активізації масштабної міграції населення з усіма негативними наслідками цих процесів, як от – втрати цілих поколінь, вимивання трудових ресурсів (включно з найбільш працьовитим населенням, вузькокваліфікованими фахівцями, представниками дефіцитних професій), загострення демографічної та соціальної кризи, втрата молодого населення, виведення з країни мізків і капіталу тощо. Відтак, аргументовано на тому, що міграційна політика має стати домінантою в системі державного регулювання соціально-економічного поступу країни, збереження її людського та ресурсного потенціалу, створення передумов для повоєнного відновлення і наступної відбудови. Окрім того, слід розуміти, що формування якісної і спроможної міграційної політики це ще й вагоме завдання в системі активізації і пришвидшення процесів європейської інтеграції України, адже на момент вступу до ЄС Україна має постати як високорозвинена країна з належним рівнем соціально-демографічної стійкості і цивілізованим регулюванням міграційних та інших процесів. Саме тому, метою дослідження визначено узагальнення проблемних аспектів і формування стратегічної візі державної міграційної політики в умовах викликів війни та забезпечення курсу на європейську інтеграцію України. Перелічено склад найбільш гострих і актуальних для нинішньої України міграційних викликів та загроз, у т. ч. національній стійкості і безпеці держави. Визначено стратегічні орієнтири, механізми та тактичні засоби державної політики зниження рівня міграційних втрат населення в умовах повномасштабної війни, які в тій чи іншій мірі, однак орієнтуються на покращення якості життя населення, розвиток та пожвавлення економіки, модернізацію та покращення структурних характеристик регіональних ринків праці і збільшення пропозиції доступних робочих місць, покращення молодіжної, соціальної і житлової політики, стимулювання розвитку підприємництва, усунення критично гострих диференціацій та диспропорцій соціально-економічного розвитку територій, зокрема віддалених, сільських, депресивних тощо.*

Ключові слова: євроінтеграція, міжнародні відносини, міграційна політика, міграційні процеси, міжнародна міграція, виклики та імперативи, стратегування, регулювання міграції, війна, воєнні дії.

Zayats R. M.,

romik2011@email.ua, ORCID ID: 0009-0006-4434-0295,

Postgraduate, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Semak B. B.,

bbseamak@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-2198-3790, Researcher ID: E-7511-2019,

Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector for Research, Professor of the Department of Marketing, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

PROBLEMS AND STRATEGIC VISION OF THE STATE MIGRATION POLICY IN THE CONDITIONS OF THE CHALLENGES OF WAR AND THE NEED FOR EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE

Abstract. *The article focuses on the processes of intensification of the migration of the population of Ukraine in the conditions of a full-scale war. It is shown that the war serves as a natural and most existential factor in the activation of large-scale migration of the population with all the negative consequences of these processes, such as the loss of entire generations, the washing out of labor potential (including the most hard-working population, highly qualified workers, representatives of scarce professions), aggravation of the demographic and social crisis, the loss of the young population, the withdrawal of brains and capital from the country, etc. Therefore, it is argued that migration policy should become dominant in the system of state regulation of the country's socio-economic progress, preservation of its human and resource potential, creation of prerequisites for post-war recovery and subsequent reconstruction. In addition, it should be understood that the formation of a high-quality and capable migration policy is also an important task in the system of activation and acceleration of the processes of European integration of Ukraine, because at the time of accession to the EU, Ukraine should appear as a highly developed country with an appropriate level of socio-demographic stability and civilized regulation migration and other processes. That is why the purpose of the research is to generalize the problematic aspects and form a strategic visa of the state migration policy in the conditions of the challenges of the war and ensure the course for the European integration of Ukraine. The composition of the most acute and relevant migration challenges and threats for today's Ukraine is listed, including national stability and security of the state. The strategic orientations, mechanisms and tactical means of the state policy of reducing the level of migration losses of the population of Ukraine in the conditions of a full-scale war have been determined, which, to one degree or another, are focused on improving the quality of life of the population, developing and revitalizing the economy, modernizing and improving the structural characteristics of regional labor markets and increasing the supply of available jobs, improving youth policy, social and housing policy, stimulating the development of entrepreneurship, eliminating critically acute differentiations and disparities in the socio-economic development of territories, in particular remote, rural, depressed, etc.*

Keywords: european integration, international relations, migration policy, migration processes, international migration, challenges and imperatives, strategizing, migration regulation, war, military actions.

JEL Classification: F02, F22, O15, R23.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-78-18>

Постановка проблеми. Перехід війни на сході країни в повномасштабне вторгнення стало великим випробуванням для України, яка мала слабку соціально-економічну систему, низьку (в порівнянні з європейськими країнами) якість життя і велику кількість внутрішніх проблем, що, власне, й обумовило активну зовнішню міграцію українців ще до війни на Донбасі. Ситуація в країні була настільки нестабільною, що багато людей виїхали за кордон та значна частка населення стали внутрішньо переміщеними особами.

Україна в даний час розвивається у складних умовах з високою міграційною активністю населення. Незважаючи на стримування агресії та певні позитивні зміни, країна все ще стикається зі значними міграційними втратами, які впливають на економіку і соціальні аспекти. Ці тенденції потрібно розглядати у контексті їх впливу на різноманітні соціально-економічні явища та процеси з огляду на національну безпеку, економічну стійкість та інші, такі як соціальні, демографічні, економічні та ресурсні, детермінанти, а також здатність країни до повноцінного відновлення на етапі повоєнної відбудови.

Відтак, міграційна політика держави потребує своєї модернізації, включно з покращенням та

оновленням методики аналізування міграційної активності населення аби адекватним чином визначати сучасний стан та тенденції, фактори і наслідки міграційної активності. По суті, така практика може стати основною напрацювання якісних і дієвих управлінських рішень, удосконалення державної політики збереження людського потенціалу задля розвитку країни, її економіки, регіонів та регіональної міграційної політики, зокрема під час відновлення після війни.

Актуальність завдання узагальнення проблемних аспектів та формування стратегічної візі державної міграційної політики в умовах викликів війни і забезпечення курсу на європейську інтеграцію України також обумовлюється потребою в розробці нової стратегії для, з одного боку, активізації процесів європейської інтеграції України, а, з іншого боку, збереження людського потенціалу країни. Це включає інструменти для зменшення міграційних втрат, регулювання міграційної активності українців, зокрема молоді, висококваліфікованих працівників та інтелектуальних кадрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У публікаціях О. Мульської та І. Бараняка [1, с.119-136] досліджуються як концепції, так і механізми,

інструменти та ефекти впровадження міграційної політики держави на перебіг міграційних процесів у країні та на її територіях.

Можливості щодо зміни країни та місця проживання і праці, фактори, які привертають або відштовхують людей до міграції, включаючи ті реалії, які складаються в Україні в середовищі повномасштабної війни, умови на ринку праці та зміни в якості і структурі працездатного населення, складові якості життя та інші аспекти системно досліджені в різних публікаціях О. Махонюка, О. Мульської, Б. Мізюка, В. Зайченка [2,с.128-133;10,с.70-88], В. Геєця [3,с.7-22], Р. Лупака, Б. Мізюка, В. Зайченка та ін. [9,с.70-88], О. Рудковського [10,с.4-8] та ін. науковців.

Відповіді на питання щодо конкретних заходів та інструментів, яких слід вживати державним та регіональним органам влади для обмеження міграційної активності населення, зокрема тих його верств, які є найбільш важливими для збереження в країні найбільш критично необхідних фахівців, а також молоді, у значній мірі обґрунтовані та представлені в наукових працях Е. Лібанової [4,с.313-328], Б. Семака [5,с.64-71], Т. Васильціва, Р. Лупака, В. Волошина [6,с.32-51; 8,с.50-58], Н. Оматі [7,с.1281-1297] та ін.

Водночас, попри існування величезної чисельності результатів наукових досліджень про міграційні процеси та управління міграційною політикою, важливо зазначити, що питання регулювання міграції в умовах екстремальних викликів, таких як війна, залишаються мало вивченими науковою спільнотою.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення проблемних аспектів та формування стратегічної візі державної міграційної політики в умовах викликів війни та забезпечення курсу на європейську інтеграцію України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально-економічна система України, хоча й зазнала значного деструктивного впливу в умовах повномасштабної війни, зберігає свою стійкість і продовжує функціонувати. Це, зрештою, позитивно, однак негативні наслідки створюють серйозні виклики та загрози для дальшого існування країни, її економічного розвитку, демографічної стабільності та соціально-гуманітарного відновлення. Країні не вистачає населення для збереження стабільності й демовідтворення, бракує якісних кадрів для функціонування регіональних економічних комплексів. Всі ці та інші труднощі стають все більш гострими і призводять до збільшення перешкод у внутрішньому виробництві, зростанні нестабільності на ринках та проблем з поділом праці. Багато українців продовжує шукати роботу за кордоном, що

спричинює подальші втрати робочої сили та людського потенціалу, зокрема серед жінок, молоді та творчих особистостей.

На рис. 1 наведено найбільш актуальні проблемні аспекти щодо негативних наслідків масштабної міграції українського населення. Відтак, передусім ведемо мову про негативні наслідки активізації міграційних процесів у економічній площині. Зменшення чисельності населення та, що ще негативніше, – порушення структурних дисбалансів і втрата цілих прошарків, вікових й інших груп населення призводить до істотних дисбалансів у виробничо-господарській системі країни і її регіонів, територій та громад. У підсумку багато суб'єктів господарювання не в змозі задовольнити власні потреби у кадрах, відтак, змушені скорочувати обсяги виробництва. Погіршення кадрового забезпечення призводить до спаду головного параметру ефективності – продуктивності праці, а звідси – негативних наслідків у вигляді зниження всіх інших показників ефективності господарювання.

З іншого боку, це криза на ринку праці. Будь-які зміни в обсягах і в структурі працездатного населення, зайнятості та безробітних позначаються на ринку праці країни та її регіонів. Враховуючи, що Україну одномоментно покинула велика чисельність осіб працездатного віку, зокрема жінок та молоді, ці зміни обумовили деструктивні на регіональних і локальних ринках праці, породивши, по суті, парадоксальну ситуацію, коли незадоволеніми є як сторона попиту на працю, так і сторона пропозиції праці.

У підсумку негативні економічні наслідки, а також дестабілізаційні процеси на ринку праці закономірно розвинули та розширили соціальну кризу, призвели до так званого виснаження соціальної системи країни, коли все більша частина населення опинилася в категорії соціально вразливого і все це закономірно обумовило потребу в збільшенні соціальних видатків держави, регіонів та територіальних громад на підтримку внутрішньо переміщених осіб, а також фінансування цілого комплексу соціальних програм захисту населення в критично складних умовах та середовищі війни.

Цілковито логічним негативним наслідком для України в умовах повномасштабної війни стало й погіршення демографічної кризи, адже загибель на війні, мобілізація, міграція та тривале перебування одного чи кількох членів родини за кордоном закономірно призводить до погіршення відносин, розірвання шлюбів, зниження рівня народжуваності, а в підсумку – руйнування родин.

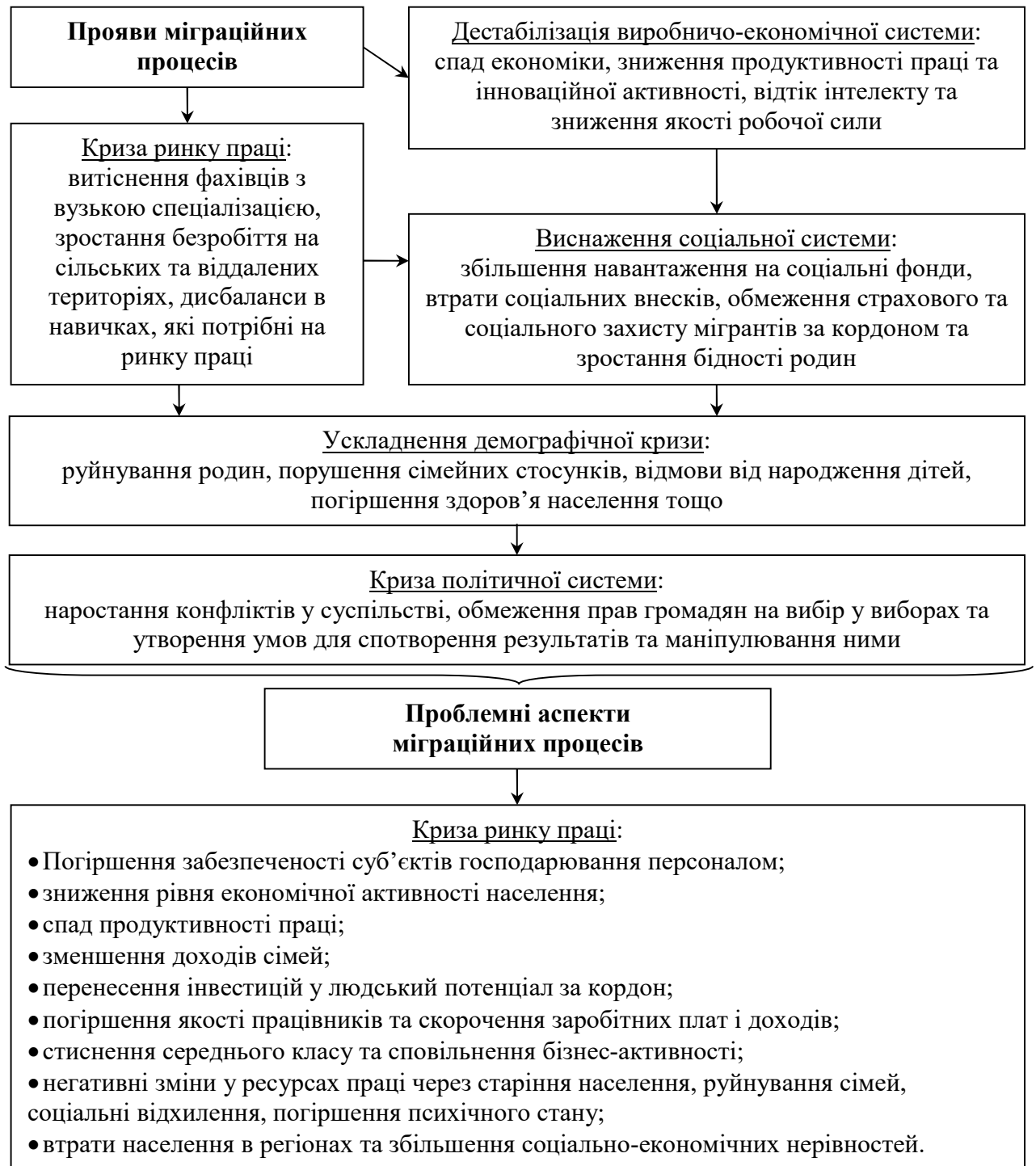

Рис. 1. Прояви (наслідки) та проблемні аспекти активізації міграційних процесів в Україні в умовах повномасштабної війни

Джерело: авторська розробка

Однак, слід також вести мову й про кризу політичної системи. Як відомо, Конституцією України заборонено проводити будь-які вибори під час воєнного стану, а це призводить до конфліктності в суспільстві, обмеження прав громадян на вибір, а також і до можливого маніпулювання ситуацією з виборами.

Всі зі вказаних складових забезпечили актуалізацію та поглиблення проблемних аспектів міграційних процесів, оголивши такі кризові явища

у соціально-економічній системі України, як погіршення громадсько-економічних показників через падіння рівня інтелектуального потенціалу населення, зниження активності на ринку праці, втрату продуктивності праці, скорочення доходів сімей, відтік інвестицій у людський капітал за кордон, погіршення якості працівників та зниження їхніх зарплат, скорочення середнього класу та сповільнення бізнес-активності, негативні наслідки від старіння населення, руйнування сімей, соціальні

асоціації, негативні впливи на психологічний стан тощо.

Відтак, у критично складній ситуації, що склалася, органам державного управління, зокрема центральної влади, слід формувати та реалізувати проактивнішу політику стримування подальшого розвитку міграційних процесів, а також повернення українців, які на зараз перебувають за кордоном. При тому, політика має мати селективний характер відповідно до різних груп населення, однак спрямовуватися на досягнення наступних 5-ти стратегічних пріоритетів (рис. 2).

По-перше, важливо поліпшити якість життя кожного громадянина країни. Державна політика повинна передбачати підтримку інтелектуального та духовного розвитку населення через реалізацію програм інтелектуального зростання, заохочення участі в культурних заходах, пошук і розвиток талановитих особистостей, підтримку інфраструктури відпочинку, підтримку наукових та художніх ініціатив, а також проведення заходів з розвитку людського потенціалу вітчизняного населення.

По-друге, це поліпшення якості життя сімей, провадження комплексної державної сімейної політики, яка сприятиме зміцненню сімейних цінностей, підтримці різних видів сімей і зменшенню ризику бідності для сімей з дітьми. Щоб досягти покращення якості життя сімей потрібно сприяти гнучкому працевлаштуванню, зокрема для поєднання сімейного життя та кар'єри, поліпшення доступу в сфері догляду за дітьми і підтримки інтеграції всіх верст та соціальних груп населення до ринку праці.

Третій аспект полягає в поліпшенні якості життя населення, що включає підтримку сімей з дітьми до їх повноліття, підвищення кваліфікації батьків у вирішенні кризових ситуацій, допомогу сім'ям у складних обставинах, зокрема військовим, та попередження негативних явищ у сімейних стосунках, таких як домашнє насильство та гендерна дискримінація.

На четвертому місці стоїть пріоритет покращення якості життя громадян через реалізацію заходів у сфері медицини, спрямованих на турботу про материнство та дитину, підготовку медичного персоналу для відповіді на задоволення визначених потреб, розширення програм охорони здоров'я для молодих жінок у період вагітності та після пологів, а також розробку й реалізацію заходів зі підтримки пар з проблемами з зачаттям, включаючи методи лікування безпліддя.

По-п'яте, це покращення житлового середовища для українців у їхній рідній країні. Для досягнення цієї стратегічної мети необхідно впровадити ефективні заходи екологічної та економічної політики для підтримки громадян та стимулювання їх повернення до України. Державна соціальна політика має бути спрямована на підтримку сімей з житлом та інтеграцію населення, яке переселилося, в громадах. Основною метою такої політики є створення суспільства, де населення є екологічно освіченим та має можливість для покращення свого повсякденне життя та оточуючого середовища.

Визначені вище ініціативи спрямовані на підтримку міжнародного співробітництва у сфері ухвалення й реалізації екологічних та інших рішень, орієнтованих на формування середовища з високим рівнем інклюзивності. Також вони мають на меті забезпечення доступу до сталої інфраструктури, сприяння дослідженням та інноваціям в екологічно чистих технологіях.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. На сучасному етапі функціонування і розвитку української соціально-економічної системи в умовах активних воєнних дій зростають виклики не лише у сфері економіки та національної безпеки, але й збереження українців у сенсі людського капіталу для функціонування країни, соціуму, суспільства – основ для збереження країни. Це ставить під загрозу успішне відновлення та збереження стійкості і незалежності нашої країни.

Отже, необхідно реалізувати більш активну та ефективну міграційну політику. Для вирішення проблем та підвищення ефективності міграційної політики важливо впровадити наступні заходи співпраці між державним, громадським та бізнес-секторами: удосконалення системи планування міграційної політики на різних рівнях та за різними функціонально-структурними напрямками; оптимізація організаційно-управлінської системи менеджменту в сфері регулювання міграційних процесів; впровадження моніторингу та аналітичної підтримки управління міграційними процесами; підтримка спільних міждержавних, освітніх, науково-дослідницьких і бізнес-проектів; стимулювання економічної активності в регіонах, а особливо на віддалених, сільських і депресивних територіях.

Щоб зменшити втрати людського потенціалу варто впроваджувати такі заходи державного регулювання, як обмеження значних міграційних втрат за допомогою соціально-економічних заходів, сприяння поверненню мігрантів, підтримка внутрішньої міграції. Додатково аргументуємо на тому, що важливо забезпечити стабільність у політиці, зростання економіки та відновлення, щоб поступово підвищувати рівень заробітної плати, поліпшувати умови працевлаштування і створювати сприятливе бізнес-середовище для збереження людських ресурсів у країні. Для успішної реалізації економічних реформ необхідно активно впроваджувати засоби інформаційної, освітньої й культурної діяльності, підвищувати патріотичні настрої серед молодих людей і забезпечувати громадян важливою публічною інформацією, зокрема пропагандистського характеру в частині критичної важливості залишатися на теренах України, працювати тут і реалізувати свій потенціал, забезпечувати зростання рівня народжуваності та виховувати дітей у душі патріотизму й любові до Рідного краю.

У сучасних умовах надзвичайно важливим є використання світового досвіду, зокрема європейського, у створенні та впровадженні ефективної соціальної, економічної та міграційної політики, спрямованої на створення оптимальних умов для збереження працездатного населення в країні.

Пріоритети державної політики	Цілі державної політики
<p>Пріоритет 1</p> <p>Покращення якості особистого життя населення</p>	<p><i>Завдання 1:</i> Підтримка розумового і духовного зростання, розвиток культурних та творчих здібностей, патріотичне виховання громадян.</p> <p><i>Завдання 2:</i> Підтримка громадян у галузі медицини, зміцнення психічного та фізичного здоров'я.</p> <p><i>Завдання 3:</i> Сприяння взаєморозумінню та гармонії в суспільстві через розвиток волонтерської діяльності</p>
<p>Пріоритет 2</p> <p>Покращення якості сімейного життя населення</p>	<p><i>Завдання 1:</i> Створення сприятливої атмосфери в сім'ї та збільшення кількості народжених дітей.</p> <p><i>Завдання 2:</i> Фокус на збільшення фінансової незалежності сімей.</p> <p><i>Завдання 3:</i> Підтримка сімей з дітьми та допомога у важких ситуаціях.</p> <p><i>Завдання 4:</i> Адаптація системи охорони здоров'я у сферах догляду за матір'ю та дитиною.</p>
<p>Пріоритет 3</p> <p>Покращення якості трудового життя населення</p>	<p><i>Завдання 1:</i> Створення комплексної системи працевлаштування випускників та стимулювання роботодавців до прийняття молодих працівників.</p> <p><i>Завдання 2:</i> Інтеграція на ринку праці, сприяння реалізації професійних здібностей населення.</p> <p><i>Завдання 3:</i> підтримка підприємців, заохочення до розвитку культури підприємництва.</p>
<p>Пріоритет 4</p> <p>Покращення якості суспільного життя населення</p>	<p><i>Завдання 1:</i> Зміцнення демократії та забезпечення рівного доступу населення до прав.</p> <p><i>Завдання 2:</i> Відбудова мирного та інклюзивного суспільства відповідно до чинних європейських стандартів та політики.</p> <p><i>Завдання 3:</i> Розвиток та модернізація соціальної політики на основі європейських стандартів.</p>
<p>Пріоритет 5</p> <p>Покращення середовища проживання населення</p>	<p><i>Завдання 1:</i> Підтримка неповних сімей та одиноких громадян шляхом забезпечення житлом.</p> <p><i>Завдання 2:</i> Інтеграція ВПО у місцеві громади, сприяння розвитку територій ризикованого проживання.</p> <p><i>Завдання 3:</i> Покращення можливостей у відстоюванні справедливості та права на чисте, якісне і стале довкілля.</p>

Рис. 2. Орієнтири та цілі державної політики стримування і регулювання міграційних процесів в Україні
Джерело: авторська розробка

Розробка пропозицій та рекомендацій щодо регулювання міграції, враховуючи проблеми збереження та розвитку людського потенціалу України, повинна відповідати стратегічним цілям державної міграційної політики до 2025 року. Однією з ключових проблем є еміграція висококваліфікованих фахівців та молоді, в тому числі через неповернення в Україну після навчання за кордоном, що стає все більш актуальним через політику інших країн, спрямовану на приваблення кваліфікованих іммігрантів та фахівців з-серед іноземних студентів (зокрема, Польщі, Німеччини, Чехії, Словаччини). Втрата таких категорій працівників негативно впливає на віковий та освітньо-кваліфікаційний склад робочої сили в Україні та гальмує економічний розвиток країни.

Ухвалення ефективних рішень у сфері державної політики щодо стримування міграційних втрат та збереження людського потенціалу для відновлення України після війни повинно базуватися на ретельному інформаційно-аналітичному дослідженні, зокрема на висновках моделювання та сценарного прогнозування. Для цього потрібно розробити належні методики для аналізу та оцінки впливу міграційних втрат українців на збереження людського потенціалу й стійкість України.

Подальші наукові дослідження в цій сфері актуально зосередити на обґрунтуванні методико-прикладних рішень зі формування дієвої системи інформаційно-аналітичного забезпечення державної міграційної політики в Україні в умовах критично гострої, особливо соціально-демографічної, нестабільності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Mulska O., Baranyak I. Formation of the forecasting model for Ukrainian-German migration system. *Economy and forecasting*. Vol. 2, 2019, pp. 119-136.
2. Махонюк О. В., Мульська О.П. Аналіз діяльності суб'єктів ринку міграційних послуг в Україні. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Збірник наукових праць*. Вип. №5 (133). 2018. С. 128-133.
3. Геєць В. М. Економіка України: ключові проблеми і перспективи. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 1. С. 7-22.
4. Libanova E. Labour migration from Ukraine: key features, drivers and impact. *Economics and Sociology*, 2019, 12(1), pp. 313-328. DOI: 10.14254/2071-789X.2019/12-1/19/
5. Семак Б. Б. Вплив пандемії COVID-19 на маркетинг туристичних destination. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2021. № 2. С. 64-71.
6. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Волошин В. І. Стратегічні імперативи державної політики протидії гібридним загрозам і забезпечення економічної безпеки України. *Економіка України*. 2021. Вип. 2. С. 32-51.
7. Omata N. The Complexity of Refugees' Return Decision-Making in a Protracted Exile: Beyond

the Home-Coming Model and Durable Solutions. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39 (8), 2013, 1281-1297.

8. Vasylytsiv T., Lupak R., Kuniyska-Iliash M. Social Security of Ukraine and the EU: aspects of convergence and improvement of migration policy. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. № 5 (4), P. 50-58.

9. Lupak R., Mizyuk B., Zaychenko V., Kuniyska-Iliash M., Vasylytsiv T. Migration processes and socio-economic development: interactions and regulatory policy. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2022. Vol. 8 № 1. P. 70-88.

10. Vasylytsiv T. G., Lupak R. L., Rudkovskiy O. V. Directions and means of stimulating social responsibility of entrepreneurship in Ukraine. *Economy and state*. 2019. № 5. P. 4-8.

REFERENCES

1. Mulska, O. & Baranyak, I. (2019). Formation of the forecasting model for Ukrainian-German migration system. *Economy and forecasting*, no 2, pp. 119-136. <https://ideas.repec.org/a/eip/journal/y2019i2p119-136.html>.
2. Makhonyuk, O.V. & Mulska, O.P. (2018). Analiz diyal'nosti sub'yektiv rynku mihratsiynikh posluh v Ukrayini. [Analysis of the activity of the subjects of the migration services market in Ukraine]. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine. Collection of scientific works*, no 5 (133), pp. 128-133. http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepssp_2018_5_22.
3. Heyets', V.M. (2016). *Ekonomika Ukrayiny: klyuchovi problemy i perspektyvy* [Economy of Ukraine: key problems and prospects]. *Economy and Forecasting*, no 1, pp. 7-22. http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprog_2016_1_3.
4. Libanova, E. (2019). Labour migration from Ukraine: key features, drivers and impact. *Economics and Sociology*, no 12(1), pp. 313- 328. DOI: 10.14254/2071-789X.2019/12-1/19.
5. Semak B. B. The impact of the COVID-19 pandemic on the marketing of tourist destinations. *Tourism and hospitality industry in Central and Eastern Europe*. 2021. no. 2. pp. 64-71.
6. Vasylytsiv, T. G., Lupak, R. L., Voloshyn, V. I. (2021). Strategic imperatives of the state policy of countering hybrid threats and ensuring the economic security of Ukraine. *Economy of Ukraine*. Iss. 2. pp. 32-51.
7. Omata N. (2013). The Complexity of Refugees' Return Decision-Making in a Protracted Exile: Beyond the Home-Coming Model and Durable Solutions. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, no 39 (8), pp. 1281-1297. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.778149>.
8. Vasylytsiv, T., Lupak, R., Kuniyska-Iliash, M. (2019). Social Security of Ukraine and the EU: aspects of convergence and improvement of migration policy. *Baltic Journal of Economic Studies*. no. 5 (4), pp. 50-58.
9. Lupak, R., Mizyuk, B., Zaychenko, V., Kuniyska-Iliash, M., Vasylytsiv, T. (2022). Migration

processes and socio-economic development: interactions and regulatory policy. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. Vol. 8 № 1. pp. 70-88.

10. Vasylytsiv, T. G., Lupak, R. L., Rudkovskyi, O. V. (2019). Directions and means of stimulating

social responsibility of entrepreneurship in Ukraine. *Economy and state*. no. 5. pp. 4-8.

Стаття надійшла до редакції 28 травня 2024 року

ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

Збірник наукових праць

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Випуск 78

Літературний редактор – Муравицька Н. О.
Коректор – Мох О. П.

Комп'ютерний макет видавництва
Львівського торговельно-економічного університету

Електронна версія : <http://www.lute.lviv.ua/education/nauk-vydan/visnyk-ekon/>

Підписано до друку 29.06.2024 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк на різнографі.
16,25 др. арк. 15,2 ум. др. арк. 13,1 облік. видавн. арк.
Тираж 300 прим. Зам. 586.

Віддруковано в друк. видавництва Львівського торговельно-економічного університету
79005, м. Львів, вул. Туган-Барановського, 10. Тел. 275-65-50. e-mail drook@ukr.net
Свідоцтво Держкомітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України
серія ДК № 5149 від 15.07.2016 р.